

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ABD
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

HAKKÂRİ BEYLİĞİ (1130-1849)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

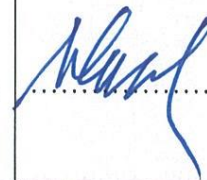

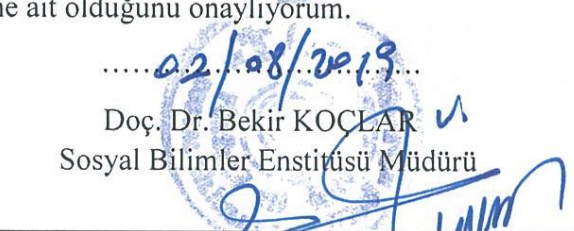
İHSAN AKIN

DANIŞMAN

PROF. DR. MEHMET SALİH ARI

VAN, 2019

KABUL VE ONAY SAYFASI

<p>İhsan AKIN tarafından hazırlanan “Hakkâri Beyliği (1130-1849)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.</p>	
<p>Danışman: Prof. Dr. Mehmet Salih ARI İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Van YYÜ</p> <p>Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Başkan: Prof. Dr. Mehmet Salih ARI İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Van YYÜ</p> <p>Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Üye: Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Van YYÜ</p> <p>Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim OFLAZ İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Iğdır Üniversitesi</p> <p>Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Tez Savunma Tarihi:</p>	<p>01/07/2019</p>
<p>Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.</p> <p>.....02/08/2019.....</p> <p>Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü</p> 	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 31.07.2019

İhsan AKIN

Yüksek Lisans Tezi
İhsan AKIN
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temmuz, 2019

(HAKKÂRİ BEYLİĞİ 1130-1849)

ÖZET

İran ile Irak ülkelerinin sınırında ve ülkemizin güney doğusunun en uç noktasında yer alan Hakkâri; tarihi, doğası, sosyal ve kültürel dokusu, jeopolitik konumu, kaynakları, coğrafik yapısı ve tarihte farklı din ve milletlere mesken olması ile dikkatleri üzerine çekebilmiş bir serhat ilimizdir. İslam kültür ve medeniyetinin izlerini taşıyan çok sayıda esere ev sahipliği yapan Hakkâri ili, gerek coğrafi gerekse tarihte oynadığı roller açısından stratejik bir öneme sahiptir. Hakkâri'nin çok erken dönemde İslamlaşması, Yezidilik inancının çıkış yeri olması, tarihte iz bırakmış önemli şahsiyetleri yetiştirmesi, Hıristiyanlığın Nesturilik mezhebinin patriklik merkezi olması açısından da manidardır.

Tarihte Hakkâri, uzun yıllar kendilerini Abbasi hanedanlığının devamı olarak takdim eden mirler tarafından yönetilmiştir. Hakkâri Beyliği, miras olarak bizlere çok sayıda medrese, cami, tekke, kümbet, köprü, kale ve diğer mimari eserler ile Peygamberimize ait olduğu iddia edilen kutsal emanetleri bırakmıştır. Bunların yanı sıra Hakkâri beyleri, kendi dönemlerine ışık tutan ve tarih yazıcılığı açısından önem arzeden "Mirname" adında manzum bir eseri tarihimize kazandırmışlardır.

Tarihteki Hakkâri için bugün çizilen sınırları aştığını, bölgede XII. yüzyıldan itibaren yedi asır boyunca bir beyliğin olduğunu söylemek mümkündür. Bu beyliğin Selçuklular, İlhanlılar, Akkoyunlular ve Karakoyunlularla savaştıklarını, Osmanlı ve İran egemenlik alanlarındaki tampon bölgede ciddi politik mücadeleler verdiğini, genellikle Osmanlı'dan yana bir siyaset güttüğünü, çoğunlukla Osmanlı'ya bağlı hükümet statüsüyle bir sancak olarak varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Ancak XIX. yüzyılda artan taht kavgaları, Hıristiyan tebaa ile yaşanan sorunlar ve Osmanlı Devleti'ne isyan gibi nedenlerden ötürü beylik yıkılmıştır.

AnahtarKelimeler: Hakkâri, Çölemerik, Abbasiler, Hakkâri Beyliği, Hakkâri Beyleri, Kürtler, Nesturiler, Yezidiler

Sayfa Adedi : 97

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet Salih ARI

M.Sc.
Ihsan AKIN
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
July, 2019

(THE EMIRATE OF HAKKÂRI)

ABSTRACT

Hakkâri, located on the border of Iran and Iraq and at the farthest point of the south-east of our country; has attracted attention with its history, nature, social and cultural texture, resources and geographical structure, and being a residence in different religions, sects and ethnicities in history. The Hakkâri province, which hosts many cultural heritage traces of Islamic culture and civilization, has a strategic pre-requisite in terms of its role, both geographically and historically. It is meaningful that Hakkâri was the origin of Yezidism's belief, cultivated important personalities that have left a mark on history and the patrician center of Nesturism sect as well as its early Islamization.

In history, Hakkâri was governed by emirs, who for many years was introduced as a part of the Abbasid dynasty. Emirate of Hakkâri have left mosques, lodges, kumbets, bridges, castles and other architectural monuments as well as the alleged sacred relics belonging to our Prophet. Besides these, the Hakkâri emirs have contributed to our history with a poem entitled "Mirname", which sheds light on their own periods and is of great importance to historiography.

It is possible to say that in the past, the district of Hakkâri province has exceeded the boundaries drawn for today and that it is a government for about seven centuries in the region. We see that this seigniorship has given serious political struggles to the Seljukians, Ilkhanids, Akkoyunlus and Karakoyunlus, the buffer zone in the Ottoman and Persian sovereignty areas, and has continued to exist as a sanjak with a political stance mostly from the Ottoman side. However, the emirate was destructed because of fights for the throne, conflicts with the Christian subjects and the revolt against the Ottoman state in the mid-19th century.

Key Words :Hakkâri, Colemerik, Abbasids, Emirate of Hakkâri, Emirs of Hakkâri, Kurdish, Nesturian, Yezidies

Quantity of Page : 97

Scientific Director : Prof. Dr. Mehmet Salih ARI

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	ix
ÇİZELGELER DİZİNİ	x
RESİMLERİN LİSTESİ	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1
1. ANA HATLARIYLA HAKKÂRİ.....	5
1.1. Hakkâri İsmi'nin Kökeni ve Sınırları	5
1.2. Tarih Boyunca Hakkâri'nin Sakinleri	7
1.2.1. Yazılı Tarih Öncesi.....	7
1.2.2. Yazılı Tarihten İslam Dönemine Kadar.....	9
1.2.3. İslami Dönem.....	11
1.2.3.1. Kürtler.....	13
1.2.3.2. Araplar.....	18
1.2.3.3. Hıristiyanlar	19
1.2.3.4. Yezidiler	22
1.2.3.5. Yahudiler	23
2. KURULUŞUNDAN YIKILIŞINA KADAR HAKKÂRİ BEYLİĞİ	24
2.1. Hakkâri Beyliği'nin Kuruluşundan Önce Bölgenin Genel Durumu	24
2.1.1. Hakkâri Coğrafyasının İslamlaşması	24
2.1.2. Emeviler Dönemi (61-132/681-750)	26
2.1.3. Abbasiler Dönemi (132-655/750-1258).....	27
2.1.4. Büveyhiler Dönemi (319-453/932-1062)	28
2.1.5. Selçuklular Dönemi (374-707/985-1308).....	29
2.1.6. Moğollar (İlhanlı) Dönemi (653-735/1256-1335)	32
2.2. Hakkâri Beyliği'nin Siyasi Tarihi	33
2.2.1. Hakkâri Beylerinin Nesebi.....	34
2.2.2. Beyliğin Kuruluş Dönemi ve İlk Beyler	38
2.2.2.1. Emir Ali el-Hakkâri (ö. ?)	40

2.2.2.2. Mir Seyfeddin Mengelan (ö. 659/1262)	40
2.2.2.3. I. Eseduddin Musa (Zerrinçeng/Akta') (ö.?)	41
2.2.2.4. I. İmaduddin Mücella (ö.?)	41
2.2.2.5. II. Eseduddin Musa (Melik Esed) (ö.?)	42
2.2.2.6. II. İmaduddin Mücella (ö.?)	42
2.2.2.7. I. İzzeddin Şir (ö. 829/1425)	42
2.2.2.8. Piri Bey (ö.?)	44
2.2.2.9. II. İzzeddin Şir (ö. 907/1502)	44
2.2.3. Beyliğin Yükseliş Dönemi	44
2.2.3.1. Zahid Bey (ö.?)	44
2.2.3.2. Zeynel Bey (ö. 992/1585)	46
2.2.3.3. Zekeriya Bey (ö. 1035/1629)	47
2.2.3.4. Yahya Bey (ö. 1025/1617)	50
2.2.3.5. I. İbrahim Bey (ö.?)	51
2.2.3.6. Şerefhan Bey (ö. 1042/1633)	51
2.2.3.7. III. İmaduddin (ö. 1049/1640)	53
2.2.3.8. III. İzzeddin Şir (ö. 1102/1691)	54
2.2.3.9. II. İbrahim Bey/İbrahim Han (ö.?)	55
2.2.4. Gerileme ve Yıkılış Dönemi	56
2.2.4.1. Abdullah Bey (ö. 1193/1780)	56
2.2.4.2. Mustafa (Pertev) Bey (ö. 1240/1825)	56
2.2.4.3. Muhammed Nasrihan Bey (ö. 1230/1825)	57
2.2.4.4. Nurullah Bey (ö. 1277/1861)	57
2.3. Hakkâri Beyliği'nin Diğer Beyliklerle İlişkileri	59
2.3.1. İmadiye (Bahdınan) Beyliği	59
2.3.2. Cizre/Bohtan Beyliği	61
2.3.3. Müküs Beyliği	63
2.3.4. Bitlis Beyliği	63
2.3.5. Mahmudi Beyliği	64
3. MADDİ VE MANEVİ MİRAS	66
3.1. Kutsal Emanetler	66
3.2. Medreseler	67
3.2.1. Zeynel Bey Medresesi	67

3.2.2. Meydan Medresesi.....	68
3.2.3. Melik Esed Medresesi.....	69
3.2.4. Pizan Hüsrev Paşa Medresesi	69
3.2.5. İzzeddin Şir Medresesi.....	69
3.3. Cami, Türbe, Tekke.....	70
3.3.1. İzzeddin Şir Camii (Gevaş/Vestan)	70
3.3.2. Melik Esed Camii	70
3.3.3. Kızıl Kümbet ve Zaviyesi	70
3.3.4. Halime Hatun Kümbeti (Gevaş)	71
3.3.5. Kale Kapısı/Kırnk Camii	71
3.3.6. Hüsrev Paşa Türbesi	71
3.3.7. Şeyh Ali Camii.....	71
3.3.8. Emir Şaban Camii.....	72
3.4. Kaleler ve Diğer Mimari Yapılar	72
3.4.1. Aşeb Kalesi	72
3.4.2. Hırır (Heror) Kalesi.....	73
3.4.3. Çölemerik/Mir Kalesi	73
3.4.4. Bay Kalesi.....	74
3.4.5. Pizan Kalesi	75
3.4.6. Dez Kalesi.....	75
3.4.7. Begır Kalesi	75
3.4.8. Çel / Çukurca Kalesi	76
3.4.9. Kelekom Köprüsü	76
3.4.10. Çeşmeler	76
3.4.11. Mezarlıklar.....	77
3.5. İlim, Sanat Ve Edebiyat.....	78
3.5.1. Şiir.....	78
3.5.2. Hikâye/Menkıbe.....	85
SONUÇ VE ÖNERİLER	88
KAYNAKÇA	91
EKLER	98
Ek-1: Röportaj	98
Ek-2: Soyağacı-1	100

Ek-3: Soyağacı-2	103
Ek-4: Soyağacı-3	105
Ek-5: Resimler.....	106
Ek-6: İrisan Beylerinin Tarihçesi Adlı Eserin Latinizesi	122
ÖZGEÇMİŞ	142

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
bk.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
d.n.	dipnot
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
h.	Hicri Takvim
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
m.	Miladi Takvim
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
Neşr.	Neşreden
ö.	Ölüm Tarihi
trs.	Baskı Tarihi Yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik
TTK	Türk Tarih Kurumu
YYÜ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ÇİZELGELER DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1: Hakkâri Sancağı Kaza Sayısı	12
Tablo 2: Hakkâri Sancağı Nüfusunun Dinsel ve Etnik Dağılımı	12
Tablo 3: Hakkâri Sancağına Bağlı Kazalarda Etnik ve Dinsel Dağılım	13

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 1: Steller – Merkez/Hakkâri (Fotoğraflayan: Hacı Tansu)	106
Resim 2: Zeynel Bey Medresesi – Merkez/Hakkâri	106
Resim 3: Meydan Medresesi – Merkez/Hakkâri.....	107
Resim 4: Pizan Hüsrevpaşa Medresesi – Başkale/Van.....	107
Resim 5: İzzeddin Şir Camii ve Medresesi – Gevaş/Van	108
Resim 6: İzzeddin Şir Camii'nin Kitabesi – Gevaş/Van.....	108
Resim 7: Kızıl Kümbet Mezarlığı, Merkez/Hakkâri (Fotoğraflayan: Hacı Tansu) .	109
Resim 8: Halime Hatun Türbesi – Gevaş/Van.....	110
Resim 9: Süleyman b. Hüsrev b. Şerefhan'a ait mezar taşı, Başkale/Van.....	111
Resim 10: Çölemerik (Mir) Kalesi-Merkez/Hakkâri (Fotoğraflayan Hacı Tansu)..	112
Resim 11: Bay Kalesi-Merkez/Hakkâri (Fotoğraflayan Hacı Tansu).....	112
Resim 12: Çel(Çukurca) Kalesi ve Taş Evler – Çukurca/Hakkâri.....	113
Resim 13: Melik Esed Mezarlığı, Merkez/Hakkâri (Fotoğraflayan Hacı Tansu)....	113
Resim 14: Kelegom Köprüsü, Başkale/Van (Fotoğraflayan Hacı Tansu)	114
Resim 15: “Mirname” adlı Farsça yazma eserin 5'inci sayfası	115
Resim 16: “Mirname” adlı Farsça yazma eserin 328'inci sayfası	116
Resim 17: Muhtasar Ahvalü'l-Ümera adlı Farsça eserin giriş sayfası.....	117
Resim 18: “Muhtasar Ahvalü'l-Ümera” adlı Farsça eserin 54'üncü sayfası	118
Resim 19: “Muhtasar Ahvalü'l-Ümera” adlı Farsça eserin 55 sayfası	119
Resim 20: “Muhtasar Ahvalü'l-Ümera” adlı Farsça eserin son sayfası.....	120
Resim 21: Kudüs Şehrinde Hakkâri Sokağı.....	121

ÖNSÖZ

Dünya tarihi ve İslam tarihi açısından Hakkâri ili, kadim şehirlerdendir. Hakkâri ili; tarihiyle, jeopolitik konumuyla, sosyal ve kültürel dokusuyla, yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla tanınmaya, bilinmeye ve araştırılmaya değer bir şehirdir. Bu tez çalışmamızda Hakkâri'nin tarihi dokusu ile ilgili olarak Hakkâri ve çevresinde iz bırakan, kültür ve medeniyetimize katkı sağlayan Hakkâri Beyliği'nin tarihini irdelemeye çalışılmıştır.

Ülkemizde yükseköğretim düzeyinde Hakkâri ili hakkında yapılan hâlihazırda 60'ı yüksek lisans, 14'ü doktora tezi olmak üzere 74 çalışma yer almaktadır. Yüksek lisans tezlerinden üçü, doktora tezlerinden ise biri Hakkâri tarihi ile alakalıdır. Sanat tarihi açısından Prof. Dr. Veli Sevim ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Top'un detaylı yüzey çalışmalarını sayılabilir. Hakkâri Üniversitesi tarafından 2014 yılında yapılan "Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu" Hakkâri tarihinin aydınlanması açısından önemlidir. Ansiklopedik açıdan 1982 yılında yayımlanan Yurt Ansiklopedisi, Hakkâri tarihini, coğrafyasını ve sosyopolitik yapısını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca Hakkâri tarihi hakkında çalışmalar yapan yazar ve akademisyenler de vardır. Dündar Alıkılıç, Hakkâri tarihini ele alan Osmanlıca yazılmış bir eserin (İrisan Beylerinin Tarihçesi, latinizesi tez ekinde yer almakta) incelemesini yapmıştır. Yazar İhsan Çölemerikli, "Mezopotamya Uygarlığında Hakkâri" adlı eseri ile Hakkâri'nin tarih öncesi ve tarih sonrası dönemlerini ele almıştır. Irak'ta Duhok Üniversitesi'nden Dr. Derviş Yusuf Hırori, "Biladu Hakkâri (945-1326)" adlı eseriyle parantez içinde belirtilen yıllarda Hakkâri'nin siyasi, coğrafi, ve mimari açıdan tarihini irdelemiştir.

Tezimize yoğun bir şekilde kaynaklık eden ve mezkûr beyliğin tarihini konu alan, XVII. yüzyılda yazılan bir yazma eserin (Mirname) yeni ortaya çıkması (2014), yukarıda izah edilen çalışmalarda eksik bırakılan beyliğin siyasi tarihinin daha da aydınlanacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde ana hatlarıyla etimolojik açıdan Hakkâri isminin kaynağı ile geçmişten günümüze Hakkâri'de yaşamış topluluklar ele alınmıştır. İkinci bölümünde Hakkâri Beyliği'nin kuruluşuna zemin hazırlayan

etmenler irdelenmiş ve beyliğin kuruluşundan yıkılışına kadar siyasi tarihine, diğer devletler ve beyliklerle münasebetlerine ve Hakkâri beylerinin nesebi meselesine değinilmiştir. Üçüncü bölümünde ise uzun yıllar ayakta kalmayı başaran bu beylikten ülkemize miras kalan, kültür ve medeniyetimizin birer parçası olan maddi ve manevi kültürel öğeler konu edinilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel bir analiz ve değerlendirme yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmamızda Hakkâri ilinin İlk Çağ'dan itibaren birçok devletin (Urartu, Asur, Med, Pers, Antropaten, Selökid, Tigran, Roma, Part, Arsak, Sasani, Emevi, Abbasi, Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı) izlerini taşıdığı; birçok dine (Pagan, Zerdüştlük, Hıristiyanlık, Musevilik, İslam) ve inanca ev sahipliği yaptığı; etki sınırının coğrafi sınırlarını aştığı; bağrında önemli şahsiyetler, âlimler, edipler yetiştirdiği, İslam tarihi ve sanatına katkıda bulunduğu görülmüştür. Ayrıca Hakkâri emirlerinin edebiyatla, ilim ve irfanla iç içe oldukları; kütüphane, cami, medrese ve tekke gibi ilim ve irfan merkezlerini tesis ettiklerini ve tarih yazıcılığına önem verdikleri tespit edilmiştir.

Tez araştırmamın ve yazımının gerçekleşmesinde büyük katkıları bulunan danışmanım Prof. Dr. Mehmet Salih ARI'ya, yüksek lisans eğitimimde emeği geçen hocalarıma, desteklerini esirgemeyen değerli dostlarım Halit Yalçın ve Yaşar Kaplan'a, arkadaşlarıma ve aileme çok teşekkür ederim.

İhsan AKIN

Van - 2019

GİRİŞ

Tarihi kaynaklar incelendiğinde, Hakkâri'nin coğrafi ve kültürel sınırlarının var olandan daha büyük olduğu görülmektedir. Hakkâri, İslam tarihi kaynaklarında “el-Hakkâriyye”¹ olarak ifade edilmiş, Musul'un kuzeyinde Ceziretu İbn Ömer sınırlarında bulunduğunu yazılmıştır.²

Tarih boyunca bu bölgede birçok ulus, din, mezhep ve tarikat varlık göstermiştir. Başta Kürtler olmak üzere Süryaniler, Ermeniler, Türkler³, Yahudiler ve Araplar yaşamıştır. Bölgede yaşayan halkın paganizm, İslamiyet, Hıristiyanlık (Nesturilik), Yahudilik, Yezidilik; Kadirilik, Nakşibendilik gibi farklı dinlere ve inanışlara intisap ettiği bilinmektedir. İlk Çağ'dan itibaren Urartu, Asur, Med, Pers, İskender ve Atropaten (prenslığı), Selökid, Tigran, Roma, Part, Arsak, Sasani, Emeviler, Abbasi, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu ve Osmanlı devletleri bu topraklara hükmetmiştir. Fakat sarp coğrafyasından ve siyasi unsurlardan dolayı Hakkâri bölgesi, hiçbir zaman tam manası ile bu devletlerin yönetimi ve boyunduruğu altına girmemiş;⁴ genellikle nüfuzları büyük mir, bey, ağa ve din adamları tarafından bağımsız, özerk veya yarı özerk olarak yönetilmiştir.

Hakkâri coğrafyasında siyasi anlamda sistematik bir yönetimin ne zaman var olduğunu kesin olarak bilinmese de, XII. yüzyıldan itibaren Müslüman bir hanedanlığın başını çektiği bir yönetimin yanı sıra Nesturilerin (Süryani/Asuri) de bölgede dini ve siyasi yönetimlerini icra ettiği bilinmektedir.

Hakkâri bölgesindeki Nesturiler, Çölemerik'teki⁵ patrikliğe bağlıydılar. Patrik hem ruhani hem de dünyevi liderleri idi. Kendilerine ait köyleri ve aşiretleri vardı. Hakkâri bölgesinde yaşayan Kürtlerin ise ilk inanışlarının Zerdüştlük olduğu⁶ ve Hz.

¹ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, I-XVIII, Beyrut, 1992, VII, 17.

² Yakut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkut b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmi, *Mu'cemü'l-Büldan*, I-VII, Beyrut, 2010, V, 408.

³ Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, I-IV, İstanbul, 1306, IV, 2867-2868.

⁴ Cüneyt Akalın ve diğerleri, “Hakkâri”, *Yurt Ansiklopedisi*, (Haz.: Vedat Günyol), I-XI, İstanbul, 1982, V, 3306-3310, 3348

⁵ Eskiden olduğu gibi bugün de Hakkâri şehir merkezi için bu ad kullanılmaktadır.

⁶ M. Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, (Çev.: Vahdettin İnce ve diğerleri), İstanbul, 2011, 124.

Ömer döneminde İslam dinine girdikleri bilinmektedir.⁷ Ayrıca XIV. yüzyılda Yezidilik inancı da, o zamanlar Hakkâri sınırları içerisinde bulunan Laleş vadisinde zuhur etmiş ve kimi Kürtler tarafından benimsenmiştir.⁸ Hakkâri bölgesinde yaşayan Müslümanlar, Şii İran'a komşu olmalarına rağmen ekseriyetle din anlayışı olarak Sünniliğe, Şafiliğe ve Eş'ariliğe yönelmiştir.

Hakkâri'nin çok erken dönemde İslamlaşması, Yezidilik inancının çıkış merkezi olması, tarihte iz bırakmış önemli şahsiyetleri yetiştirmesi, Nesturilik mezhebinin yayılma noktası ve patriklik merkezi olması, bağrında önemli devlet adamları, âlimler ve edipler yetiştirmesi manidar ve araştırmaya değer hususlardır. Bunun yanı sıra Hakkâri'yi yaklaşık yedi asır boyunca yönetmiş mirlerin/beylerin kendilerini Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın soyuna dayandırma iddiası, İslam tarihi ve sanatı açısından önemli eserleri miras bırakmaları, ilim ve irfana önem veren, medreseler ve kütüphaneler tesis eden kişiler olması dikkat çekicidir.

Tez çalışmamızda çeşitli kaynaklardan istifade edilmeye çalışılmış olup eski kaynaklardan başlanılarak günümüze doğru yazılan kitaplar, arşiv belgeleri ve makaleler incelenmiştir. Hakkâri beylerine ait bölgede yer alan ve günümüze kadar ulaşan maddi kültür öğeleri (cami, medrese, mezar taşları, kitabeler vs.) araştırılmıştır. Sözlü kültürün yaygın olduğu bölgede Hakkâri beylerini konu alan şiirler ve menkıbeler derlenmiştir. Son olarak Başkale ilçesinin Artes köyünde ikamet eden bey/mir ailesinin bir ferdi ile röportaj yapılmıştır.

Tez çalışmamızda çokça istifade ettiğimiz kaynaklar şunlardır:

Mirname: Hakkâri Beyliği'nin siyasi tarihini ele alan Farsça bir yazma eserdir.⁹ Bu eser, beyliğin kâtibi Temerhan Yazıcı (ö. 1043/1634) tarafından yazılmış; ancak 2014 yılında gün yüzüne çıkarılmıştır. Manzum olan bu eser, 631 sayfadan ve 10727 beyitten müteşekkildir. Temerhan, kitabına Zekeriyya Bey'den başlayarak Mir

⁷ İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kamil fi't-Tarih*, I-XII, (Çev.: Ahmet Ağırakça ve diğerleri), İstanbul, 1985, II, 480.

⁸ Süleyman Uludağ, "Adî b. Müsâfir", *DİA*, 1988, I, 381; Yaşar Kaplan, *Günümüz Yezidiliği*, İstanbul, 2013, 60.

⁹ bk. Resim 15 ve 16.

İmadeddin'e kadarki (1587- 1634) mirlerin hayatlarını ve dönemin olaylarını geniş bir şekilde açıklamıştır.¹⁰

İrisan Beylerinin Tarihçesi: Bu kitap Mirname adlı eserin devamı niteliğindedir. Bunun da dili Farsçadır. Farklı zamanlarda iki yazar tarafından mensur olarak yazılmış olup 61 sayfadan ve iki bölümden oluşmaktadır.¹¹ Bu kitabın hem Osmanlıca¹² hem de Kürtçe¹³ çevirisi bulunmaktadır. İlk bölümün yazarı Mirza Muhammed Yazıcı (ölümü XVIII. yüzyılın başı) olup kendisi Hakkâri mirlerinden İbrahim Han'ın kâtibi ve Mirname'nin yazarı olan Temerhan'ın torunudur. Kendisi dedesi gibi beyliğin kâtipliğini yaparak tarihlerini yazmıştır. Dedesinin bıraktığı yerden devam etmeye çalışmış fakat onun gibi manzum yazmamıştır. İkinci bölümün yazarı ise bey/mir ailesinin bir ferdi olup ismi Muhammed Tayyar'dır. Kendisi 1914 yılında Mirza Muhammed Yazıcı'nın bıraktığı yerden devam ederek kitabın ikinci bölümünü yazmıştır. 76 sayfalık Osmanlıca eserin Latinizesi tezimizin ekler bölümünde yer almaktadır.

Şerefname:¹⁴ Bitlis Emiri Şeref Han'ın (ö. 1012/1603) eseri “Şerefname”; Kürtlerin etnoğrafik, coğrafik olarak tarihlerini ihtiva eden önemli bir eserdir. Yazar kitabında devletler, beylikler ve sülalesinin tarihçeleri hakkında geniş bilgiler vermektedir. Şeref Han bu eserinde Hakkâri beyleri için “Şembo” (Cumartesi) beyleri ismini kullanmıştır. Dili Farsça olup 1005/1597'de kaleme alınmıştır. Çalışmamızda bu eserin Türkçe çevirisinden istifade edilmiştir.

¹⁰ Kitabın orijinali halen Başkale'nin Artes köyünde meskûn, Ragıp Abbasigil adlı zatın yanında muhafaza edilmektedir. Kendisiyle yapılan röportaj tezimizin ekler bölümünde yer almaktadır. Bu kitabın çevirisi yazar Halit Yalçın tarafından yapılmaktadır.

¹¹ bk. Resim 19, 21 ve 29.

¹² Kitap, Hüseyin Hilmi b. Said İstanbuli (Işık) tarafından “İrisan Beylerinin Tarihçesi” ismiyle Farsçadan Osmanlıcaya tercüme edilmiş ve 1954 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu yazma eser Emekli Öğretmen Albay Süleyman Kuku'nun kütüphanesinde bulunmaktadır. Akademisyen Doç. Dr. Dündar Alikılıç, bu kitap üzerinde bir inceleme yaparak “İrisan Beylerinin Tarihçesi” adıyla bir kitap yazmıştır.

¹³ Zaho Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapan Nizar Eyyub Guli tarafından 2010 yılında, “Kurtıyek Ji Diroka Mirên Hakkâri” ismiyle Kürtçeye çevrilmiştir. Bu çevirinin önsöz bölümünde hem kendisi hem de kitabın redaksiyonunu yapan Tahsin İbrahim Doski, önemli bilgiler vermiştir.

¹⁴ Şeref Han, Şerefeddin b. Şemseddin Bitlisi, *Şerefname*, I-V, (Çev.: Vedii İlmen), İstanbul, 2009.

Kürtler ve Kürdistan Tarihi:¹⁵ Muhammed Emin Zeki Beg, (ö. 1937) kitabını birçok doğu ve batı kaynaklarından yararlanarak hazırlamıştır. Kitap, M. Ali Avni Bey tarafından dipnotlarla zenginleştirilerek Arapçaya çevrilmiştir. Eserin orijinali Kürtçe olup istifade ettiğimiz nüsha, hem Arapçası hem de Kürtçesine bağlı kalınarak Türkçeye tercüme edilmiş olandır. Eser, Kürtlerin kökeni, İlk Çağ'dan günümüze Kürtlerin siyasi tarihi, Kürtlerin kurdukları beylikler, emirlikler ile Kürt aşiretleri hakkında bilgi vermektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri:¹⁶ Kitabın yazarı Nazmi Sevgen, eserini hazırlarken yüzlerce Osmanlı arşivi vesikasını incelemiş, belgelere dayalı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde kurulan beyliklerin birbirleriyle ve komşu devletlerle ilişkilerini siyasi tarihleri bağlamında ele almıştır.

Biladu Hakkâri:¹⁷ Derviş Yusuf Hasan Hırori tarafından Arapça olarak yazılmış ve Musaddak Tovi tarafından 2010 yılında Kürtçeye tercüme edilmiş önemli bir kaynaktır. Kitap konu olarak h.333-736/945-1336 yıllarını kapsamakta ve Hakkâri'nin tarihini siyasal, sosyal, iktisadi, mimari ve coğrafi açıdan ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri: 954/1548 yılından itibaren Osmanlı'ya sancak olarak bağlanan Hakkâri hakkında Osmanlı arşivlerinde çok sayıda vesika bulmak mümkündür. Hakkâri Beyliği'nin siyasi tarihini ilgilendiren 17 belgeden istifade edilmiştir.

¹⁵ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, (Çev.: Vahdettin İnce ve diğerleri), İstanbul, 2011

¹⁶ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, (Haz.: Şükrü Kaya Seferoğlu-Halil Kemal Türközü), Ankara, 1982.

¹⁷ Derviş Yusuf Hasan Hırori, *Biladu Hakkâri*, (Çev.: Musaddak Tovi), Duhok, 2010.

1. ANA HATLARIYLA HAKKÂRÎ

1.1. Hakkâri İsminin Kökeni ve Sınırları

Hakkari hakkında yazılmış kaynaklar incelendiğinde, Hakkâri ilinin siyasi ve kültürel sınırları açısından çok geniş olduğu görülmektedir. Hakkâri, İslam tarihi kaynaklarında “el-Hakkâriyye” olarak ifade edilmiş olup, İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) göre Musul'un kuzeyinde yer alan dağlık alandır.¹⁸ Yakut el-Hamevî (ö. 626/1228) ise Musul'un kuzeyinde Ceziretu İbn Ömer sınırlarında bulunduğunu yazmıştır.¹⁹ Musul'un kuzeyinden başlayarak Van Gölü'nün güney kıyıları ve Cizre'den Urmiye Gölü'ne kadar olan dağlık bölge için “Hakkâri” adı kullanılmıştır. Tarihteki Hakkâri bölgesi, şu anki Hakkâri'nin tamamı ile Şırnak, Van, Duhok, Musul ve Urmiye'nin bir kısmını içine almaktadır.²⁰

“Hakkâri” isminin menşei hakkında az sayıda görüş bulunmaktadır. Hicri 18/639 yılından itibaren ilk Müslüman Arap akınları yöreye ulaştığı sırada bu bölge için *Hakâriyye/Hakkâriyye* ismi kullanılmıştır.²¹

Hakkâri, “her” ve “kari” sözcüklerinden oluşmakta; gücü yetebilenler, güçlü, savaşçı anlamına gelmektedir. Nitekim MÖ Yunanlı tarihçi ve filozof Ksenophon, “Onbinlerin Dönüşü” adlı kitabında yöre halkının savaşçı karakterine vurgu yapmaktadır. Herkariyanlar İlk Çağ boyunca “*özgür aşiretler topluluğu*” biçiminde yaşamlarını sürdürmüşler ve düşmanlarıyla savaş pozisyonunda sarp bir doğada yaşamışlardır. *Herkari (Hakkâri)* bugün ifade edildiği gibi coğrafi bölgenin değil, o yöredeki yerleşik boy, kabile ve aşiretlerin adıdır.²² Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde “Celu” diye anılan Hakkâri beylerinin güçlü askerlerinden bahsetmektedir.²³ İbn Hallikan ise, Hakkâri'nin göçer bir aşiretin ismi olabileceğini ifade etmektedir.²⁴ “Her” ve “kar” kelimeleri, eskiden bölgede yaygın olan maden işlemeciliği ve hayvancılıktan mütevellit dokumacılık işlerinin yaygınlığından dolayı “her işin

¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 17.

¹⁹ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, V, 408.

²⁰ Derviş Yusuf Hasan Hırori, *Biladu Hakkâri*, (Kürtçeye Çev.: Musaddak Tovi), Duhok, 2010, 29-32.

²¹ Metin Tuncel, “Hakkâri”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul, 1997, XV, 206.

²² İhsan Çölemerikli, *Hakkâri Suretleri*, Diyarbakır, 2006, 14.

²³ Evliya Çelebi, Muhammed Zilli İbn Derviş, *Seyahatname*, I-X, İstanbul, 1314/1897, IV, 177.

²⁴ İbn Hallikan, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, I-IV, (Thk.: İhsan Abbas), Beyrut, 1970, III, 345.

yapıldığı” anlamında bu bölgeyi veya burada yaşayanları ifade etmek için kullanılmış olabileceği de düşünülmektedir.

Hakkâri’de birçok yer isminin Akadca ya da Aramiceden türetildiği, Hakkâri isminin ziraatçı, ırgat, köylü anlamında “akkare/ikkare”den geldiği, bu ismin Arapça karşılığının fellah olduğu, bölgedeki Kürtlerin de Nesturileri “Fele” olarak isimlendirildiği bilinmektedir.²⁵ Kürtçede “akar” kelimesi yerleşim yeri dışında kalan ve tarımın yapıldığı mera ve mevkiiler için de kullanılmaktadır.

Eskiden olduğu gibi bugün de Hakkâri’nin il merkezi için “Çölemerik” ismi kullanılmaktadır. İl merkezine verilen Çölemerik ismini Ermeniler *Çegamat*²⁶, Süryaniler *Gularmak*, Memlûklular ise *Culamerg*²⁷ olarak telaffuz etmişlerdir. Seyahatname’de, il merkezi bazen Culumerk (جلومرك) bazen de Çelemerk(چلهمرك)²⁸, Cihannüma’da Culamerk (جولامرك)²⁹ biçiminde yazılmıştır. Yörede bu kelimenin çöl-mera, göllü mera, kanallı mera (cu-merg)³⁰ gibi anlamlara geldiği söylenir. Ayrıca bu kelimededen yüksek doruklar (Col/Cel/Çel) ve mera (merg) anlamı da çıkmaktadır. Bu anlamlandırma ilin yüzey şekilleri ile de paraleldir.

XIII. yüzyılın yarısına kadar Hakkâri bölgesinin yönetim merkezi bugünkü Kuzey Irak’ın Duhok iline bağlı İmadiye ilçesi idi.³¹ Çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde ayrıntılarıyla bahsedileceği üzere daha sonra yönetim merkezi Çölemerik olmuştur.

Eski Hakkâri’nin il sınırlarını tam olarak tespit etmek güçtür. Çünkü Hakkâri İlk Çağ’dan itibaren siyasi ve askeri mücadelelere sahne olmuştur. İl sınırları hakkında ilk bilgileri 13 ve 14. asırlarda yaşamış Müslüman gezginler ve coğrafyacılar haber vermiştir. Yakut el-Hamevi Hakkâri’yi şöyle tanımlar: “Ceziretu İbn Ömer

²⁵ Nicholas Al-Jeloo, “Taş Kiliselerden Daha Fazlası Hakkâri Asurilerini Yeniden Keşfedelim”, (Çev.: Hakkâri Üniversitesi Çeviri Ofisi) *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*, I-II, Hakkâri, 2014, II, 47.

²⁶ Şeref Han, *a.g.e.*, I, 68.

²⁷ Akalın ve diğerleri, *a.g.m.*, V, 3305.

²⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 177.

²⁹ Katip Çelebi, *Cihannüma*, (Haz.: İbrahim Müteferrika), İstanbul, 1732, 419.

³⁰ Çölemerikli, *a.g.e.*, 15

³¹ Hırori, *a.g.e.*, 223-224; Vladimir Minorsky-Th. Bois-D. N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, İstanbul, 2004, 69,90.

sınırlarında ve Musul'un kuzeyinde yer alan köylerde yaşayan Kürtlerin mekânıdır."³² İbn Hallikan'a göre ise Hakkâri, Musul'un doğusunda kalan Musul'a bağlı kale, köy ve savunma merkezleridir.³³ Katip Çelebi Hakkâri'yi; İmadiye, Van, Bitlis, Şehrizar ve Kızılbaşların doğu sınırı arasında kalan bölge olarak tarif etmiştir.³⁴

Hakkâri Beyliği'nin genel hatlarıyla XII'den XIX. yüzyıla kadar oluşturduğu siyasi, kültürel ve coğrafik sınırlar şu şekildedir: Doğu'da İran Azerbaycan'ı (Urmiye Gölü'ne kadar), kuzeyde Van'ın Başkale, Çatak, Bahçesaray ve Gevaş ilçeleri, batıda Şırnak'ın Cizre ilçesi, güneyde Musul vilayetidir. Savımızı güçlendiren diğer bir husus da bölge sakinlerinin birbirine çok benzer olan şive ve ağızlarıdır.³⁵

Osmanlı Devleti'ne bağlı 954/1548 yılında sancak olan Hakkâri,³⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra 1924 yılında il yapılmıştır. 20 Mayıs 1933 tarihli ve 2197 Sayılı Kanunla kaza yapılarak Van iline bağlanmış, 25 Aralık 1935 tarih ve 2885 Sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle Hakkâri tekrar il haline getirilmiştir. Bugünkü Uludere, Beytüşşebap, Yüksekova, Çukurca ve Şemdinli ilçeleri Hakkâri'ye bağlanmış, Şırnak'ın 1990 yılında il olmasıyla Uludere ve Beytüşşebap ilçeleri Hakkâri sınırından çıkartılarak Şırnak'a dâhil edilmiştir.

1.2. Tarih Boyunca Hakkâri'nin Sakinleri

1.2.1. Yazılı Tarih Öncesi

Hakkâri coğrafyası derin vadileri, yüksek platoları, tatlı su kaynakları, bitki çeşitliliği ve avcılık bakımından ilkel insanın beslenme, barınma ve korunma gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği uygun bir yaşam alanı olmuştur. Hakkâri yöresinde yapılan araştırmalar, bu yörede Orta Paleolitik (100.000-40.000) dönemden başlayarak kısa süreli yerleşmeler olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun delili ise 1961

³² Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, V, 408.

³³ İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan*, III, 345.

³⁴ Katip Çelebi, *a.g.e.*, 419.

³⁵ Zeki Beg, *a.g.e.*, 376.

³⁶ Zeki Tekin, "Zeynel Bey Ve Oğullarının Hakkâri Hâkimliği Mücadelesi Ve İsyânları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X, 2, Erzurum, 2007, 120.

yılında Yüksekova ilçesinde bulunan volkanik cam (obsidyen) gereçlerin bulunmasıdır.³⁷

Arkeolog Ralph Solecki ve ekibi 1957-1961 yıllarında Hakkâri’de yaptıkları kazılarda Şanidar Mağarası’nda (Shanidar Cave) yaklaşık 10 iskelet bulmuştur. Bu iskeletler MÖ 80.000–60.000 olarak tarihlenmektedir.³⁸ Adı geçen mağara Hakkâri dağlarının güneyinde (matematik konumu: 36°48’02”N, 44°14’36”E), Bradost mıntıkasında yer almaktadır.

Yine Hakkâri sınırlarında bulunan Tirişin (Yeşil Ok) ve Geverok yaylalarında hayvan figürlü kaya resimleri bulunmuştur. Bu resimlerin yaklaşık olarak MÖ 9.000-4.000 yılları arasında yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁹ Bu tarih de neolitik döneme tekabül etmektedir.

Çivi yazılı Asur kaynaklarına göre Van’da Urartu Krallığı’nın prototarihini oluşturan Erken Demir Çağı’nda (MÖ 12-10. yy) bu bölgede varlığını sürdüren küçük krallıklar/beylikler (Nairi ve Uruatri) bulunmaktadır. Hakkâri il merkezinde bulunan tarihi mezarlar da bu bilgileri doğrular niteliktedir.⁴⁰ Nairi/Nayrilerin ülkesinin sınırları Büyük Zap Nehri’nin orta havzasında başlayıp bu nehri besleyen kol ve kaynaklarına kadar uzanıyordu.⁴¹

2005 yılında Hakkâri Kalesi’nin kuzeybatı eteğinde çıkarılan dikilitaşların (steller) MÖ XII-X. yüzyıllar arasında Erken Demir Çağı’nda yapıldığı sanılmaktadır.⁴² (bk. Ekler Bölümü, Resim 1)

MÖ 3000 yıllarında Hakkâri’nin de içinde bulunduğu Zağros dağlarından Suriye’ye uzanan alanda Hurri kavmi yaşamıştır. Merkezleri Khurri (Urfa) olan bu topluluk, Subarular ile akrabaydılar. Hurriler, MÖ 2000 yılının ilk yarısında Hurri ve Mitanni olarak iki konfederasyona ayrılmışlardır. Hurriler, MÖ XVIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar Ön Asya’da önemli roller oynamıştır. Kuzeybatı Mezopotamya’yı Halep

³⁷ Akalın ve diğerleri, a.g.m., V, 3306

³⁸ Erişim:[http://en.wikipedia.org/wiki/Shanidar_1], Erişim Tarihi:10 Haziran 2014

³⁹ Oktay Belli, “Van Gölü’nün Güneydoğusu ile Hakkâri Bölgesi’nde Bulunan Tarih Öncesi Döneme Ait Kayaüstü Resimleri”, *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ankara, 2008, 2-9.

⁴⁰ Belli, “Erken Demir Çağında Hakkâri Bölgesi”, 19-31.

⁴¹ Zeki Beg, a.g.e., 84.

⁴² Belli, “Hakkâri’nin Kabartmalı Dikilitaşları”, 55.

ve Kuzey Suriye'yi hâkimiyetleri altına almıştır. Mısırlılar, bu yüzden Suriye'ye Kharru demişlerdir. Tevrat'ta ise Suriye yöresi Hor/Horit olarak anılmıştır. Hurrilerden bir zümre olan Mitanniler ise MÖ 2000 yıllarında Resulayn yöresinde (Vaşşugani) devlet kurmuştur.⁴³

1.2.2. Yazılı Tarihten İslam Dönemine Kadar

İlk Çağ'da Hakkâri hakkında yazılı bilgiler Asur yazıtlarında rastlanmaktadır. MÖ 1280-1261 yıllarında yaşayan Asur kralı I. Salmanassar'ın bir yazıtına göre bu yöreye Uriatri denilmiştir. Asur dilinde bu kelime "dağlık bölge" anlamına gelmektedir. Bu yazıtta göre Asur kralı, Uriatri adı altındaki sekiz ülkeyi ele geçirmiştir. Bir başka Asur kralı I.Tukultininurtaya'nın yazıtında ise çok sayıda akarsu bulunan bu bölgeye "Nairi"(nehirler) ülkesi adı verilmiştir. Bu bölgede yaşayan Urartular MÖ 1000'lere değin bağımsız beylikler halinde yaşamışlardır. Daha sonra güneyden gelen Asur saldırılarına karşı beylikler/aşiretler ittifak yaparak Urartu Krallığı'nı kurmuşlardır. Bu güçlü ittifaklar sonucu ülke daha korunaklı olmuş ve sınırları genişlemiştir. Asur istilasının ardından zayıflayan Urartu Devleti, kuzeyden gelen Kimmerler'in işgali ve MÖ 560'ta Medler'in saldırısıyla ortadan kalkmıştır.⁴⁴

MÖ IX. yüzyıla ait bir Asur yazıtında bölge için Hubuşkia ismi kullanılmıştır. Diğer isimler Uriatri, Nairi ve Habhi de başka krallar tarafından verilmiştir. Kafkasya ve Doğu Anadolu Bölgesi MÖ 3000 yılı başlarından itibaren Hurrilerin egemenliği altına girmiştir. Hakkâri'de bulunan anıtsal mimari yapılardan anlaşılmaktadır ki Hurriler bu bölgede yaşamışlardır.⁴⁵

MÖ 612-609'da Babillilerle anlaşılan Medler, Asur Devleti'ni ortadan kaldırarak Hakkâri bölgesi dahil Kızılırmak'a kadar hakimiyet sağlamışlardır.⁴⁶ İleride bahsedeceğimiz ve kendilerini Hakkâri'nin kadim yerlileri sayan Nesturiler,

⁴³ Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark II. Anadolu*, Ankara, 1987, 265.

⁴⁴ Akalın ve diğerleri, a.g.m., V, 3306-3307.

⁴⁵ Belli, "Dev Evleri", 73-81.

⁴⁶ Günaltay, a.g.e, 322.

kendilerini Asuri olarak tanımlamaktadırlar. Nitekim XIX. yüzyıldan itibaren Hakkâri bölgesinin içinde bulunduğu Ön Asya’da bir Asur devleti kurmayı amaçlamışlardı.⁴⁷

MÖ 550’de Med Krallığı’nı yaktıktan sonra Babil Krallığı’nı kendine bağlayan ve Lidyalıları yenerek Ege’ye kadar bölgede geniş bir egemenlik kuran Persler, yeni bir düzenleme ile İran ticaret yolu üzerinde bulunan Hakkâri yöresini, Büyük Babil-Asur Satraplığı’na bağlı Athura Satraplığı içine almış ve yıllık 1000 gümüş vergiye bağlamıştır. Daha sonra Büyük İskender’in Anadolu’ya gelişiyle 200 yıl süren Pers egemenliği sona ermiştir (MÖ 332-331). İskender, Urmiye Gölü ile Hakkâri arasındaki bölgenin satrapı Atropates’i kendisine bağlamış, Hakkâri yöresi de daha sonraları Satrap Atropates’in adıyla bağlantılı olarak Atropaten Prensligi diye anılmıştır. İskender’in ölümünden sonra, komutanlarından Selevkos, “Selökid” adıyla yeni bir devlet kurmuştur (MÖ 312). Hakkâri yöresindeki topluluklar MÖ 200’lerde Atropaten Krallığı’na bağlı olarak yaşamış ve Selökidler’in egemenliğini tanımışlardı. Roma, Part ve Araks krallıklarıyla sürekli mücadele içinde olan Selökidler MÖ I. yüzyıl başlarında Suriye ve Akdeniz kıyılarına çekilmişlerdir. Böylelikle Hakkâri yöresi Partların eline geçmiştir. Dolayısıyla Helen kültürü doğuda yerini Part kültürüne bırakmıştır. İskitler ve Araks Devleti ile savaşan Partlar’ın egemenliği kısa sürmüş ve yörenin egemenliğini Araks (Aras/Ermeni) Devleti’nin kralı Tigran elde etmiştir. Romalıların gelişiyle Araks Devleti’nin Hakkâri bölgesindeki egemenliği sona ermiş ve egemenlik tekrar Partlar’ın eline geçmiştir. Arask Krallığı’nın başındaki sülale Artaksias’ı deviren Arsaklı sülalesi, bölgedeki nüfuzunu güçlendirmek için Asurlu topluluklar ve Filistin’den getirilen bir bölüm Yahudileri yerleştirmiştir.⁴⁸ Nitekim Van’ın Başkale ilçesinde⁴⁹, Hakkâri’nin Çukurca ilçesinde ve Kuzey Irak’ta, Yahudilerin izlerine rastlamak mümkündür.

MÖ I. yüzyılda Hakkâri il merkezi Çölemerik, Partlar ve Sasaniler’de kalmış fakat yörenin diğer topraklarına Roma Devleti hükmetmiştir. MS III. yüzyılda bölge tamamen Roma egemenliğine girmiştir.⁵⁰ Roma’nın parçalanması sonucu Cezire ve

⁴⁷ Levent Ayabakan, “Kürt-Nesturi İlişkileri ve Ağa Petros’un “Özerk Asurî Devleti Projesi” (1919-1923)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I, 1, Sakarya, 2015, 49-76.

⁴⁸ Akalın ve diğerleri, a.g.m., V, 3307-3308

⁴⁹ Erişim: [<http://www.milliyet.com.tr/yahudiler-50-yil-sonra-baskale-de-gundem-1390458/>], Erişim Tarihi: 31.01.2014

⁵⁰ Akalın ve diğerleri, a.g.m., V, 3317.

Musul toprakları Fars (Sasani) topraklarına dâhil olmuştur. MS 628’de yapılan savaş sonucunda Bizans orduları Sasani ordularını mağlup etmiştir. Miladi 638 yılında Müslümanların Cezire bölgesini fethetmesi sonucunda ise Romalıların ve Sasanilerin bölgedeki hâkimiyeti sona ermiştir.⁵¹

1.2.3. İslami Dönem

Hakkâri bölgesinde, farklı etnik ve dinsel grupların izleri ile Bizans, Arap, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı gibi devletlerin etkilerini görmek mümkündür. 1888’de Van vilayetine bağlı bir sancak yapıldığında yüzölçümü yaklaşık 25 bin kilometre olup, 11 kaza, 49 nahiye ve 1555 köyü bulunmakta idi.⁵² Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılın son çeyreğinde yaptığı sayımlarına göre Hakkâri sancağına ilişkin sayısal veriler aşağıda belirtilmiştir:

⁵¹ Hırori, *a.g.e.*, 83-84.

⁵² Vital Cuinet, *Turquie D’asie*, (Ed.Ernest Leroux), I-III, Paris, 1891, II, 716-717.

Tablo 1: Hakkâri Sancağı Kaza Sayısı⁵³

Kaza	Nahiye	Köy
1. Çölemerik (Merkez)	5	120
2. Elbak (Başkale)	7	180
3. Gever (Yüksekova)	5	260
4. Şemdinan (Şemdinli)	4	140
5. Mahmudi (Hoşap)	5	91
6. Norduz (Gürpınar)	2	80
7. Tehal ⁵⁴	6	136
8. Mamuratul Hamid (Saray)	2	70
9. Beytüşşebap	7	80
10. Oramar ⁵⁵	2	32
11. İmadiye ⁵⁶	4	366

Tablo 2: Hakkâri Sancağı Nüfusunun Dinsel ve Etnik Dağılımı⁵⁷

Dinsel Grup	Topluluk Adı	Sayı
Müslüman	Türk Osmanlı: 20 bin	180 bin
	Kürt: 160 bin	
Hıristiyan	Ermeni Gregoryen	15 bin
	Nesturi Reaya: 40 bin	92 bin
	Nesturi Otonom: 52 bin	
	Keldani Katolik:	5 bin
Yahudi		4 bin
Yezidi		4 bin
Genel Toplam		300 bin

⁵³ V. Cuinet, *a.g.e.*, II, 717.

⁵⁴ Çukurca ilçesi ile Hakkâri il merkezi arasında kalan Nesturilere ait kadim bir köydür.

⁵⁵ Yüksekova ilçesine bağlı Dağlıca köyü.

⁵⁶ Musul'un 100 km kuzeyinde olup Türkiye sınırına 17 km mesafe, Dıhok iline bağlı bir yerleşim yeridir.

⁵⁷ V. Cuinet, *a.g.e.*, II, 719.

Tablo 3: Hakkâri Sancağına Bağlı Kazalarda Etnik ve Dinsel Dağılım⁵⁸

Kaza	Müslüman	Ermeni	Nasturi	Keldani	Yahudi	Yezidi	Toplam
Çölemerik	16.900	2.000	15.000	-	-	-	33.900
Şemdinan	15.270	-	3.000	-	200	-	18.470
Gever	14.700	1.900	9.000	300	300	-	26.200
Çal	11.930	-	31.960	-	-	-	43.890
Beytüşşebap	12.000	-	5.000	1.700	-	-	18.700
Oramar	14.870	-	11.040	-	-	-	25.910
Elbak	28.270	3.000	10.000	-	1.600	-	42.870
Mamuret'ul-Hamid	13.840	3.000	-	-	-	-	16.840
İmadiye	14.540	-	3.000	3.000	1.900	1.500	23.940
Mahmudi	25.680	2.500	1.000	-	-	2.500	31.680
Nordız	12.000	2.600	3.000	-	-	-	17.600
Toplam	180.000	15.000	92.000	5.000	4.000	4.000	300.000

1.2.3.1. Kürtler

İbn Hallikan Hakkâri'nin Musul'un kuzeyindeki köy, kasaba ve kalelerde yaşayan bir Kürt aşireti olduğunu söylemektedir.⁵⁹ İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), bu aşiretin Çölemerik'teki cengâverlerinin 3 binin üzerinde olduğu haber vermiştir.⁶⁰

Tarihi kaynaklara göre Hakkâri coğrafyasında Kürt olarak bilinen topluluklar şunlardır:

a) Hamidi Aşireti

Bu aşiret, Hakkâri coğrafyasında bulunan bağımsız bir aşiretti. Hakkâri aşiretine dâhil değildi. Bu aşiretin egemenlik alanı Diyarbakır, Erciş, Meyyafarikîn'e kadar ulaşmış, yaklaşık 110 yıl hüküm sürmüş olup 489/1096'da yıkılmıştır.⁶¹ Ancak günümüz Hakkâri'sinde bu aşirete mensup kimse yaşamamaktadır.

b) Dasını Aşireti

⁵⁸ V. Cuinet, *a.g.e.*, II, 718-759.

⁵⁹ İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan*, III, 345.

⁶⁰ İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ, *Mesalikü'l-Ebsar fi Memaliki'l-Emsar*, I-XXX, (Ed. Fuat Sezgin), Frankfurt, 1988, III, 131.

⁶¹ Zeki Beg, *a.g.e.*, 134.

“Dasın”, Musul’un kuzeyinde Dicle Nehri’nin doğusunda büyük bir dağın ismidir. Bu dağlarda Kürt aşiretlere mensup büyük topluluklar yaşamakta olup kendilerine Dasıniyye denir.⁶² Bu aşiretin Yezidi olduğu da söylenmektedir. Çok kalabalık bir aşiret olup reisleri Bedreddin zamanında yaptıkları göçten sonra Musul’da yaklaşık 1000, Akre’de de 500 Dasını kalmıştır.⁶³ Dasıniler, bugünkü Hakkâri sınırının dışında kalmaktadır.

c) Tenbeki Aşireti

Umran, Akre taraflarında Davut Kalesi’nde yaşamışlardır. Çiftçilik ve avcılıkta meşhur olup 500 dolayında adamları vardı ve liderleri Umran’da ikamet ederdi.⁶⁴ Tenbekiler de günümüz Hakkâri sınırlarının dışında kalmaktadır.

d) Sındi Aşireti

Zaho’un kuzeyinde ve çevresinde yaşamaktadırlar.⁶⁵ Bu aşiret Kuzey Irak’ta varlığını sürdürmektedir.

e) Bohti Aşireti

Cizre dolaylarında yaşayan aşiretlerdendir. Nirve, Hoşap, Başkale gibi yerlere de yerleşmişlerdir.⁶⁶ Bugünkü Hakkâri sınırlarında bu aşirete mensup çok az sayıda aile yaşamaktadır.

f) Zumi

el-Hamevi bu aşiretin bir vilayete sahip olduğundan bahsetmektedir.⁶⁷ Zum (zom) kelimesi Kürtçede yayla anlamına gelmektedir. Hakkâri’de, deniz seviyesinden 2250-2650 metre yükseklikte kurulan yayla kentlerinde anıtsal yapılar bulunmaktadır. Günümüzde bu yerlere güneyden gelen ve mevsimlik olarak yerleşen yarı göçebe

⁶² Yakut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldan*, II, 432.

⁶³ Minorsky ve Diğerleri, *a.g.e.* 78. Akre; Kuzey Irak’ta, Musul’un 90 km kuzeydoğusunda bulunan bir şehirdir.

⁶⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesalikü’l-Ebsar*, III., 134. Umran; Erbil şehir merkezin kuzeydoğusunda İran sınırına yakın Çoman ilçesi sınırlarında bulunan yerleşim yeridir.

⁶⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesalikü’l-Ebsar*, III, 134. Zaho; Dıhok’un 50 km kuzeybatısında bulunan ve en büyük ilçesi olan yerleşim yeridir.

⁶⁶ Yakut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldan*, III, 158.

⁶⁷ Yakut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldan*, III, 159.

topluluklar vardır.⁶⁸ Ancak günümüzde Hakkâri bölgesinde bu adla anılan bir aşiret bulunmamaktadır.

g) Rahzadiler

Bamerni kasabası ile Habur nehri arasında bulunan bir aşiretti.⁶⁹ Günümüzde bu aşiret ismiyle anılan bir aşiret bulunmamakla birlikte yaşadıkları söylenen topraklarda (Kuzey Irak) ise Doski, Guli ve Sindi aşiretleri bulunmaktadır.⁷⁰

h) Dumbılı Aşireti

Göçer bir kabile olup Akkoyunlular devrinde onların adına Hakkâri'yi zapt etmişlerdir. Ancak buradaki hükümleri kısa süreli olup⁷¹ günümüzde Hakkâri'de bu aşirete mensup kimse yaşamamaktadır.

i) Zerzai Aşireti

Şemdinli ve İran sınırında yaşamaktadırlar.⁷²

j) Şıkaki Aşireti

İran topraklarında Urmiye Gölü'nün batısındaki bölgede yarı göçebe yaşarlar. Sımko olarak bilinen İsmail Ağa bu aşiretin lideri idi.⁷³ Bu aşiret günümüzde İran sınırı dahilinde olup günümüz Hakkâri'sinde bu aşirete mensup kimse bulunmamaktadır.

k) Goyi

1924 Haliç Konferans'ında Milletler Cemiyeti heyetine sunulan raporda Beytuşşebap'ın güneybatısında bu aşiretten 12 bin kişinin yaşadığı yazılmıştır.⁷⁴

⁶⁸ Belli, "Hakkâri'de Bulunan Hubuşkiyalı Prenslerin Kabartmalı Dikilitaşları", *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*, I-II, Hakkâri, 2014, II, 42.

⁶⁹ Hırori, *a.g.e.*, 46.

⁷⁰ Bu bilgi kaynak kişi Abdulkadir Kızılkaya'dan 10.08.2015 tarihinde alınmıştır. (Kaynak kişi hakkında bk. dipnot 378).

⁷¹ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 102.

⁷² Heckmann, *a.g.e.*, 58

⁷³ Zeki Beg, *a.g.e.*, 355.

⁷⁴ Ferhat Tekin, "Kürt Aşiretlerinin Durumu ve Nesturiler", *Uluslararası Hakkâri Sempozyumu*, I-II, Hakkâri, 2014, II, 259.

Bugün Şırnak il sınırı içerisinde kalan bu aşirete mensup az sayıda aile Hakkâri'de yaşamaktadır.

1) Ertuşi, Pinyanışi ve Bahdini

Bu üç aşiretin çok sayıda alt kolları olup günümüzde Irak, İran ve Türkiye topraklarında Hakkari il sınırları içerisinde yaşamaktadırlar. Birden fazla aşiretin birleşerek oluşturduğu konfederatif yapıya Kürtçede “bask” (kanat, cenah, blok) denilir. Hakkâri'de baska rast (sağ cenah) ve baska çep (sol cenah) olarak tanımlanan iki büyük aşiret konfederasyonu/bloğu vardır. Pinyanışi aşiretleri baska rast, Ertuşi aşiretleri ise baska çep adıyla anılır. “Sağ” cenahta Pinyanışi aşiretleri ile Oremari ve Doski aşiretleri yer alırken sol cenahta ise Ertuşi, Jırki ve Dırı aşiretleri yer almaktadır.”⁷⁵ Günümüzde de devam eden bu gruplandırma şeklinin nedeni tespit edilememiştir. Benzer gruplandırma şekli bölgede yaşayan Nesturilerde de var olduğu söylenmektedir.

Hakkâri mirine tabi olan bu gruplar, yukarıda izah edilen isimlendirme sayesinde kolay bir şekilde organize olabiliyorlardı. Ayrıca Hakkâri'yi yönetecek mirin seçilmesinde aşiretler etkin rol oynamıştır. Hakkâri mirlerinin aşiret mensubiyeti bulunmuyordu. Kimi zaman bir aşiretin lehine veya aleyhine taraf olmuşlardır. Mesela 1155/1742 yılında Pinyanışi aşiretinin önde gelenleri, Osmanlı padişahına bir şikâyet mektubunda dönemin miri İbrahim Han'ı ve Ertuşi aşiretinin ileri gelenlerini kendi aşiretlerinden on yedi kişinin katlinden sorumlu tutmuşlardır.⁷⁶ Aynı şekilde Hakkâri beylerinden Mustafa Han, Ertuşi aşiret ağası Osman Bey'e düşmanlığından dolayı İran'dan yardım talep etmiş, Osman Bey de Van valisinin desteğini alarak Hoy hanının gönderdiği birlikleri mağlup etmiştir.⁷⁷

Ertuşi aşiret konfederasyonunun 17 alt aşireti vardır. Bunlar; kadim Ertuşiler (Kuzey Irak'ta), Şerefan, Gevdan, Hacan, Mahmedan, Zedık, Alan, Ezdinan, Helilan, Haviştan, Mamedpiran, Şidan, Mamhuran, Jırki, Kaşuri, Zevki, Gravi... Bugün daralan Hakkari'nin coğrafik sınırlarında ve daha çok il merkezinde Gravi, Gevdan,

⁷⁵ Heckmann, *a.g.e.*, 137.

⁷⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Dahiliye (C.DH), dosya no:52/gömlek no: 2563, 13 Rebiulahir 1155.

⁷⁷ BOA, Hatt-ı Hümâyûn (HAT.), 800/37069, 11 Rebiulevvel 1233.

Jirki ve Kaşuri aşiretleri yaşamakta olup sayıları il nüfusunun yaklaşık % 25'ine tekabül etmektedir.

Pinyanişi aşiret konfederasyonunun altında yer alan aşiretler ise şunlardır: Pinyanişi (Hakkâri, Van, İran ve Irak'ta yaşayanlar) Kınarberoji, Masiruyi, Bakoşani ve Pirani. Kadim Pinyanişiler Çukurca mıntıkasında XVI. yüzyıldan itibaren Şahkulu Oğulları öncülüğünde bazen yurtluk-ocaklık bazen de hükümet statüsünde bir beylik kurmuşlar. Bu aşiret ile Hani aşiretinin (Ahmed-i Hani'nin mensubu olduğu aşiret), Moğol/İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi gibi devletlerin istilalarını bertaraf etmek için Çölemerik merkezinde güçlenen Hakkâri Beyliği'ne destek amacıyla veya siyasi rekabet ve çekişme nedeniyle doğu, batı ve kuzey yönünde bir iskan politikası güttükleri tahmin edilmektedir. Bu aşiretler iskan politikası, savaşlar, nüfus artışı, doğal afetler vs. nedenlerden dolayı XVI. yüzyıldan itibaren; Başkale, Gevaş, Müküs (Bahçesaray), Hizan, Saray, Çaldıran, Patnos, Doğubeyazıt, Diyadin, Erciş, Salmas⁷⁸ ve Soma⁷⁹ gibi yerlere dağılmışlar.⁸⁰ Bugünkü Hakkâri sınırlarında yaşayan Pinyaniş aşiretinin il nüfusu içerisindeki nüfusu yaklaşık % 55'tir.

Hakkâri sınırlarında yaşayıp herhangi bir aşiret konfederasyonu altında bulunmayan bağımsız aşiretler ve aşiretvari oluşumlar da vardır: Hani, Sılehi, Guzereşi, Keviji, Marunisi, Piroşi, Levini, Doski, Oremari, Sati, Dıri, Herki, Beyzade, Serangeli ve Gerdi... Aşiret konfederasyonunda bu aşiretlerden Marunisi, Piroşi, Levini hariç diğerleri sağ cenahta yakın durmaktadırlar. Marunisi, Piroşi ve Levini aşiretleri ise sol cenahta Ertuşi aşiretlerinin yanında yer almaktadırlar. Bu aşiretlerin yanı sıra birçok yerde hiçbir aşirete mensup olmayan, ataları değişik yerlerden göçmüş aileler, ocaklar da bulunmaktadır. Bunlara Begzadeler, Seyyitler, Mollazadeler ve Şeyhzadeler de eklenebilir. Bu tür yapılar da kendilerine yakın olan aşirete intisap edip yaşamlarına devam etmektedir.⁸¹

Kuzey Irak topraklarında, Bahdinan mıntıkasında bulunan ve Bahdini denilen aşiretler ise şunlardır: Bervari, Rekani, Nerveyi, Doski, Guli, Sundi, Sılevaneyi,

⁷⁸ Hoy ve Urmiye şehirleri arasında, Türkiye sınırına yakın bir şehir, Şapur olarak da bilinir.

⁷⁹ Salmas sınırlarında bulunan bir kasaba.

⁸⁰ Yaşar Kaplan, "Pinyaniş Hükümeti", *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*, I-II, Hakkâri, 2014, I, 479-481.

⁸¹ Halit Yalçın, *Hakkâri Folkloru*, Hakkâri, 2010, 19-22.

Zebari, Barzani (Beroji, Muziri Jori, Gerdiyen Salari, Şervani, Dol Umeri), Bıradoski, Revendoki, Pirhesini, Herki, Surçi...

Görüldüğü gibi Hakkâri coğrafyasında aşiret ve aşiretvari yapılanmalar eskiden beri siyasetle iç içe var olmuşlardır. Dikkate değer husus ise Hakkâri mirlerinin, hiçbir aşiret ile kan bağlarının bulunmamasıdır. Şayet öyle bir durum olsaydı uzun süre bölgede hâkimiyet kuramazlardı. Hakkâri beyleri, Arap ve Abbasi olmakla övünürlerdi ve bölgede nüfuzlu idiler. Yaklaşık yedi asır boyunca Kürt ve Nesturi aşiretlerini yönetmişlerdir.

1.2.3.2. Araplar

Yaklaşık doksan yıllık Emevi yönetiminde Hakkâri, ülkedeki iç karışıklıklardan etkilenmemiş ve burada kayda değer olaylar yaşanmamıştır. Çünkü burası Emevi aleyhtarı olan Haricilerin ve Ali taraftarlarının (Alevi/Şii) etki ve hareket alanlarının dışında kalmıştır. Hz. Ali'nin taraftarı olan Muhtâr es-Sekafi (ö. 67/687), Hüseyin'in katili dediği Beni Ümeyye, Kinde ve diğer bazı Arapları Musul'a kadar takip etmiş ve onları Cizre dağlarına kadar kovalamıştır. Bu Arapların bir kısmı Hakkâri'ye sığınmış ve orada kalmış olabilirler. Bu iddianın aksine Beni Ümeyye'den bazı Arapların Abbasiler döneminde Hakkâri yöresine kaçtıkları ve buraya yerleştikleri de iddia edilmektedir.⁸² Memlûk arşivlerine göre Hakkâri il merkezi olan Çölemerik'te Emevi soyundan gelen 3000 kişilik bir erkek nüfus bulunduğu bilinmektedir.⁸³

Günümüzde Hakkâri'de kendilerini Arap olarak gösteren az sayıda aile dışında kalabalık bir Arap nüfusundan bahsetmek mümkün değildir. Bu ailelerden kimileri kendilerini Hz. Muhammed'in torunları Hasan ve Hüseyin'e dayandırarak şerif ve seyyit olduklarını iddia ederken, bazıları da kendilerini Halid b. Velid'in soyuna dayandırır. Hakkâri Beyliği'ni yöneten hanedan mensupları nisbelerini Abbasi olarak ifade etmiş ve bu iddiayı dillendirerek kitabelere, kitaplara ve mezar taşlarına yazmışlardır.

⁸² Hırori, *a.g.e.*, 48.

⁸³ Minorsky ve diğerleri, *a.g.e.*, 77.

1.2.3.3. Hıristiyanlar

Hakkâri coğrafyasında yaşayan Hıristiyanlar Nesturi, Ermeni veya Keldani olarak isimlendirilmiştir. Bölgede yaşayan Kürtler eskiden olduğu gibi bugün de yerel dilde Hıristiyanları “Fele” olarak isimlendirirler. Bu Hıristiyanlar ekseriyetle Nesturilik mezhebine tabiydiler. Nesturi kavramı, Anadolu ve İran coğrafyasında Hıristiyanlığın kabulünden sonra MS 431 yılında Efes Konsülü ile birlikte başlayan dini tartışmalar ve mezhepsel görüş farklılıklardan dolayı İstanbul Patriği Nestur’un görüşlerine inanan halka verilen isimdir.⁸⁴

Nesturilerin/Süryanilerin atalarının milattan önce Mezopotamya’nın güneyinden gelen Asuriler,⁸⁵ ya da Aramiler olduğu,⁸⁶ konuştukları dillerinin de Doğu Aramicenin bir lehçesi olan Süryanice olduğu⁸⁷ söylenmektedir. Bazı Süryani kaynakları ise Aramilerden bir kısmının miladi I. yüzyılda Hıristiyanlığı kabul ettiğini, bunların kendilerini pagan ırkdaşlarından ayırt etmek için Suryoye lakabını kullandıklarını ve Süryan isminin bundan geldiğini ileri sürmektedir. V. yüzyıldan itibaren Süryani ismi İsa Mesih’te tek tabiat bulunduğuna inanan (monofizit) Hıristiyanları yani bir mezhebi ifade etmek için kullanılmıştır. Bunlar kendileriyle aynı etnik kökenden gelen, ancak Nestorius’un görüşlerini kabul ederek İsa Mesih’te iki tabiat (diofizit) olduğuna inanan dindaşlarını da Nesturi diye tanımlamış, Katolikliği benimseyip Roma’ya bağlanan Nesturiler ise Keldani olarak adlandırılmıştır.⁸⁸

Nesturilik tarih sahnesine çıktığı V. yüzyıldan itibaren dışlanmış ve taraftarları kovuşturmaya uğramıştır. Bizans devlet kilisesinin baskısı altında kalan Nesturiler, Sasani İmparatorluğu sınırları içine çekilmişlerdir. Keldaniler, Efes Konsili’ni kabul etmeyerek Nesturiliğe girmişler, Seleucia Konsili’nde (486) Pers kilisesi resmen Nesturiliği benimsemiştir. Yine bu tarihlerde Nesturilerin çoğu Nusaybin’i merkez edinerek bütün Ortadoğu’da misyonerlik faaliyetine girişmişler, Abbasiler devrinde Bağdat ve çevresinde yoğunlaşmışlar ve 830’da Halife Me’mun tarafından kurulan “Beytülhikme”de özellikle tercüme faaliyetlerinde önemli görevler üstlenmişlerdir.

⁸⁴ Murat Gökhan Danyal, *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü 1830-1870*, Ankara, 2012, 4.

⁸⁵ Nicholas Aljeloo, a.g.m., 47.

⁸⁶ Mehmet Çelik, “Süryaniler”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 176.

⁸⁷ Mehmet Sadık Gür, “Süryanice,” *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII, 174.

⁸⁸ Çelik, a.g.m., 176.

Bu dönemden başlayarak Nesturilerin Orta Asya'ya (Hindistan, Türkistan ve Çin) kadar yayıldığı görülmektedir. XIII. yüzyıldaki Moğol istilası bir anlamda Nesturi kilisesinin gücünü kırmış, o tarihten itibaren kilise gerilemiştir. Ancak XVII. yüzyılda Keldaniler'in Katolikliği benimsemesinden bir asır sonra Keldani Patriği XIII. Şimon Denha, Katoliklik'ten ayrılıp Nesturiliğe dönmüş ve piskoposluğu Hakkâri dolaylarındaki Koçanıs'a taşımıştır. Günümüz Nesturi kilisesi bu yolla devam etmiştir.⁸⁹ Bahsi geçen Koçanıs Köyü Hakkâri il merkezine 15 km uzaklıktadır.

Nesturiler yönetim açısından iki sosyal tabakaya ayrılmaktaydı. Bir grup aşirete ve patrikliğe bağlı yarı bağımsız bir statüde yönetilenlerden (otonom) oluşurken diğeri Osmanlı Devleti'ne vergi verip bölge idarecisinin (mirlerinin) himayesinde reaya olarak yaşamaktaydılar. 1891 yılında yapılan nüfus sayımına göre Nesturilerin yaklaşık 40 bini reaya iken, 52 bini otonom idi (bk. Tablo 2).

Hakkâri'deki kilise yapılaşmasına bakıldığında Çukurca (Çal/Çel kazası) taraflarında yoğun bir Nesturi Hıristiyan nüfusundan bahsetmek mümkündür. Ermeni Hıristiyanların ise bugün Van il sınırında kalan yerleşim yerlerinde yaşadıkları ve sayılarının yaklaşık 15 bin kişi olduğu bilinmektedir. (bk. Tablo 3)

Osmanlı, 1839'da merkezi hükümetin gücünü yaymak, ekonomik kaynaklar üzerinde denetim kurmak ve yerel iktidarları ortadan kaldırmak için Tanzimat Fermanı'nı ilan etti. Böylece doğu sınırlarındaki beylikleri kaldırılarak merkezden atanan memurlar ile idare tesis edilecekti. Ayrıca Tanzimat Fermanı ile Osmanlı tebası olan Müslim ve Gayri Müslimlerin eşit sayılması ile geleneksel olarak Kürt beylerine bağlı olan Nesturiler, Kürt beylerine vergi vermekten vazgeçtiler.⁹⁰ XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak Osmanlı ve İran topraklarında yaşayan Nesturiler Kürtlerle çatışmaya başlamış⁹¹ ve 1. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında İran'a ve Irak'a göç etmek zorunda kalmışlardır.⁹² Hakkâri'deki Nesturilerin Kürtlerle tarihsel

⁸⁹ Kadir Albayrak, "Nestûrîlik", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 16.

⁹⁰ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817- 1867)*, İstanbul, 2007, 117-122.

⁹¹ Ayabakan, a.g.m., 49-76.

⁹² Akalın ve diğerleri, a.g.m., V, 3309.

birlikteliklerini unutup İngiltere ve Rusya'nın vaatlerine kanmaları sonlarını hazırlamıştır.⁹³

Hıristiyan nüfusun bölgedeki mevcudiyetinin en bariz kanıtı kiliseler ve manastırlardır. Kilise ve manastırlar daha çok il merkezi olan Çölemerik, Çukurca ilçesi, Zap vadisi, Duhok, Akre ve İmadiye bölgelerine dağılmıştır. İslam fetihleri Irak'a ulaştığında sayıları yüze yakındı.⁹⁴ En meşhurları ise Koçanis (Hakkâri-Konak köyü), Kuman⁹⁵, Reş⁹⁶, Kelb (Kaşafre), Mar Sava (Hakkâri-Geçimli Köyü), Maş Şalita Manastırı (Hakkâri-Kırıkdağ Köyü), Bey (Çukurca), Beroji(Çukurca), Halil (Hakkâri-Merkez), Kerpil(Yüksekova), Halana kiliseleri ile Mar Abdišo (Hakkâri-Oğul Köyü) Manastırı'dır.

İtalyan seyyah Marco Polo (ö. 722/1323) Musul ve çevresi hakkında bilgi verirken, Süryanilerin Nesturi ve Yakubi mezheplerine mensup olduğunu, dağda yaşayan bir kısım Kürtlerin de Yakubi, Nesturi ve Müslüman olduğunu söyler.⁹⁷ Filhakika İslamiyetten önce bölgedeki Kürtlerin Zerdüşt oldukları, komşuları olan Süryanilerin ise Hıristiyan oldukları bilinmektedir. İslamiyetin bölgeye gelişi ile Kürtler yeni dini benimsemişken,⁹⁸ Süryaniler dinlerinde sebat etmişlerdir.

Bugün kendileri için "Doğu Kilisesi" tabirini kullanan Nesturilerin sayısı tam olarak bilinmemekte, çoğu Irak, İran, Suriye, Hindistan, Amerika ve İsveç gibi ülkelerde yaşayan Nesturi nüfusunun 150 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Pek çok Nesturi, son iki yüzyıl içinde Katolik misyonerliğin etkisi altında Katolikliği tercih etmekte ve bu gruplar Keldâni kilisesi adıyla bilinmektedir.⁹⁹

⁹³ Özden Özgen, "Hakkâri Bölgesinde Yaşamış Dini Topluluklar", *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 6, İstanbul, 2016, 49.

⁹⁴ Hırori, *a.g.e.*, 50.

⁹⁵ Hırori, *a.g.e.*, 50.

⁹⁶ Kuzey Irak topraklarında kalan bu kiliseye, bölge halkı tarafından Mar Sava da denilmektedir. Kuman köyünün 7 km uzağında yer alır. Dera Reş, Kara kilise anlamına gelmektedir. Aynı ismi taşıyan bir başka kilise Şemdinli ilçesinde bulunmaktadır.

⁹⁷ Marco Polo, *Travels of Marco Polo*, (ed. By Ernest Rhys), London, 1914, 42.

⁹⁸ Zeki Beg, *a.g.e.*, 124.

⁹⁹ Kadir Albayrak, *a.g.m.*, *DİA*, XXXIII, 16.

1.2.3.4. Yezidiler

Şeyh Adî b. Müsafir (Adî b. Müsafir b. İsmail b. Musa b. Mervan b. Hasan b. Mervan eş-Şami el-Hakkâri)¹⁰⁰ (ö. 557/1162) tarafından kurulmuş olan Adevilik; baskı, tecrit, etkileşim ve toplumsal yapı gibi sebeplerden dolayı aşamalı bir şekilde İslam'dan uzaklaşmasıyla yeni bir din haline gelmiştir.¹⁰¹ Tarikatın kurucusu Şeyh Adî b. Müsafir, Şam'ın batısında Baalbek bölgesinin Beytifar köyünde doğmuştur. Kürt ya da Arap olduğu konusunda kesin bir hüküm bulunmamaktadır.¹⁰² Bağdat, Şam, Halep gibi şehirleri dolaşmış ve Hakkâri'de inzivaya çekilmiştir. Kendisi için inşa edilen zâviyede vefat etmiştir. Kabri, Musul'un 65 km kuzeyindeki Ba'zrî mevkiinde bulunan Lâliş/Laleş Dağı'ndaki zâviyesindedir.¹⁰³ el-Hakkâri nisbesi, Şeyh Adî'nin irşat yaptığı Laleş vadisinin o dönem Hakkâri sınırları içerisinde kalmasındandır.

Adevilik bölgedeki Kürtler arasında hızla kabul görmüştür. Bu tarikat sayesinde bölgede Musul atabeyleri ile Kürtler arasındaki gerginlik bir süre sonra son bulmuştur. Selahaddin-i Eyyubi'nin Şii Fatımilere ve Haçlılara karşı mücadelesinde bu tarikatın mensupları ve bölge insanı geri durmamış, yanında yer almıştır.¹⁰⁴

Yezidilik inancı XIV ve XV. yüzyılda şekillenerek ayrı bir din hüviyetine kavuşmuştur. Yezidilik, Moğolların bölgeyi istilasından sonra XIII ve XIV. yüzyılda, Musul, Hakkâri, Cizre, Nusaybin, Mardin, Van ve Urmiye bölgelerine kadar yayılmıştır. Yezidiler, günümüzde Musul'un güneybatısında Sincar ve Laleş'te, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Suriye, Türkiye ve Avrupa ülkelerinde yaşamaktadırlar.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Adî b. Müsafir'in türbesi Yezidilere göre Laleş'tedir. Ancak Hakkâri'de Güleruş Baba olarak tanınan bu zatın türbesi, Hakkâri il merkezindeki Güleruş Baba Camii avlusunda yer aldığı da iddia edilmektedir.

¹⁰¹ Kaplan, *a.g.e.*, 169; Işık, İbrahim, *A'dan Z'ye Kürtler*, İstanbul, 2013, 462.

¹⁰² Kaplan, *a.g.e.*, 51.

¹⁰³ Uludağ, *a.g.m.*, 381.

¹⁰⁴ Kaplan, *a.g.e.*, 60.

¹⁰⁵ Işık, *a.g.e.*, 463.

1.2.3.5. Yahudiler

MÖ 722 yılında zorla tahta çıkararak Asur kralı olan II. Sargon (Şarrukin) İsrail'i işgal ederek yaklaşık 30 bin Yahudi'yi sürgüne göndermiştir. Hakkâri'deki Yahudilerin varlığı da bu tarihe denk gelmektedir. Başka bir Babil kralı Nabukadnezar ise MÖ 586'da Kudüs'ü ve Yehuda Krallığı'nı yerle bir ederek Yahudileri Babil'e sürgün etmiştir. Bir başka görüşe göre de Asur kralları, sürgün ettikleri Yahudileri asli vatanlarına dönmemeleri için onları Kürdistan dağlarında yaşamaya mahkûm etmiştir.¹⁰⁶

Ünlü Yahudi seyyah Binyamin Tuteyli (561-569/1165-1172) Irak gezisinde İmadiye ve çevresindeki yerleşim yerlerinde 25 bine yakın Yahudi'nin yaşadığından bahsetmektedir.¹⁰⁷ Ancak 1891 yılında Hakkâri sancağında (İmadiye de bu sancağa bağlıydı) yapılan etnik ve dinsel nüfus sayımına göre 4 bin Yahudi yaşamaktaydı.¹⁰⁸

Günümüzde dahi bölgede Yahudilere ait köyler, tarihi eserler mevcuttur. 1947 yılında İsrail Devleti'nin kuruluşuyla İsrail'e göç ettikleri bilinmektedir. Bazıları Sındur, Şuh, Doski, Nerve, Kanimas, Revanduz gibi köylerde Kürtlerle içiçe yaşamaktadırlar. Ayrıca Hakkâri il merkezinde, Çukurca (Çel/Çal), Başkale'de meskûn idiler. 2015 yılında Başkale ilçesinde Yahudilere ait bir mezarlık tespit edilmiştir.¹⁰⁹ İbadet yerleri olan havralar, (yörede kenişte olarak adlandırılır) az sayıda bulunmaktadır. Yahudiler bölgede genellikle ticaret, el sanatları, sağlık, veterinerlik gibi işlerle iştigal etmiştir.

Hülasa, eski Hakkâri sınırları içerisinde sosyolojik, antropolojik ve teolojik açıdan heterojen bir yapının olduğu görülmektedir. Hakkâri coğrafyasında tüm bu farklılıkları uzun süre yönetebilen bir beyliğin varlığını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda tüm aşiretlerin itaat ettiği ve saygı duyduğu, dinsel referanslı ve Peygamber ile akrabalığı bulunan bir hanedanlık, bölgedeki komşu devletler ve beylikler tarafından uzun süre kabul görmüştür.

¹⁰⁶ Hirori, *a.g.e.*, 54, d.n.2.

¹⁰⁷ Hirori, *a.g.e.*, 55, d.n.1.

¹⁰⁸ Akalın ve diğerleri, *a.g.m.*, V, 3312

¹⁰⁹ Erişim: [<http://www.milliyet.com.tr/yahudiler-50-yil-sonra-baskale-de-gundem-1390458/>], Erişim Tarihi: 31.01.2015

2. KURULUŞUNDAN YIKILIŞINA KADAR HAKKÂRİ BEYLİĞİ

Abbasilerin dini ve siyasi hâkimiyetinin zayıflaması sonucunda, İslam coğrafyasında büyük ve küçük ölçekli yeni devletler ve beylikler kurulmuştur. Gerek Haçlılarla gerekse Moğollarla mücadelede bu devletlerin ve beyliklerin misyonu yadsınamaz. Bu dönemde tarih sahnesine çıkan ve adından söz ettiren beyliklerden biri de Hakkâri Beyliği'dir.

2.1. Hakkâri Beyliği'nin Kuruluşundan Önce Bölgenin Genel Durumu

2.1.1. Hakkâri Coğrafyasının İslamlaşması

İslam tarihi kaynaklarında Hakkâri'nin fethi ile ilgili net bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak ilin komşuları olan bölgelerin fethiyle tahmini bir fetih tarihini söylemek mümkün olabilir. Abdullah b. Ömer, Irak ve Şam fetihleri esnasında İyad b. Ganm ile Utbe b. Farkad es-Sülemi'yi Musul'un fethine yönlendirmiştir. Bu olay 18/639 yılında gerçekleşmiştir.¹¹⁰ İbnü'l-Esir, yukarıdaki komutanların ismini zikrederek Musul'un çevresinde bulunan Kürtlere ait kasaba ve köylere akınlar yapıldığını, savunma bölgelerinin zapt edildiğini ve onlarla cizye karşılığında anlaşmalarını belirtir.¹¹¹ İbn Kesir, Cezire'nin 19/640 yılında İyad b. Ganm, Ebu Musa el-Eş'arî ve Ömer b. Sad b. Ebi Vakkas komutanlığında fethedildiğini söyler.¹¹² Hakkâri'nin içinde bulunduğu Zap havzası ise Cezire bölgesi içerisinde yer almaktadır.¹¹³ Ancak anılan tarihlerde Hakkâri'ye, soğuk iklim koşullarından dolayı akınların yapılmadığı, hatta fethin Emevi ve Abbasi dönemlerinde de gerçekleşmediği savunulmuştur.¹¹⁴ Daha önce tarif edilen eski Hakkâri sınırları dikkate alınırsa Hakkâri'nin yukarıda belirtilen erken dönemde İslam topraklarına dahil olduğu söylenebilir.

İkinci halife Hz. Ömer döneminde Sasani Devleti'nin hâkimiyet alanı olan İran bölgesi Anadolu'dan önce fethedilmiştir. Kuzey fetihleri el-Cezire ve Ermeniyeye'de

¹¹⁰ Halife b. Hayyat, Ebu Amr eş-Şeybani, *Tarihu Halife b. Hayyat*, I-II, (Thk.: Süheyl Zekkar), Beyrut, 1414/1993, I, 131.

¹¹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, II, 480.

¹¹² İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, I-XIV, (Çev.: Mehmet Keskin), İstanbul, 1995, VII, 126.

¹¹³ Ramazan Şeşen, "Cezire", *DİA*, V, 509.

¹¹⁴ Akalın ve diğerleri, a.g.m., V, 3309.

yayılarak başlamıştır. Cezire'nin Rebia, Mudar ve Bekr bölgeleri/kabileleri İslam hâkimiyetine kısa sürede girmiştir.¹¹⁵ Tarihçi Vakıdi'ye göre; Ceziretu İbn Ömer'in fethinde İslam ordularının içinde Hakkâri yöneticisinin ordusunun da bulunduğu bir orduyla karşı karşıya geldiğini ve cizye üzerine anlaştığını yazmıştır. Bu fethi gerçekleştirenler ise Sehl b. Udey ve Abdullah b. Gassan'dır.¹¹⁶ Tüm bu veriler dikkate alındığında Hakkâri'nin cizye yoluyla fethedildiğini, fetih tarihlerinin miladi 639-640 tarihlerine denk geldiğini göstermektedir.

Müslüman Araplar tarafından gerçekleştirilen fetihler sonucunda VII. yüzyılda İslamlaşan coğrafyada¹¹⁷ yaşayan Kürtlerin çoğu Zerdüştlük/Mecûsîlik dinine mensuptu. Kürtler, İslam ile tanışınca bazı istisnalar dışında topluca İslam'ı kabul etmiştir. Tıpkı VII. asırda Türkistan Türklerinin ve Afrika Berberilerinin samimi bir şekilde İslam'a sarıldıkları gibi. Kürtlerin Müslüman fatihlerle karşılaşması 18/639 yılına denk gelmektedir. Ancak bu tarihten önce de Kürtlerle Müslümanlar arasında temaslar gerçekleşmiştir. Bunun en bariz kanıtı Caban/Gaban el-Kürdî adlı sahabî olup kendisi Peygamberimizden hadis rivayet etmiştir.¹¹⁸

Kürtler fetihlere karşı en büyük direnci Musul'un doğusunda Kerkük yakınlarındaki Şehrezor'da göstermiştir. Hz. Ömer'in Şehrezor'a gönderdiği Azre b. Kays amacına ulaşamayınca, Utbe b. Farkad'ı buraya yönlendirilmiştir. Günlerce süren şiddetli çarpışmalarda her iki taraftan birçok kayıp verilmiştir. İbnü'l-Esir, bu savaşta akrepler tarafında sokularak şehit düşen Müslümanlardan da bahsetmektedir.¹¹⁹

Kürtlerin dâhil olduğu ilk isyan İran'ın Ahvaz bölgesinde Hz. Ömer döneminde çıkmıştır. Bu isyanı Ebu Musa el-Eş'ari bastırmıştır.¹²⁰ Yine Hz. Ömer döneminde

¹¹⁵ Ahmet Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Yayılışı*, İstanbul, 2008, 222.

¹¹⁶ Vakıdi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi, *Fütuhü's-Şam*, I-II, Beyrut, trs., II, 115, 131, 182.

¹¹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, II, 480; Hırori, *a.g.e.*, 87.

¹¹⁸ Zeki Beg, *a.g.e.*, 124.

¹¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 44; Zeki Beg, *a.g.e.*, 126.

¹²⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 52.

Seleme b. Cahş el-Eşca'î'nin bastırıldığı bir Kürt isyanı vardır.¹²¹ Irak'ta ise Hz. Osman döneminde, h.29/649'da Ebu Musa el-Eş'ari Basra valisi iken bir isyan çıkmıştır.¹²²

2.1.2. Emeviler Dönemi (61-132/681-750)

İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında Hakkâri adı ön plana çıkmamıştır. Raşid halifeler döneminde Irak'ın kuzeyinde yer alan Hakkâri dâhil Fırat havzası Musul'a bağlıydı ve Musul valisinin idaresinde bulunmaktaydı.¹²³

İslam'ın en geniş sınırlarına ulaştığı Emevîler zamanında ülke, devlet merkezi olan Suriye ve civarı dışında, valileri (umumi vali) halife tarafından tayin edilen beş büyük eyalete ayrılıyordu.¹²⁴ Emevîler devrinde genellikle halife oğullarının tayin edildiği en önemli valiliklerden biri olan Musul, el-Cezîre'nin merkezi haline getirilmiştir.¹²⁵

İran topraklarında yaşayan Kürtler, Halife Abdulmelik b. Mervan döneminde isyan çıkaran Abdurrahman b. Eş'as'ı desteklediler. Bu isyan, Haccac b. Yusuf es-Sakafi'nin korkunç intikamıyla son bulmuştur. Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen Ermeniya ve Azerbaycan topraklarında yönetim ve halk arasında uyumluluk söz konusuydu. Hazarların saldırılarına karşı yönetim, halkı korumuş, bölgenin valisi olan II. Mervan'ın isyanına Kürtler destek vermiştir. Oluşturulan ordu ile Suriye üzerine yürünmüş, bölgeye III. Yezid öldüğünde oğlu İbrahim'i tayin edilmiştir. II. Mervan halifeye biat etmemiş, Şam'da halifenin ordusu yenilgiye uğramış, 132/749 tarihinde II. Mervan halifeliğini ilan etmiştir.¹²⁶

Kürtlerin Emevi yönetimi üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri büyük olmuştur. Nitekim Emevilerin sonunu getirecek olan isyanın başında bulunan Ebu Müslim el-Horasani'nin Kürt olduğu iddiası da mevcuttur.¹²⁷

¹²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 54.

¹²² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 105.

¹²³ Hirori, *a.g.e.*, 87.

¹²⁴ İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA*, XI, 1995, 95.

¹²⁵ Sami Sakkar, "Musul", *DİA*, XXXI, 2006, 362.

¹²⁶ Zeki Beg, *a.g.e.*, 126-128.

¹²⁷ Zeki Beg, *a.g.e.*, 128.

Hakkâri bölgesinin bağlı olduğu Musul, Emevi ailesinden Said b. Abdumelik ve Muhammed b. Mervan b. Hakem gibi valiler tarafından yönetilmiştir. Bu yöneticilerden biri de son Emevi hükümdarı II. Mervan'ın babasıdır. II. Mervan'ın annesi ise bölgede yaşayan Kürtlerden olup ismi Lübabe'dir.¹²⁸

2.1.3. Abbasiler Dönemi (132-655/750-1258)

Abbasiler, Emevilerin aksine Musul'un kuzeyinde kalan bölgeye önem verdiler.¹²⁹ Çünkü bu bölge komşu Bizans'ın sınırlarına yakındı. Ayrıca bölgede Haricilerin, Emevilerin, bazı aşiretlerin ve diğer milletlerin isyanları zuhur ediyordu. Bu isyanlar ve huzursuzluklar Abbasilerin ilk dönemlerindeki yanlış idari ve siyasi uygulamalarından da kaynaklanıyordu.

Abbasiler zamanında Cezire ve Musul'un güvenliği için alınan tedbirlerden biri de Hakkâri'de hisar ve kalelerin inşa edilmesiydi. Yine Abbasi yönetimi Musul valilerine çok geniş yetkiler verdi,¹³⁰ hatta Musul çevresindeki Kürt aşiret isyanlarına karşı meşhur vali Halid b. Bermeki'yi atadı. Bunun sebebi Kürtlerin orada yayılıp bozgunculuk yapmalarıydı.¹³¹

IX. yüzyıldan itibaren Abbasi halifelerinin yetkilerinin zayıflaması ya da bu yetkilerini paylaşması sonucunda devletin doğuda ve batıda isyan hareketleri başlamıştır. Kürtler arasında da bu dönemde hilafete karşı ayaklanmalar başlamıştır.¹³² Hakkâri bölgesindeki en önemli isyan Halife Mu'tasım zamanında Dasın dağlarındaki Cafer b. Feherces (223/838) isyanıdır. Halife bu isyanın bastırılması için önce Abdullah es-Seydi'yi görevlendirdi fakat isyan bastırılmadı. es-Seydi bu isyanda hayatını kaybetti.¹³³ Kayda değer diğer bir isyan da Muhammed b. Bilal el- Hezbani (293/906)'nin gerçekleştirdiği isyandır. Halifenin ısrarı ve uzun uğraşlar sonucunda İbn Hamdan komutasındaki birliklere daha fazla mukavemet göstermeden teslim olmuştur.¹³⁴

¹²⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye...*, X, 85.

¹²⁹ Hirori, *a.g.e.*, 89.

¹³⁰ Hirori, *a.g.e.*, 89, d.n.2 ve 3.

¹³¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 472.

¹³² Hirori, *a.g.e.*, 91.

¹³³ Hirori, *a.g.e.*, 91, d.n.3.

¹³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VII, 449-451.

Musul ve dolaylarında genellikle Hariciler ve Kürt aşiretler mücadele halindeydi. İsyanlarda ittifakların kurulduğu da görülmektedir. Örneğin 252/866 tarihinde Mansur el-Musavvir el-Harici liderliğinde patlak veren isyanda ve yine Zenc ile Yakup es-Saffar liderliklerinde çıkan isyanlarda (261/875) Kürtler rol aldılar. Yine Kürtler 281/894 tarihinde Hamdani Devleti için büyük yardımlarda bulundular.¹³⁵ Abbasilerde merkezi yönetimin zayıflamasıyla Musul'a hâkim olan Hamdaniler (929-991/316-380), Hakkâri emirleri ile hısmılık bağıyla bölge üzerinde etkinlik kurmaya çalıştılar. Erdemişt, Zaferan, Kawaş ve Şabaniye kalelerini ele geçirdiler. Fakat Aşeb, Hıror, Cedidiye, Gırsor gibi kaleler Hakkâri emirlerinin elinde kaldı.¹³⁶

2.1.4. Büveyhiler Dönemi (319-453/932-1062)

İran'ın Deylem bölgesinden Büveyhiler, Fars asıllı olup X. yüzyılda Müslüman oldular. Abbasi halifeliği dahil Müslüman devletlerin ordularında büyük ölçüde yer aldılar. Büveyhiler kuruluşundan yıkılışına kadar sosyal, ırki ve dini bağlarla birbirlerine bağlı askeri bir güç idiler. Şii oldukları için Sünni halka karşı meşruluklarında sıkıntılarla karşılaştılar. Devletlerini yönetebilmek için Fars ve Huzistan kolu, Kirman kolu, Cibal kolu ve Irak kolu olmak üzere dörde ayırmışlardı.¹³⁷ Meşruiyetleri için Abbasi halifelerini başta tutarlardı ve istedikleri kişiyi halife yaparlardı.¹³⁸

Büveyhiler zamanında Irak toprakları yönetim açısından “İrak” ve “Cezire” olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Kufe, Bağdad, Vasıt, Hulvan ve Samarra kentleri Irak yönetimine; Diyârırebâ, Diyârbekir ve Diyârımudar ise Cezire yönetimine tabi idi. Hakkâri toprakları ise Diyârırebâ'ya bağlıydı.¹³⁹ 293/905 yılında kurulan Hamdani Devleti, Musul'u ve ona bağlı yerleri yönetmekteydi. Hakkâri de bu yerler arasında yer almaktaydı. Hamdanilerin, Kürtlerden gelebilecek tehlikeleri bertaraf

¹³⁵ Zeki Beg, *a.g.e.*, 130.

¹³⁶ Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, V, 403; Hırori, *a.g.e.*, 104- 105. Adı geçen kaleler günümüzde Kuzey Irak toprakları içerisinde kalmaktadır.

¹³⁷ Erdoğan Merçil, “Büveyhiler”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 497-498.

¹³⁸ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 35.

¹³⁹ Hırori, *a.g.e.*, 103.

etmek ve bölgede iyi bir yönetim sağlamak için Kürtlerle antlaşma yaptıkları ve akrabalık kurdukları bilinmektedir.¹⁴⁰

Şii Buveyhiler, Abbasilerin merkezi Bağdat'ı aldıktan sonra 333/945 ve 336/948 yıllarında Musul'u yöneten Hamdaniler üzerine iki sefer düzenlemiştir. Hakkâri emirleri bu savaşlarda Hamdanilere yardım ettikleri için Adüdüdevle, 368/979 senesinde Hakkâri Kürtlerinin üzerine yürümüş, Hakkârililer kışın yaklaşmasından dolayı kalelerinde savunmaya geçmiş, muhasara uzamıştır. Bunun üzerine Büveyhi emiri Adüdüdevle'nin eman vermesi sonucu teslim olmuşlardır. Büveyhiler sözlerinde durmayarak Hakkâri emirlerinin hepsini Musul ve Me'lesa arasında darağacına asmış, Hakkâri bölgesinde büyük tahribatlar yapmışlardır.¹⁴¹

2.1.5. Selçuklular Dönemi (374-707/985-1308)

Oğuzlar 432/1040 yılında Musul'a bağlı olan Hakkâri yöresine doğru yönelmiş ve burada çok büyük yağma, yıkım ve gasp işlerine girişmişlerdir. Ancak bu arada dağlar arasında dar ve varyantlı bir geçitte iken Kürtler, Oğuz birliklerini çepeçevre sarmışlar ve bin beş yüz kadarını kılıçtan geçirmişler, birçoğunu esir ederek gasp edilen bütün mallarını da geri almışlardır.¹⁴²

463/1071 senesinde Rum imparatoru IV. Romanos (Armanos) ordusu Malazgirt Ovası'nda yenilip kendisi esir düşünce, artık bütün Ermeniyeye ve Kürdistan bölgeleri yavaş yavaş Selçuklu Alparslan'ın egemenliğine geçmiştir. Böylece o yörede hüküm süren Kürtlerin bütün idare ve hükümetleri ortadan kalkmış ve Selçuklu sultanına boyun eğmişlerdir.¹⁴³

Hakkâri bölgesi, 520/1127'den 630/1233 yılına kadar Musul'da hükümran olup Selçuklu Devleti'ne tabi olan Musul Atabeyleri "Zengiler" in idaresinde bulunmuş, Hakkâri ağaları bunlara her yıl muayyen bir vergi vermişlerdir.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Hirori, *a.g.e.*, 103.

¹⁴¹ İbn Kesir, *el-Bidâye...*, XI, 500; Zeki Beg, *a.g.e.*, 134; Sevgen, *a.g.e.*, 16.

¹⁴² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IX, 298.

¹⁴³ Zeki Beg, *a.g.e.*, 140.

¹⁴⁴ Sevgen, *a.g.e.*, 137.

Selçuklu komutanı İmaduddin Zengi tarafından kurulan Zengi atabeyleri döneminde, Musul'un kuzeyindeki Hakkâri bölgesinde üç önemli beylik vardı: Akre ve Şuş bölgelerinde Hamidi, Aşeb (İmadiye) ve Çölemerik bölgelerinde Hakkâri ve şimdiki Zaho ve Beytüşşebap bölgelerinde ise Mihrani Beyliği hüküm sürmekteydi.¹⁴⁵ 527/1133'te Abbasi halifesinin Zengilere ait Musul'u kuşatmasında bu beylikler/emirlikler halifenin ordusuna yardım ettikleri için İmaduddin Zengi'nin saldırısına uğramışlardır. Ayrıca İmaduddin Zengi, bölgede hâkimiyetini pekiştirip Haçlılar ile siyasi ve askeri mücadelelere girişmek istemiştir. Bundan dolayı bölgedeki Arap, Kürt ve Türkmenlere ait emirlikleri yönetimi altına almaya başlamış, bu amaca uygun olarak 527/1133 yılında Akre ve Şuş bölgelerini Hamidilerden almıştır. Bunun üzerine Zengi'nin zararından emin olmak isteyen Hakkâri emiri Ebu'l-Hica Abdullah b. Halil b. Merzuban Meştub el-Hakkâri, 527/1133 yılında Aşeb Kalesi'nden (Duhok ile İmadiye arasında) çıkarak Musul'da Zengi'yi ziyaret etmiştir. Ebu'l-Hica, küçük oğlu Ali'yi kendi yerine Aşeb Kalesi'nde, büyük oğlu Ahmed'i ise Niş Kalesi'nde bırakmıştır. Hakkâri emiri aynı yıl içinde Musul'da ölünce Niş (Nuş) Kalesi'nde olan büyük oğlu Ahmed, babasının yerine geçmek için Aşeb Kalesi'ne hareket etmiş, iki kardeş arasındaki ihtilafı fırsat bilen Zengi, Aşeb Kalesi'ni ele geçirmiştir. Ali ve abisi Ahmed'in akıbetleri hakkında fazla bilgiye henüz ulaşılammıştır. Fakat Ahmed'in oğlu Ali, Selahaddin'i Eyyubi'nin meşhur kumandanlarından Seyfeddin Ali b. Ahmed el- Meştub el- Hakkâri'dir. Ertesi yıl Zengi, komutanlarından Nasreddin Cokır'ı geri kalan Hakkâri kalelerini zapt etmekle görevlendirmiş, 527-536//1133-1142 yılları arasında Hakkâri kaleleri üzerine düzenlenen seferlerde Gırsor, Nerve, Gocice, Niş(Nuş) ve Celbab kaleleri alınmıştır. 536/1142'de Aşeb Kalesi yıkılarak şimdiki İmadiye Kalesi kurulmuş ve oraya idareciler atanmıştır. Zengi aynı zamanda Mihranilere ait Şabaniye, Kavaş, Rabia, Elk, Fereh ve Zaferan kalelerini zabtetmiştir.¹⁴⁶ Zengi'nin 536/1146'da ölümünden sonra yerine geçen oğlu Seyfeddin Gazi de babasının siyasetini takip ederek 536/1146'da Karaca komutasında büyük bir ordu ile Hakkâri'nin daha iç bölgelerinde kalan Hıror, Gırsor, Me'lesa, Maberma, Babuxa, Bakza ve Nisbas kalelerini almıştır.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Hirori, *a.g.e.*, 155-156.

¹⁴⁶ Hirori, *a.g.e.*, 159, 167.

¹⁴⁷ Hirori, *a.g.e.*, 171, 172.

Musul'daki Atabeyler ile sorun yaşayan Hakkâri bölgesindeki emirler, Eyyubi Devleti ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Selahaddin Eyyubi'nin en önemli birliğini Hakkâri Kürtleri oluşturmuş ve başkomutanı Hakkâri emirlerinden Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Meştub el-Hakkâri'dir. Yine Selahaddin'in baş danışmanı Ziyauddin İsa b. Muhammed el-Hakkâri, Selahaddin'in sultan olmasında büyük rol oynamıştır. Hakkâri kalelerinin önemli oranda Zengiler tarafından düşürüldüğü dönemde Hakkârililer, Selahaddin ile beraber Şam ve Mısır bölgelerine yayılarak büyük bir nüfuz elde ettiler. Şam, Halep, Humus, Rakka, Kudüs ve Kahire'de birçok yerde Memlüklerin son dönemine kadar önemli sayıda Hakkâri emir, vali, naib, komutan, kadı ve âlim yaşamıştır.¹⁴⁸ Bugün dahi "Hakkâri" ismi, Kudüs şehrinde bir sokak ismi olarak varlığı sürdürmüştür (bk. Resim 21).

Musul hâkimi Nureddin Arslanşah'ın ölümüyle çocuklarının küçük olmasından dolayı, 606/1210 senesinde, yönetim işi onlara vasi olarak tayin edilen Bedreddin Lü'lü'nün eline geçmiştir. Bedreddin ve küçük İmaduddin Zengi, Hakkâri kaleleri üzerinde 614-617/1218-1221 yılında birçok savaş yapmıştır. Bedreddin'in siyasi manevraları sayesinde bu kaleler onun elinde kalmıştır. 629/1232 yılında Bedreddin, Zengiler'e son vererek kendi yönetimini kurmuş, bu dönemde Dasın (Duhok) bölgesinde oldukça güçlenen Adevilerden (Yezidiler) çekinen Bedreddin, liderleri Şeyh Hasan'ı Musul'a davet ederek onu zindana attırmıştır. Ardından 1246 yılında onu öldürmüştür. Bundan sonra da Adeviler üzerine yüklü vergiler koymaya başlamış, Adeviler isyan edince Bedreddin, Hakkâri kalelerinden getirttiği bin kadar savaşıya kendi askerlerini de ekleyerek Laleş üzerine göndermiştir. 651/1254 yılında iki taraf arasında çıkan savaşta Adeviler yenilince Laleş yıkılmış, Şeyh Adi'nin kemikleri mezardan çıkartılarak yakılmıştır.¹⁴⁹

Selçuklular, Zengiler ve Bedreddin döneminde her ne kadar Hakkâri kalelerinin çoğu düşmüş olsa da kuzeydeki Çölemerik (Hakkâri il merkezi) ve çevresindeki kaleler Hakkâri emirlerinin elinde kalmıştır. Zengilerin Sincar ve Lü'lü'

¹⁴⁸ Nebez Mecid Emin, *el-Meştub'ul-Hakkâri*, (Selahaddin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erbil, 1991, 32; Hüseyin Güneş, "İslam Tarihinin İlk Asırlarına Damgasını Vuran Hakkâri Uleması", *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, II, 2, Hakkâri, 2018, 7-12.

¹⁴⁹ Kaplan, *a.g.e.*, 2011, 66-67.

hanedanları arasında öteden beri rekabet vardı. Hakkâri Beyliği'nin yönetim merkezi olan İmadiye 615/1218 tarihinde bu iki hanedanlığın savaş arenasına dönüşmüştü. Hakkâri mirleri bu mücadelede Bedreddin Lü'lü' aleyhine İmadeddin Zengi'ye taraf olmuş, bundan dolayı Bedreddin, İmadiye merkezli Hakkâri Beyliği'ne savaş açmıştır. Onların bölgedeki kaleleri zapt etmiş ve onların Çölemerik'e çekilmelerine sebep olmuştur. Böylece beyliğin merkezi de Çölemerik'e taşınmıştır.¹⁵⁰

2.1.6. Moğollar (İlhanlı) Dönemi (653-735/1256-1335)

Moğol sultanı Hülagu, Bağdat'ı almaya niyetlendiğine Urugtu Noyan isimli komutanını Erbil Kalesi'ni almak için göndermiş, kale sahibi kaleyi teslim etmek istemiş ama kaledeki Kürtler, gece aniden kaleden çıkıp Moğollara saldırmışlar ve birçoğunu öldürmüşlerdir. Fakat Bedreddin Lü'lü' hile yolu ile kaleyi alarak Moğollar adına yönetmeye başlamıştır.¹⁵¹

Hülagu Bağdat'ı aldıktan sonra Hakkâri'nin doğusundaki Merağa'yı başkent yapmıştır. 1259'da Şam diyarını almak için ordusu ile beraber Merağa'dan hareket ederek Van-Aladağ üzerinden kendisine tabi olmayan Kürtlerin yaşadığı Ahlat ve Hakkâri dağlarına girmiştir. Orada buldukları herkesi öldürerek Cizre'ye varmışlardır.¹⁵² Hülagu, Abbasi halifesi Musta'sım'ı öldürdükten sonra yöredeki gücünü pekiştirmek için Hakkâri'yi de ele geçirmek istemiştir. Bunun için önce Erbil Kalesi'ni vermek şartıyla Şerafettin Celali adlı bir Kürt beyi ile anlaşmıştır. Durumu öğrenen Hakkâri halkı yöreye doğru gelen Celali Bey'in güçlerine saldırmış ve beyi öldürmüştür. Bu olay üzerine 1260'ta Suriye seferinden dönen Hülagu Hakkâri'ye gelmiş, kenti alarak halkın önemli bölümünü öldürtmüştür. Bununla birlikte yerel yöneticiler Hülagu ile anlaşarak yöredeki etkinliklerini korumuşlardır.¹⁵³

Moğollar, Mısır'a kadar olan bölgelerin hepsini ele geçirmiş, 658/1260'da Mısır sultanı Baybars ile yaptıkları Ayn Calut savaşında yenilince durdurulmuşlardır.

¹⁵⁰ Hırori, *a.g.e.*, 223-224; Minorsky ve Diğerleri, *a.g.e.*, 69-90.

¹⁵¹ Ebü'l-Fazl el-Hemedanî, Ebü'l-Fazl Reşidüddin Fazlullah b. Ebi'l-Hayr b. Ali, *Câmiu't-Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev.: İsmail AKA, Mehmet Ersan, Ahmed Hesamipour Khelejani), Ankara, 2013, 49-50.

¹⁵² Ebü'l-Fazl el-Hemedanî, *Câmiu't-Tevarih.*, 53. (Merâğa: İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletine bağlı bir şehir)

¹⁵³ Akalın ve diğerleri, *a.g.m.*, V, 3310; Heckmann, *a.g.e.*, 58.

Bu yenilgiden sonra Moğollara tabi olmak istemeyen emirler Mısır'a giderek Sultan Baybars'ın yanında yer almışlardır. Bu emirlerden birisi de 660/1262 yılında Mısır'a giden Hakkâri emiri Mir Seyfeddin Mengelan b. Ali el- Hakkâri idi. Bu emirin oğulları Eseduddin Musa, Taceddin Ali ve yeğeni Fahreddin Ali'den oluşan 300 atlı ile birlikte Sultan Baybars'a katılmışlardır. Hakkâri beyleri Moğollara boyun eğmedikleri için Memlükler tarafından oldukça iyi karşılanmıştır. Sultan Baybars, ona Mısır'da kalmak ya da Erbil'in ikta olarak kendisine verilmesi şeklinde iki seçenek sunmuş; O, Erbil'in kendisine ikta edilmesi teklifini kabul etmiştir. Bunun üzerine Baybars ona hilat giydirip sancak vererek onu Erbil'e göndermiştir. Seyfeddin Mengelan yanına Alameddin Ebu Ali ez-Zerzâri, Cemaleddin Haşîş ve İbn Mâhi gibi Kürt beylerini de alarak Erbil'e gitmiştir. Ordusuyla şehre saldırmış ve şehirde bulunan Moğolları yenerek kadın ve çocuklarını esir almıştır. Daha sonra 662/1262'de Erbil yakınlarında Moğollar ile yapılan bir savaşta ölmüştür.¹⁵⁴

Hülâsa İmâdiye merkezli olarak kurulan ve daha sonra Hakkâri'nin bugünkü merkez ilçesi olan Çölemerik'e taşınan Hakkâri Beyliği'nin çok erken dönemde tarih sahnesine çıktığını anlaşılmaktadır. Hakkâri coğrafyasında yaşayan Kürtlerin Hz. Ömer döneminde İslam'a girdikleri, tasavvufta Adevilik tarikatına bağlı bulunan bölgedeki bazı Kürtlerin, Musul Atabeylerinin düşmanlıkları yüzünden İslam'dan soyutlanarak inançlarını Yezidiliğe dönüştürdükleri, Eyyübiler ve Memlüklüler ile iyi ilişkiler geliştirdikleri halde Selçuklular, Moğollar, Büveyhiler ve Atabeyler ile sorunlar yaşadıkları görülmektedir.

2.2. Hakkâri Beyliği'nin Siyasi Tarihi

Şerefname, Hakkâri beylerinden Şembo beyleri diye bahseder. Dumbılı aşiretinin Akkoyunlulardan aldığı destekle Hakkâri Beyliği kısa bir fetret dönemi yaşar, daha sonra bölgedeki Nesturilerin desteğiyle bir pazar günü başarı elde ederler. Böylece bu beylere Şembo beyleri denilmeye başlanmıştır.¹⁵⁵ Hakkâri beylerinin tarihini anlatan "Muhtasar Ahvalü'l-Ümera" (müellif: Muhammed Mirza ve

¹⁵⁴ İbn Şeddad, Ebu Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim, *Tarihu'l Meliki'z-Zahir*, (Neşr.: Ahmet Hutit), Beyrut, 1983, 332.

¹⁵⁵ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 99-103; Sevgen, *a.g.e.*, 141. (Kürtçede şembo, cumartesi günü anlamında kullanılır.)

Muhammed Tayyar) adlı kitabın Osmanlıca çevirisinde Hakkâri beylerine atfen kitabın ismine “İrisan Beyleri” denilmiştir.¹⁵⁶ Osmanlı arşiv belgelerinde ise bu beyler, Hakkâri beyi¹⁵⁷, Hakkâri hâkimi¹⁵⁸, Hakkâri müdürü¹⁵⁹, Hakkâri aşayiri hakimi ve Çölemerik mutasarrıfı¹⁶⁰ unvanlarıyla nitelenmiştir.

2.2.1. Hakkâri Beylerinin Nesebi

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de İslam coğrafyasında bazı aileler/hanedanlar, kendilerine itibar ve saygınlık kazandırmak, nüfuzlarını güçlendirmek gibi nedenlerle kendilerini Hz. Peygamber’in, sahabilerin veya başka hanedanların soyuna dayandırmaktadırlar. Emeviler döneminde ehl-i beyte karşı olumsuz bir tavır varken, Abbasi Devleti’nde nikabet (nakibü’l-eşraf: seyyit ve şeriflerle ilgili işlere bakan) müessesesi oluşturulmuştur. Şöyle ki Abbasiler devrinde Hz. Ali ve Hz. Fatıma soyundan gelenlere Talibî, Hz. Abbas soyundan gelenlere Abbasî denilmiş ve onların soyundan gelenlerin kayıtlarını tutmak için nakibü’l-ensab adı verilen bir görevli belirlenmiştir. Ancak Fatımi, Eyyübi, İlhanlı ve Memlükler’de teşkilat sadece Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyundan gelenlerle ilgilenmeye başlamıştır. Anadolu Selçuklularında seyyit ve şeriflere çeşitli imtiyaz ve muafiyetler getirilmiştir. Osmanlılarda Yıldırım Bayezid döneminde ehemmiyet verilmiş, II. Bayezid döneminde “nakibu’l-eşraf” ismi kullanılarak yeni bir unvan ihdas edilmiş, görevlendirilen kişiye maaş bağlanmıştır. Bu müessese bakanlık/nazırlık düzeyinde temsil edilmiş ve Osmanlı’nın son demine kadar seyyit ve şeriflere çeşitli imtiyazlar ve muafiyetler tanınmıştır. Müteseyyid denilen sahte seyyit ve şeriflerin önüne geçmek için de siyadet defterleri tutulmuştur. Hilafetin ilgasıyla birlikte bu müessese de kaldırılmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁶ Dündar Alikılıç, *Abbasi Devletinden Hakkâri Beyliğine İrisan Beyleri*, İstanbul, 2006, 49. Kitabın orijinalinde (Farsça) İrisan beyleri ibaresi geçmemektedir. Osmanlıcaya çevirisi yapan müellifin (Hüseyin Hilmi İstanbullu) neden bu ismi tercih ettiği bilinmemektedir. İrisan/Erisan; bugün Hakkâri merkezinde Biçer ve Bağlar mahallesi olarak bilinen, Bay ve Mir kaleleri arasındaki bölgeye denilir. “Ayrıca Van’ın Başkale ilçesine 5 km uzaklıkta Ortayol köyünün adı da İrisan’dır.

¹⁵⁷ BOA, HAT., 800/37069, 11.04.1233.

¹⁵⁸ BOA, Bab-ı Asafî Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHH.d), 2/423, 17.05.963.

¹⁵⁹ BOA, Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM), 6/80, 15.10.1264.

¹⁶⁰ BOA, Babıali Evrak Odası Defterleri (BEO), 490/36741, 08.04.1312.

¹⁶¹ Şit Tufan Buzpınar, “Nakibü’l-Eşraf”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 322-324.

Hakkâri beylerinin kökeninin Abbasilere dayandırılması çok yaygın olmakla birlikte Emevilere dayandığı da iddia edilmiştir. Nitekim İbn Fazlullah el-Ömerî, (ö. 1348) Çölemerik kadısının kendisine yazdığı bir mektubu kaynak göstererek şunları söylemiştir: “...Çölemerik emiri, İmaduddin b. Eseduddin Musa bin Mucella b. Musa b. Mengelan’dır. Bu emir nesebi itibari ile Utbe b. Ebu Süfyan el-Emevi’ye ulaşır. Bütün Kürtler kendisine büyük bir saygı duyar ve onu kendileri için bir melik ve hükümdar olarak kabul eder.”¹⁶² Kalkaşendî de aynı iddiayı dile getirmekte, Hakkâri’nin bir diğer adının Çölemerik olduğunu, Çölemerik’in hem bölgenin hem de burada yaşayan aşiretin adı olduğunu, bu aşiretin Emevilerin soyundan gelen bir Arap kabilesi olduğunu ve Abbâsilerin, Emevileri yenmesiyle birlikte bu sarp dağlara sahip bölgeye gelip yerleştiklerini, Kürtlerle birlikte yaşadıklarından zamanla Kürtleştiklerini söylemiştir.¹⁶³

Şeref Han, Hakkâri beylerinin soy gelimi Abbasi halifelerine dayandığını, soy ağacı tablosunun düzgün yapılmadığı için halifeler arasında hangisine bağlandıklarının belli olmadığını, büyük sultanların ve hükümdarların onlara her zaman saygı gösterdiğini söylemektedir.¹⁶⁴

Hakkâri beylerinin, Hz. Muhammed’in amcası Abbas’a veya Emevi ailesine intisabı öteden beri tartışılmıştır. Ekseriyetle dünden bugüne birçok insan, Hakkâri beylerinin Arap asıllı olduklarına ve Hz. Muhammed’in amcası Abbas’ın neslinden geldiklerine inanmaktadır. Aşağıda sıralanan gerekçeler Hakkâri beylerinin soyunun Abbasilere dayandığı ihtimalini güçlendirirse de kesin ispat söz konusu değildir.

- Dünyada birçok toplulukta olduğu gibi Kürtlerde de lider, yönetici, ağa, bey veya mir konumuna erişmenin yolu; nüfuzlu bir aileden gelmek veya büyük bir kahramanlık göstermekten geçmektedir. Bu realite, Hakkâri’de bugün bile etkinliğini sürdüren aşiret liderliği yapan ailelerde görülebilir. Hakkâri beylerinin de bölgede bulunan herhangi bir aşiretle kan veya soy bağının olmadığı

¹⁶² İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif bi’l-Mustalahi’s-Şerif*, (Thk.: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1988, 58. (el-Ömerî, Memlukler döneminde Kahire kadılığı görevini de yürütmüştür. Bk. Abdülazîz el-Alevî, "İbn Fazlullah El-Ömerî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-fazlullah-el-omeri>)

¹⁶³ el-Kalkaşendi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed, *Subhü'l-A’sâ fi Sinaati'l-İnşâ*, (Thk.: Muhammed Hüseyin Şemseddin), I-XIV, Beyrut, 1987, IV, 378.

¹⁶⁴ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 99.

bilinmektedir. Buna rağmen bölgedeki aşiretleri yüzyıllarca yönetme kabiliyeti gösterebilmişlerdir.

- Kürtler, Emevi Devleti'nin yıkılıp Abbasi Devleti'nin kurulmasında etkin rol oynamış, özellikle Büveyhilere karşı mücadelede Abbasilerle ittifak kurmuşlardır. Moğol istilasından kurtulan hanedan mensuplarının sığınabileceği iki erk vardı: Memlûk Devleti ve Kürt aşiretler.
- Bugün İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nda bulunan kutsal emanetler (Hz. Muhammed'e ait eşyalar) sadece Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır'dan getirilen eşyalar değildir. Mesela Peygamberimize ait ayakkabının (nal-i şerif) 1285/1869 yılında Hakkâri emiri İshak Bey'in oğlu Muhammed tarafından Diyarbakır'a götürüldüğü, dönemin valisi Reşat Paşa tarafından konu ile ilgili İstanbul'a bir mektup yazıldığı ve ayakkabının İstanbul'a gönderilerek Sultan Abdulaziz'e teslim edildiği bilinmektedir.¹⁶⁵ Mezkur emanetlerin Hakkari beylerinin elinde bulunması manidar ve dikkate değer bir husustur.
- Kuruluşundan itibaren güçlü yöneticileri bulunan Hakkâri Beyliği, Haçlılarla mücadelede büyük kahramanlıklar göstermiş ve Memlûk Devleti ve diğer beyliklerle ikili ilişkiler içinde olmuştur. Abbasi intisaplığı iddiasının çok eski bir iddia olması dikkate alındığında, bu iddianın yalan olması beyliğin itibarı ve nüfuzu açısından sarsıcı olabilirdi. Kaldı ki uzun süre bir yalan üzerine bu kadar uzun bir iktidar sürdürmek ve bunu komşu devletlere, beyliklere, aşiretlere ve tebaaya kabul ettirmek mümkün gözükmemektedir.
- Nesturilik (Doğu Asur Kilisesi), Abbasiler devrinde kabul ve saygı görmüş, Hıristiyanlığın uzak doğuya yayılmasına ön ayak olmuştur. Bölgede yaşayan Hıristiyan Asurlular bu saygının sebebini Hz. Muhammed'den kiliselerine sunduğu fermana dayandırırılar.¹⁶⁶ Abbasi Devleti yıkılması bölgede yaşayan Nesturileri de endişendirmiştir. Timur'un bölgeden ayrılmasıyla 800/1398'de

¹⁶⁵ Muhammed Tayyar, *İrisan Beylerinin Tarihçesi*, (Çev.: Hüseyin Hilmi Işık), İstanbul, 1954, 70; Nebi Bozkurt, "Na'le-i Şerif", *DİA*, XXXII, 347.

¹⁶⁶ Surma Hanım, *Ninova'nın Yakarışı*, İstanbul, 1996, 67. Bahsi geçen ferman parşömen üzerine ve ortasına bir el baskısı yapılarak daire şeklinde yazılmış, Arapça el yazmasının antik bir tipidir. Yılda bir kez Hakkâri miri tarafından görevlendirilen bir imam tarafından halkın önünde bu ferman okunurdu. Bu fermanın yanı sıra Peygamberimize ait bir bıçağın da 1845 yılına kadar kilisede korunduğu kitapta anlatılmaktadır. Tehcirden sonra yurtdışına gitmek zorunda kalan Nesturilere ait mimari eserler ve eşyalar yağmalanmıştır. Hakkâri'de halen Nesturilere ait eşyalar, define avcıları tarafından aranmaktadır.

Hakkâri'ye saldıran Kara Yusuf, I.İzzeddin Şir'i yakalayıp esir etmiş, ardından Karakoyunlu askerleri Dez (Kırıkdağ) Vadisi'ne geçerek Çölemerik'e kadar her yeri yağmalamıştır.¹⁶⁷ Bu esnada bölgede yaşayan Nesturiler mir ailesinin bazı fertlerini uzun süre muhafaza ederek Memlûklere sığınmaları sağlanmıştır.¹⁶⁸ Nesturiler, daha sonra Eseduddin'e destek vererek tekrar Hakkâri Beyliği'nin başına geçmesine vesile olmuştur.¹⁶⁹ Şeref Han bu zaferin Nesturilerce sevinçle karşılandığı ve şu beyitlerle ifade edildiğini söylemektedir. "Tariki dünya Hıristiyan keşişleri Pazar günü, parlak çadırlarını Abbasilerin arazisine kurunca, hain düşmanlarını kaçırmış ve zevk halısını sükûnetle sermiştir."¹⁷⁰

- Şeref Han, söz konusu beylerin, Abbasilerden olduğunu fakat hangi halifenin soyundan geldiklerinin tam olarak bilinemediğini dile getirmektedir.¹⁷¹
- Moğol/İlhanlı hükümdarı Gazan Han bu beylerin Abbasilere mensup olduğunu kabul ederek kendilerine emanname vermiştir.¹⁷² Şeref Han, bu hanedan mensuplarına verilen emannamenin Uygurca olduğunu, Cengiz (Moğol) hükümdarlarınca verildiğini ve kendisinin bizzat bu fermanı gördüğünü; ayrıca İlhanlı hükümdarı Timur tarafından Melik İzzeddin'e verilen başka bir fermanın olduğunu ifade etmiştir.¹⁷³ 660/1262'de İlhanlılara bağlanan ve Abbasilerden gelme olduğu söylenen Hakkâri beyleri, temliknameler olarak beyliklerini devam ettirdiler.¹⁷⁴ Moğol hükümdarlarından Teküder (681/1282) ile başlayan ve Gazan Han ile büyük ivme kazanan İslamlaşma süreci, basit bir din değişikliği ile sınırlı kalmamış, devletin bütün kurumlarıyla İslamileşmesini sağlamıştır.¹⁷⁵

Abbasi hanedanlığının varisleri, devletleri yıkıldıktan sonra da dini ve siyasi otoritelerini uzun süre devam ettirebilmiştir. Bunların bir kısmı 922/1517 yılına kadar Mısır'da Memlûk Devleti'nde halife iken, diğerleri XIII'üncü yüzyıldan XIX'uncu

¹⁶⁷ Avedis Krikor Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480*, Cambridge, 1969, 116; Alexander Khachatrian, "The Kurdish Principality of Hakkâriya (14th-15th Centuries)", *Iran & the Caucasus*, 7, Leiden, 2003, 46.

¹⁶⁸ Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, , 28.

¹⁶⁹ Sevgen, *a.g.e.*, 141.

¹⁷⁰ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 102.

¹⁷¹ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 99.

¹⁷² Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 19.

¹⁷³ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 100-101.

¹⁷⁴ Komisyon, "Hakkâri", *Meydan Larousse*, VII, 339; Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 28

¹⁷⁵ Hanifi Şahin, "Câmiu't-Tevârih'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları" *Bilig Türk Dünyası Bilimsel Dergisi*, 73, Ankara, 2015, 209.

yüzyıla kadar Hakkâri ve çevresinde hüküm sürmüş olabilirler. Onların bu kadar uzun süre bölgede hüküm sürdürebilmesinin altında Hz. Ömer döneminde İslamlaşan bu bölge halkının, Hz. Peygamber şahsında onun akrabalarına gösterdikleri sevgi ve saygı yatmaktadır. Ayrıca bölgede nüfusun takriben yüzde kırkına malik olan Nesturilerin Abbasilerle iyi ilişkiler içinde olduğu ve Beytul Hikme’de önemli işler yürüttükleri öteden beri bilinmektedir.¹⁷⁶ Nesturilerin, patrikhanelerini Moğolların istilasıyla birlikte güvenlik nedeniyle sırasıyla Bağdat, Tebriz, Musul, Maraga, Urmiye ve son olarak Hakkâri’ye taşıdığı bilinmektedir.¹⁷⁷

Eski Hakkâri sınırları içerisinde yer alan farklı inanç gruplarını, etnisite ve aşiret yapılanmalarını barındırabilecek ve idare edebilecek saygın ve güçlü bir erke ihtiyacı vardı. Bu bağlamda tüm aşiretlerin ve diğer etnisitenin itaat ettiği ve saygı duyduğu, dini referanslı ve Peygamberle akrabalığı bulunan bir hanedanlık, yedi yüz yılı aşkın bölgede kabul görebilmiştir.

Hakkâri Beyliği’ni yönetenlerin bölgede varlık gösteren aşiretler ile bir kan bağı veya ilişkisi tespit edilememiştir. Şayet bu beylerin aşiretsel bir bağı olsaydı iktidarlarını bu kadar uzun sürdürmeleri mümkün olmazdı. Üstelik Hakkâri Beyliği, Kürt etnisitesi dışında diğer etnisite ve dini grupları da idare edebilmiştir. Kendilerini Abbasilerin devamı olarak gören hanedan mensupları, Hakkâri’de mezar taşlarına ve diğer eserlerin üzerine “el-Abbâsi” nisbesini yazdırmışlardır. (bk. Resim 9)

2.2.2. Beyliğin Kuruluş Dönemi ve İlk Beyler

XIII. yüzyıldan itibaren Hakkâri’de bir emirliğin var olduğu, tarihi kaynaklarından anlaşılmaktadır. Nitekim tarihçi Abu’l Farac (ö. 685/1286) miladi 1218 yılında Hakkâri Kürt emirlerinin, Mısır hükümdarlığına Melik Kamil’in kardeşi Melik Faiz’i geçirmek isteyecek kadar siyaset alanında söz sahibi olduklarından bahsetmektedir.¹⁷⁸ İbnü’l-Esir ise, Selahaddin Eyyübi’nin Musul’u ele geçirme fikrini, fakihî İsa el-Hakkâri ve kumandanı Ali b. Ahmed b. el-Meştub el-Hakkâri’ye danışarak aldığını, bu kumandanın etrafında birçok Kürt’ün ve Hakkârilinin

¹⁷⁶ Bk. Mustafa Demirci, *Beytu'l-Hikme*, İstanbul, 1996.

¹⁷⁷ Kadir Albayrak, *Keldanîler ve Nesturîler*, Ankara, 1997, 77-78.

¹⁷⁸ Ebü'l-Ferec, Barhebraeus Yuhanna İbnü'l-İbri, *Abû'l-Farac Tarihi*, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), I-II, Ankara, 1950, II, 499.

toplandığını ve el-Cüdeyde Kalesi'ni muhasara ettiğini söylemektedir.¹⁷⁹ Yine tarihçi İzzeddin İbn Şeddad (ö. 684/1285) Moğol istilasına karşı Hakkâri beylerinin boyun eğmemesinden dolayı Memlükler tarafından iyi karşılanarak Sultan Baybars tarafından Hakkâri emiri Mir Seyfeddin Mengelan ve oğullarına çeşitli hediyeler verildiğini ve Erbil yakınlarında Moğollarla savaşarak şehit olduğunu dile getirmektedir.¹⁸⁰ Mezkûr olaylar, belirtilen tarihlerde Hakkâri bölgesinde siyasi bir yapının varlığını ve bu yapının yöneticilerinin nüfuz sahibi olduklarını göstermektedir.

Tarihi kaynaklar yukarıda bahsi geçen ve Musul atabeyleri (Zengiler) ile anlaşma yapan Hakkâri emiri Ebu'l-Hica Abdullah b. Halil b. Merzuban Meştub el-Hakkâri'den (ö. 536/1133) bahsetmektedir.¹⁸¹ Selahaddin Eyyubi'nin (ö. 588/1193) "Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Meştub el-Hakkâri adındaki başkumandanı da aynı ailenin mensubu olduğu görülmektedir. Diğer bir aile ise İbn Şeddad'ın bahsettiği ve Moğollara karşı mücadelelerinden dolayı Sultan Baybars'tan iltifat gören Mir Seyfeddin Mengelan b. Ali el-Hakkâri adlı emirdir.¹⁸² Tarihçi İbn Fazlullah'ın bahsettiği bir diğer emir ise "Çölemerik emiri İmaduddin b. Eseduddin Musa b. (İmaduddin)Mucella b. (Eseduddin)Musa b. (Seyfeddin) Mengelan'dır (bk. Ek-2: Şecere). İbn Fazlullah bu emiri Çölemerik emiri olarak telaffuz etmekte ve bu bilgiyi Mir İmaduddin'in Çölemerik kadısının mektubuna dayandırmaktadır.¹⁸³

Hakkâri Kürt emirleri, Eyyübi sultanı Melik Adil'in ölümünden sonra, Urfa ve Harran'ın hakimi Melik Eşref'in isyan çıkarmasından dolayı Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus'u Melik Eşref aleyhinde tahrik etmiş, Melik Eşref, aynı zamanda İzzeddin Keykavus'un Halep Seferi'nin (614/1218) başarısız olmasına sebep olmuştur.¹⁸⁴

Yukarıda izah edildiği üzere Meştub ve Mengelan adında iki ailenin ismi ön plana çıkmaktadır. Bu iki ailenin Hakkâri Beyliği'nin kuruculuşunda aktif rol aldıkları düşünülmektedir. Tarihi kaynaklar ışığında XII. yüzyıldan itibaren bölgede bir

¹⁷⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, XI, 406.

¹⁸⁰ İbn Şeddad, *Tarihu'l Meliki'z-Zahir*, 332.

¹⁸¹ İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan*, I, 180.

¹⁸² İbn Şeddad, *Tarihu'l Meliki'z-Zahir*, 332.

¹⁸³ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, 58.

¹⁸⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 2002, 318.

beyliğin var olduğu yadsınamaz. Ancak beyliğin tam kuruluş tarihi ve kurucusu hakkında kesin bilgi vermek mümkün gözükmemektedir.

Hakkâri Beyliği'nin kuruluşunun 1360 yılında yöredeki aşiretlerin I. İzzeddin Şir etrafında birleşerek gerçekleştiği,¹⁸⁵ bunun yanı sıra başka bir yazar tarafından 1450'de İmaddettin'in oğlu Eseduddin Kelâni tarafından beyliğin kurulduğu iddia edilmiştir.¹⁸⁶ Ebu'l-Farac, İbn Hallikan (ö. 681/1282), İbn Şeddat, Kalkaşendî (ö. 821/1418) ve el-Ömeri gibi tarihçilerin beylik hakkında bize ilettikleri bilgiler dikkate alındığında, bu iki iddianın doğru olmadığı, beyliğin kuruluşunun daha erken dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

2.2.2.1. Emir Ali el-Hakkâri (ö. ?)

İmadiye merkezli Hakkâri Beyliği'nin kuruluşu ve kurucusu için kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Bununla birlikte Çölemerik merkezli kurulan beyliğin yaklaşık XIII. yüzyılın başında kurulduğu ve kurucunun Emir Ali el-Hakkâri olduğu söylenebilir. İbn Şeddat Sultan Baybars ile görüşen Mir Seyfeddin Mengelan'dan bahsederken Çölemerik'in sahibi ve babasının Ali el-Hakkâri olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷ Mekân isminin bir kişinin nisbesi olması, o şahsın ve mekanın önemine delalet etmektedir.¹⁸⁸ Dolayısıyla Ali el-Hakkâri'nin, beyliğin kurucusu olma olasılığı yüksektir. Vefatından sonra oğlu Seyfeddin beyliği yönetmiştir.¹⁸⁹

2.2.2.2. Mir Seyfeddin Mengelan (ö. 659/1262)

Mir Seyfeddin'in Musul Atabeyi Bedreddin Lü'lü'nün baskıları nedeniyle İmadiye'nin kuzeyine çekildiği ve Çölemerik'te bir yönetim kurduğu, Memlûklerle birlikte Moğollara karşı mücadele verdiği ve 660/1262 tarihinde Erbil yakınlarında Moğollara karşı gerçekleşen bir savaşta öldüğü bilinmektedir. İbn Şeddat bu miri

¹⁸⁵ Akalın ve diğerleri, a.g.m., V, 3310.

¹⁸⁶ Sevgen, a.g.e., 140.

¹⁸⁷ Hırori, a.g.e., 224.

¹⁸⁸ *Muhtasar Ahwalü'l-Ümera* kitabını Farsçadan Kürtçeye çeviren Nizar Eyyub Guli, Hakkâri beylerinin ilk atasının "Mir Ali el-Hakkâri" olduğunu belirtmiş ve kaynaklarda "mir" olarak ifade edilen şahısların çok olduğunu bu yüzden kimin beylik yöneticisi olduğunun bilinmesinin zorluğunu dile getirmiştir. Bk. Muhammed Tayyar, *Muhtasar Ahvalü'l-Ümera*, (Çev.: Nizar E.Guli), Duhok, 2010, 30-31.

¹⁸⁹ İbn Şeddat, *Tarihu'l Meliki'z-Zahir*, 333.

“Çölemerik’in ilk miri Seyfeddin b. Mengelan b. Ali el-Hakkâri” olarak belirtmektedir.¹⁹⁰

2.2.2.3. I. Eseduddin Musa (Zerrinçeng/Akta’)¹⁹¹ (ö.?)

Eseduddin Musa, Çölemerik’teki kalesine yerleşerek birçok kalesini tekrar Moğollardan geri alır. İbn Fazlullah el-Ömeri, bu mücadelesini şu şekilde anlatmaktadır: “Dağ halkı (Hakkâri aşiretleri) dışında kâfirlere (Moğollara) karşı savaşılabilecek adamlar kalmadı. Moğollar, oklarının onlara tesir edemeyeceğini anlayınca kurnazlık ve hile ile anlaşma yaptılar...”¹⁹² Yine İbn Fazlullah onun mertlik ve yiğitliği konusunda İlhanlılar ve Memlüklerce takdir edildiğini ve Çölemerik’te hüküm sürdüğünü bildirmiştir.¹⁹³ 679/1281 senesinde İlhanlıların başına geçen Tikudar’ın Müslüman olmasıyla ilişkiler normalleşmişse de “*Amcam, Kürtlerin peşine takılmış neredeyse bütün ülkeyi onlara verecek*”¹⁹⁴ diye kendisini eleştiren yeğeni Argun’un 682/1284 yılında İlhanlı tahtına oturmasıyla ilişkiler tekrar bozulmuştur. Argun 684/1286 yılında Celairilerden oluşan 16 bin kişilik bir orduyu Hakkâri’nin üzerine gönderdiyse de bölgeye tam manasıyla hâkim olamamıştır.¹⁹⁵

2.2.2.4. I. İmaduddin Mücella (ö.?)

Babası Eseduddin Musa’nın vefatından sonra beyliğin başına geçer. İbn Fazlullah el-Ömeri’nin çağdaşıdır. İbn Fazlullah, onun hakkında; “Geniş bir ülkenin sahibidir. Öyle bir dereceye ulaşmıştı ki çağdaşı olan hükümdarlar tarafından kendisine büyük bir önem atfedilirdi, şahlar kendisine büyük bir değer verirler ve sözünü dinlerlerdi.”¹⁹⁶ Demektedir.

¹⁹⁰ İbn Şeddad, *Tarihu’l Meliki’z-Zahir*, 332-333.

¹⁹¹ Akta’, kesik anlamına gelmektedir. Şeref Han, Eseduddin’in kafirlere (Moğollara) karşı verdiği mücadelede elini kaybettiğini Mısır’daki Memlük sultanı tarafından kendisine altından bir el yaptığını bundan dolayı kendisine “Zerrin-çeng (Altın el)” adını verdiğini anlatır. Bk. Şeref Han, *a.g.e.*, III, 101. Kesik ve altın el metaforu, Şah Abbas’a (İran) karşı savaşan Abdal Han için söylenen “Dimdim” adlı halk destanında da geçmektedir.

¹⁹² İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesalik’ul-Ebsar fi Memalik’il-Emsar*, III, 128; İbn Şeddad, *Tarihu’l Meliki’z-Zahir*, 333.

¹⁹³ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif bi’l-Mustalahi’s-Şerif*, 58.

¹⁹⁴ Hırori, *a.g.e.*, 249, d.n.3.

¹⁹⁵ Ebü’l-Fazl Hemedanî, *Cami’u’t-Tevarih*, II, 135-136.

¹⁹⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif bi’l-Mustalahi’s-Şerif*, 58.

2.2.2.5. II. Eseduddin Musa (Melik Esed) (ö.?)

Babasının (I.İmaduddin) vefatından sonra beyliğin başına geçmiştir. Çölemerik'teki Melik Esed Camisi'nin çok eski olması ve bu zatın ismiyle anılmasından dolayı kendisi tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Caminin kitabesi kayıptır. Kaynaklarda bu bey hakkında yeterli bilgi yer almamaktadır.

2.2.2.6. II. İmaduddin Mücella (ö.?)

Eseduddin Musa'nın oğlu olup, İbn Fazlullah el-Ömeri (ö. 750/1349) onun hakkında şu bilgileri vermiştir: “*Şimdiki mirleri Melik İmaduddin Mücella'dır. Bu emir, ilim ve fazilet sahiplerini pek sever. Memleketine ilim maksadı ile gelenlere büyük değer verir. Kadısının bana yazdığına göre İzzeddin ve Zeyneddin isimli iki kardeşi ve İzzeddin Şir, Şemseddin Şeyh Emir, Mir Davud ve Hüsameddin isimli amcaları vardır. Bunlardan her biri ayrı bir bölgede yöneticilik yapmaktadırlar. Fakat hepsi Çölemerik sahibi Mir İmaduddin'e bağlıdırlar.*”¹⁹⁷ Bu dönem Hakkâri Beyliği'nin en parlak dönemlerinden biridir. İbn Fazlullah: “*Bir şah gibi sözü dinlenirdi. Emirlerine itaat edilirdi. İçerisinde birçok kale, belde ve geniş bir halkın olduğu büyük bir hükümdarlığa sahipti.*”¹⁹⁸ Diyerek bunu ifade etmiştir. Bu dönemde Hakkâri'de kadı'l-kudatlık kurulmuş olup birçok cami, mescit ve vakfiye yapılmıştır. Bunlardan Van ve Vestan (Gevaş) bölgelerini yöneten İmaduddin Mücella'nın amcası İzzeddin Şir b. İmaduddin b. Eseduddin'in adı 715/1315 tarihli bir vakfiyede geçmektedir.¹⁹⁹ Gevaş'ta bulunan Halime Hatun kümbeti (735/1335) de İmaduddin Mücella'nın kardeşi İzzeddin tarafından yapılmıştır.²⁰⁰

2.2.2.7. I. İzzeddin Şir (ö. 829/1425)

II. İmaduddin'in ölümünden sonra beyliğin başına oğlu İzzeddin Şir geçmiştir. 1386 yılında Timur, Bayezid şehrini aldıktan sonra Vestan (Gevaş) üzerine yürür. Bunun üzerine İzzeddin Şir, Van Kalesi'ne kapanır. Timur Van Kalesi'ni ablukaya alır. İzzeddin Şir iki günlük bir direnişten sonra kaleden iner ve Timur'a bağlılığını

¹⁹⁷ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesaliku'l-Ebsar*, III, 131; el-Kalkaşendi, *Subhü'l-A'sâ*, 377.

¹⁹⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-Mustalihi's-Şerif*, 58.

¹⁹⁹ Orhan Kılıç, *XVI ve XVII yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997, 8-9.

²⁰⁰ Mehmet Top, “Halime Hatun Kümbeti”, *Dünyada Van Dergisi*, 10, İstanbul, 1998, 227.

bildirir. Ancak kale halkı kale kapısını kapatarak direnmeye devam eder. Timur yirmi günlük bir kuşatmadan sonra Van Kalesi'ni alır. Timur, eyalet yönetimini İzzeddin Şir'e bırakarak Salmas tarafına doğru hareket eder.²⁰¹ Şeref Han, Timur'un Melik İzzeddin'e iyi niyetle davrandığını, ona bütün yerlerini ve soyundan gelen topraklarını mühürlü bir fermanla verdiğini söylemektedir.²⁰²

İzzeddin Şir'in Muhammed ve Sultan Ahmed adında iki oğlu ile Bahaeddin isminde Urmiye bölgesinde hüküm süren Bahaeddin,²⁰³ Vestan'da hüküm süren Melik Esed²⁰⁴ isimli kardeşleri vardı.

Timur'un bölgeden ayrılmasıyla Karakoyunlu Kara Yusuf bölgeyi denetimi altına almaya çalışmış, 794/1392'te İzzeddin Şir ile Karakoyunlular arasında birçok savaş yapılmıştır. 797/1395'de barış yapılmasına rağmen²⁰⁵ 800/1398'de Kara Yusuf, İzzeddin Şir'i esir almıştır. Ardından Karakoyunlu askerleri Dez (Hakkâri Kırıkdağ) Vadisi'ne geçerek Çölemerik'e kadar her yeri yağmalamıştır.²⁰⁶ Timur bölgeye dönünce Kara Yusuf kaçmış, fakat Timur'un ölümünden sonra Karakoyunlular tekrar bölgede etkinliklerini artırmıştır. 822/1420 senesinde Timur'un oğlu Şahruh bölgeye gelerek Karakoyunlu hâkimiyetine son verir. Bu esnada İzzeddin Şir ve oğlu, Şahruh'a bağlılıklarını bildirmiş ve ona yardım etmiştir.²⁰⁷ Şahruh bölgeden ayrılınca Karakoyunlu İskender Mirza geri gelerek Şahruh'un müttefiki olan İzzeddin Şir'e, Bitlis Emir'i Şemseddin'e ve diğer ileri gelen bölgedeki emirlere savaş açar, birçoğunu öldürür.²⁰⁸ İzzeddin Şir 826/1423'te vefat edince²⁰⁹ oğlu Muhammed, beyliğin başına geçer. Fakat İskender Mirza aynı yıl onu da öldürür. Ardından kardeşi Sultan Ahmed ve amcası Bahaeddin Bey öldürülür. İskender Mirza, neredeyse Hakkâri Beyliği'ne son verecekti. 1425 yılında Van Kalesi'ne saldırmış. Kalede bulunan oğlu Sultan

²⁰¹ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 100; Nizamettin Şami, *Zafernâme*, (Çev.: Necati Lugal), Ankara, 1987, 125.

²⁰² Şeref Han, *a.g.e.*, III, 100.

²⁰³ Alexander Khachatrian, *a.g.m.*, 51-52.

²⁰⁴ Avedis K. Sanjian, *a.g.e.*, 103.

²⁰⁵ Hasan Akyol, *Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004, 42 ve 51; Alexander Khachatrian, *a.g.e.*, 45-46.

²⁰⁶ Avedis K. Sanjian, *a.g.e.*, 116; Alexander Khachatrian, *a.g.e.*, 46.

²⁰⁷ Hasan Rumlu, *Ahsenü't- Tevarih*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Ankara, 2006, 136.

²⁰⁸ Hasan Akyol, *a.g.e.*, 66.

²⁰⁹ Rumlu, *a.g.e.*, 186.

Ahmed ve torunları Melik Esed ile Piri Bey kaleden çıkmayı başararak Çölemerik'e gitmiştir.²¹⁰

2.2.2.8. Piri Bey (ö.?)

Karakoyunlu İskender'in eliyle Hakkâri Beyliği 828/1425 yılından itibaren kısa bir fetret dönemi yaşamıştır. Ancak torunlarından Melik Esed Hakkâri'ye sığındı burada kendine bir yönetim kurdu. Piri Bey ise Vestan'da kalarak Karakoyunlu ve Timurluluların çarpışmasını fırsat bilerek 834/1431'de Van ve Vestan bölgesinde isyan çıkardı, buraları Karakoyunlulardan geri aldı. Bu tarihten itibaren Hakkâri Beyliği, XVIII. yüzyıla kadar Vestan, Bargiri, Hoşap ve Çölemerik olarak dört farklı idari yapıya bölündü.²¹¹

2.2.2.9. II. İzzeddin Şir (ö. 907/1502)

Piri Bey'den sonra Hakkâri Beyliği'nin başına oğlu İzzeddin Şir geçer. Bu emir Akkoyunlu Uzun Hasan (ö. 876/1472) ve oğlu Sultan Yakup döneminde hüküm sürmüştür. Akkoyunlular arasındaki taht kavgalarına müdahil olur. Uzun Hasan, emirlerinden ve bazı Türkmen beylerinden Arapşah ve Sofu Halil'i Hakkâri'nin alınması için görevlendirir. İzzeddin Şir Bey'in ordusunu yenerek onu esir alır (896/1491) ve daha sonra da öldürür. Hakkâri'yi de kendilerine destek veren Dumbili aşiretine bırakır.²¹² Vestan'daki İzzeddin Şir Camii'nin yanındaki medrese bu emir tarafından yaptırılmıştır.²¹³

2.2.3. Beyliğin Yükseliş Dönemi

2.2.3.1. Zahid Bey (ö.?)

II. İzzeddin Şir'den (ö. 908/1502) sonra Van'da yönetimin başına geçen oğlu Zahid Bey kendi adına altın, gümüş ve bakır sikkeler basmıştır. Bu dönemde Şah İsmail, Akkoyunlu Devleti'ni yıkarak Safevi Devleti'ni kurar ve Anadolu'daki

²¹⁰ A. Khachatrian, *a.g.e.*, 52; Orhan Kılıç, *a.g.e.*, 11.

²¹¹ A. Khachatrian, *a.g.e.*, 57-58.

²¹² Sevgen, *a.g.e.*, 141. Nazmi Sevgen'in bahsettiği Türkmen beyleri Sofu Halil ve Arapşah, Uzun Hasan'ın torunu Baysungur döneminde yaşamışlar. Sofu Halil aslında Baysungur'un atabeğidir. Çocuk yaşta tahta çıkıncı devlet idaresi Musullu Sofu Halil'in elinde kaldı. Bk. Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 273.

²¹³ Kılıç, *a.g.e.*, 13.

Türkmenler üzerindeki nüfuzunu kullanarak Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike arz etmeye başlar. Şah İsmail, Sünni Kürt beyliklerini ortadan kaldırmayı ve bunların yerine kendi adamlarını atamayı düşünür. Bu amaçla 913/1507 yılında Bayram Bey komutasındaki on bin kişilik bir orduyu Van Kalesi üzerine gönderir. Zahid Bey, 1,500 adamıyla beraber aniden kaleden çıkarak Bayram Bey'in karargâhına saldırır. Hazırlıksız yakalanan Safevi askerlerinden çoğu öldürür. Bayram Bey ordusunu topladıktan sonra Van Kalesi'ni muhasara etmeye başlar. Üç aylık bir muhasaradan sonra Zahid Bey eşini, iki kızını ve hazinesini alarak gece yarısı kaleden çıkıp Hakkâri'deki başka bir kaleye geçer.²¹⁴

Bu yenilgiden sonra Hakkâri emirleri bir daha Van Kalesi'nde hüküm sürememiştir, 913/1508 yılında Şah İsmail'in yanına giden on bir Kürt emiri tutuklanarak zindana atılır ve bunların ülkelerinin alınması için askeri kuvvetler gönderilir. Bu esnada Div Sultan Rumlu, Hakkâri'yi almak amacı ile görevlendirilir. Bu şekilde Safeviler bölgenin tamamını yönetimleri altına almaya çalışmış, Safevilerin bölgeyi ele geçirmesi üzerine aralarında Zahid Bey'in oğlu Melik Bey'in de olduğu birçok Kürt beyi, İdris-i Bitlisi öncülüğünde bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda birbirlerine Osmanlı Sultanı I. Selim'e biat edip Safevilere karşı mücadele konusunda söz verirler. Zahid Bey 919/1514'te birçok Kürt beyi ile beraber Çaldıran savaşına iştirak etmiş ve Tebriz'in alınmasında bulunmuştur.²¹⁵ Melik Bey, 940/1534'te Van, Osmanlılar tarafından alınmaya kadar oradaki Safevi kuvvetleri ile çatışma halinde olmuş, fakat Van, ancak 954/1548 yılında tamamen Osmanlılara bağlanmıştır.²¹⁶

Osmanlı'nın bölgeye tam hâkim olması ile Hakkâri Beyliği, "bağlı hükümet" statüsüyle Osmanlı'ya bağlanmıştır. Hükümet denilen sancaklar, yurtluk-ocaklık olup belli bir ailenin mülkiyetinde bulunur. Bu idare biçiminde tahrir yapılmaz ve vergiler sancak beyi tarafından toplanır. Yılda sadece bir kez merkez hazinesine muayyen bir meblağ ödenir. Bundan dolayı bu bölgedeki idari yapı, Osmanlı'nın diğer bölgelerinden farklı olmuştur. Osmanlı idaresinde istisnai bir imtiyazı olan emirliğin babadan oğula geçiş hakkı, Osmanlı Devleti'ne sadık Kürt beylerine verildiği gibi

²¹⁴ Caterino Zeno, *A Narrative Of Italian Travels in Persia*, (Translated and Edited by Charles Grey), London, 1873, 161-164.

²¹⁵ Feridun Bey, *Mecmua-i Münşeat 'üs-Selatin*, İstanbul, 1859, I, 391.(Pdf)

²¹⁶ Orhan Kılıç, "Van", *DİA*, XLII, 507.

yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarına sahip olan Kürt beylerine, buraların kendi ailelerinin mülkiyetinde olduğuna dair birer temlikname de verilmiştir. İlki, Yavuz zamanında verilen bu temliknameler daha sonra her padişah tarafından yenilenmiştir.²¹⁷

2.2.3.2. Zeynel Bey (ö. 992/1585)

Her ne kadar Şerefname'nin yazarı Zahit Bey için “yaklaşık altmış yıl hükmetmiş ve beyliği yönettiği sürece Şah İsmail Safevi'ye bağlı kalmıştır.”²¹⁸ demiş olsa da bu ilişki onun son yıllarına tekabül etmektedir. Ardında iki oğul bırakmış; bunlardan Melik Bey, Çölemerik'in güneyinde yer alan Bay Kalesi'nde, Seyyid Muhammed Bey ise Vestan'da hüküm sürüyordu. Melik Bey, yeğeni Yakup Bey'in teşviki ile Van Valisi İskender Paşa tarafından öldürülür. Melik Bey'in öldürülmesinden sonra 957/1551 yılında beyliğin yönetimi oğlu Zeynel Bey'e verilir. Seyyid Muhammed'in oğlu Yakup Bey, Pinyanişi Aşireti'nin desteğiyle Çölemerik'e saldırır ve Zeynel Bey'i kaçmaya mecbur bırakır. Zeynel Bey, İmadiye Beyi Sultan Hüseyin'e sığınır. Sultan Hüseyin'in teşviki ile İstanbul'a gider.²¹⁹

Safevilerin bu durumu kullanmasından korkulması ve Seyyid Muhammed'in Şehzade Mustafa ile İran arasında arabuluculuk yaptığı iddiası nedeniyle Rüstem Paşa, Van valisi İskender Paşa'ya emir göndererek Seyyid Muhammed'in öldürülmesi ve yerine Zeynel Bey'in yönetimin başına getirilmesini emreder. Van valisi, Seyyid Muhammed Bey'i yakalar ve Van Kalesi'ne hapseder. Fakat oğlu Yakup Bey, Çölemerik'i ele geçirir. Diğer taraftan Zeynel Bey İstanbul'dan Çölemerik'e doğru gelirken Botan beyinin tuzağına düşer. Adamlarının çoğu öldürülür ve kendisi de ağır yaralanır. Fakat Botan emiri Bedir Bey'in hanımının yardımları sayesinde ölümden kurtulur. Yaraları iyileştikten sonra Yakup Bey'in yönetimi ele geçirdiğini öğrenince tekrar İstanbul'a gitmeyi düşünürken Rüstem Paşa'nın görevden uzaklaştırıldığını duyar (961/1553) ve bunun üzerine Safevilere sığınır. Rüstem Paşa'nın tekrar vezir-i azam olduğunu haber alınca İstanbul'a gider. Bu sefer Rüstem Paşa ona iltifat etmeyip

²¹⁷ Cahit Doğan, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, Isparta, 2011, 31- 43.

²¹⁸ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 103.

²¹⁹ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 105.

kendisine Bosna'da bir zeamet verir (962/1555). Zeynel Bey'in Bosna'da kısa bir süre kaldıktan sonra Osmanlı ve İran arasında yeni bir savaş çıkar. Yakup Bey, İranlılar ile yakın ilişki içinde olduğundan Zeynel Bey, Hakkâri beyi olarak atanır. İstanbul'dan Van valisine gönderilen bir emirle Yakup Bey'in yakalanması ister. Yakup Bey yakalanarak hapisteki babası Seyyid Muhammed Bey ile birlikte öldürülür.²²⁰

962/1555'te Osmanlı ve Safevilerin Amasya antlaşmasını yapması ile bölgede kısa bir süre sükûnet olur. Fakat 985-998/1578-1590 arası Osmanlı - Safevi savaşlarında (On İki Yıl Savaşları) Hakkâri Beyliği etkin olarak bu savaşlara katılır. "Sadrazam Osman Paşa 992/1585 senesinde, Azerbaycan'ı fethetmeye kalkınca, Zeynel Bey'e bir emirname gönderir. Zeynel Bey'in askerleri Gerger'i, Zonuz'a'yı ve Marand'ı yağmalar. Olki Kervansaray'ının yanında bir Türkmen birliğinin baskınına uğrar. Çıkan savaşta Zeynel Bey ve adamları öldürülür, oğlu İbrahim esir düşer. Tebriz'in fethinden sonra naaşını Çölemerik'e taşınır ve inşa ettirdiği medreseye gömdülür."²²¹

2.2.3.3. Zekeriya Bey (ö. 1035/1629)

Zeynel Bey öldükten sonra Murat Han'ın yeni bir fermanıyla tekrar Hakkâri, Zekeriya Bey'e bırakılır. İki yıl geçtikten sonra Van vilayetinin yönetimine ve Azerbaycan'ın savunmasına özen gösteren Vezir Cafer Paşa, bazı kötü niyetli insanların tahriklerine uyararak Hakkâri Beyliği'nin, İslam hukukuna ve Osmanlı âdetlerine göre Zeynel'in büyük oğlu Zahid'in olması gerektiğine karar verir, Babıali'ye ve sultanlığa bu konuda rapor yazar. Divan, Hakkâri Beyliği'ni, hakkı olan, Zahit Bey'e verir.²²² Bunun üzerine harekete geçen Zahid Bey, yönetimi ele geçirmek için Dereç Kalesi'ne (Yüksekova) gelir. Bölgedeki diğer aşiret beyleri de kendisini destekleyeceğini bildirirler. Yaşananlardan haberdar olan kardeşi Zekeriya Bey, onlara fırsat vermemek için ivedi bir şekilde Dereç Kalesi'ni kuşatır ve kardeşi İzzeddin Şir, Zahid Bey ve Zahid Bey'in iki oğlunu öldürür. Zahid Bey'in oğlu Melik Bey bir

²²⁰ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 103-109; Sevgen, *a.g.e.*, 143- 146; Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı İdari Sisteminde Hükümet Sancaklar: Hakkâri Hükümeti Örneği", *XIV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, I-III, Ankara, 2005, II, 711-714.

²²¹ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 109.

²²² Şeref Han, *a.g.e.*, III, 109-110.

fırsatını bularak kaleden kaçar ve İstanbul'a gider, oradan Hakkâri hâkimliğinin kendisine verildiğine dair bir hüküm çıkarır.²²³

8 Eylül 1588 tarihli Tebriz valisi Cafer Paşa'ya yazılan bir hükümle Hakkâri hâkimliğinin Melik Bey'e tevcih edildiği, Melik Bey'in yönetime getirilmesi için emrindeki bir kısım asker ile ona destek olunması emredilir.²²⁴ Ayrıca aynı tarihli diğer bir hükümle Şahkulu oğullarından Selmas beyi Gazi Bey, Somay beyi Koçi Bey, Bıradost beyi Evliya Bey, Hoşap beyi Mahmudi Şir Bey, Stune (Şemdinli) beyi Nur Ali Bey de Melik Bey'e yardım etmek üzere görevlendirilir.²²⁵

Zekeriya Bey, Çölemerik üzerine gelen bu kuvvetlere karşı ne yapacağını düşünürken vekili Ebubekir Ağa, İmadiye hâkimi Seyyid Han Bey'e sığınmasını tavsiye ederek Melik Bey'in ülkeyi yönetemeyeceğini, halkın ondan çabucak bıcağını ve böylelikle tekrar tahtına kavuşacağını salık verince İmadiye'ye gider. Melik Bey de Çölemerik'e gelerek yönetime geçer. Fakat iki ay geçmeden halk Melik Bey'in hırsından usanır ve kendisinden yüz çevirerek bir mektup yazıp Zekeriya Bey'e gönderirler. Durumu da Melik Bey'e bildirirler. Melik Bey de asker getirmek için Tebriz'e gider.²²⁶ Van'dan ve Tebriz'den sağladığı askerlerle Hakkâri'yi işgal eder. Zekeriya Bey ona karşı koyamayacağını anlayınca Amed beyi Sıddıkhan'a sığınır. Onun aracılığıyla olanı biteni sultana ve divana anlatır. Sadrazam Sinan Paşa'nın tavsiyesiyle ve bu işlemde doğan yüz bin düka altın borcunu, Osmanlı divanına ödemek koşuluyla Hakkâri Beyliği eskisi gibi onun olur.²²⁷

Şah Abbas, On İki Yıl Savaşlarında kaybettiği toprakları almak için fırsat kollamaktaydı. Tebriz'in Osmanlı tarafından alınması ile beraber 1590 yılında ayrı bir eyalet olarak kurulmuş, Hakkâri beyleri de buraya bağlanmıştır. Aylıklarının muntazam olmadığını bahane eden Tebriz askeri, Selmas Beyi Gazi Bey'in sancağını yağmalar. Bunun üzerine Gazi Bey, Şah Abbas'a iltica edip, yardım ister.²²⁸ Bu fırsatı kaybettiği toprakları almak için kullanan Şah Abbas Osmanlı-Safevi mücadelesinin

²²³ Temerhan, *Mirname*, 61-63. (Bu eser el yazması olup baskı yeri ve tarihi yoktur.)

²²⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d, 63/25 ve 48, 15.02.996; Sevgen, *a.g.e.*, 148-149.

²²⁵ Kılıç, a.g.m., *XIV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, 716.

²²⁶ Temerhan, *a.g.e.*, 87-88.

²²⁷ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 110.

²²⁸ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamani*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011, 134- 135.

ikinci safhasını (1011-1020/1603-1612) başlatır. Ayrıca Zekeriyya Bey Selmas'tan Hoşap'a giden Gazi Bey'in düğün alayına saldırır.²²⁹ Gazi Bey'in, Şah Abbas'a tabi olmasından çekinen Zekeriya Bey, yeğeni Hasan Bey'e yardımcı olması için oğlu Evliya Bey'i Çehrik Kalesi'ne yerleştirir.²³⁰ Bunun üzerine Tebriz beylerbeyi Zincirkıran Ali Paşa, Revan, Nahçıvan, Tebriz askeri ile Zekeriya Bey ve Hasan Bey'in kuvvetlerinden oluşan on bin kişilik bir ordu ile Karnıyarık Kalesi'ne çekilen Gazi Bey'in üzerine yürür.²³¹ Tebriz'in askerden boş kalmasıyla Şah Abbas Tebriz'i alır (23 Cemaziyelevvel 1012/29 Ekim 1603).²³² Şah Abbas'ın Tebriz'e saldırdığı haber alınınca Gazi Bey'i muhasara eden kuvvetlerin her biri kendi bölgesine çekilir. Ali Paşa yalnız kalır, Zekeriya Bey'e haber göndererek kendisini şaha karşı yalnız bırakmamasını ister. Zekeriya Bey, Çors'a gelinceye kadar Ali Paşa'nın öldürüldüğü haberi gelir. Bunun üzerine ülkesine geri döner.²³³ Gazi Bey ve Safevi kuvvetleri Elbak'ı muhasara etmelerine rağmen alamazlar.²³⁴

1020/1612 yılında Osmanlı ile İran arasında Nasuhpaşa Antlaşması yapıldıktan sonra bölge biraz sakinleşmiştir. Zekeriya Bey, beyliği oğulları arasında paylaştırır. Buna göre Yahya Bey Çatak'ta, Zeynel Bey de Nordız'da (Gürpınar) hüküm sürüyordu. Elbak'ta (Başkale) ise yeğeni Hasan Bey sancakbeyi idi. En büyük oğlu Yahya Bey, güçlenince Çölemerik'i alarak babasının yerine geçmek istemiştir.²³⁵ Zekeriya Bey, durumu öğrenince Çölemerik'i tahkim ederek Elbak'a kaçar. Orada Kızılbaşlardan, oğlu Zeynel Bey'den ve Somay ile Selmas beylerinden yardım ister. Pınyanışı ve Dırı Aşiretleri de Zekeriya Bey'e destek olurlar. Çölemerik'i kuşatan Yahya Bey, babasının yukarıda geçen kuvvetlerle Çölemerik üzerine geldiğini öğrenince barışa meyleder ve herkes eski konumuna döner.²³⁶ Zekeriya Bey'in oğlu Zeynel Bey, Elbak'a sahip olmak istiyordu. Birçok çatışmadan sonra Elbak Kalesi'ni kardeşi Hasan Bey'den alır.²³⁷ Fakat Zeynel Bey, Nordız'a dönünce Hasan Bey tekrar Elbak bölgesini yönetimi altına alır. Bu dönemde Zekeriya Bey'in etkinliği oldukça

²²⁹ Temerhan, *a.g.e.*, 134.

²³⁰ Temerhan, *a.g.e.*, 146.

²³¹ Temerhan, *a.g.e.*, 147- 150.

²³² Cihat Aydoğmuşoğlu, *a.g.e.*, 136.

²³³ Temerhan, *a.g.e.*, 150- 156.

²³⁴ Temerhan, *a.g.e.*, 169.

²³⁵ Temerhan, *a.g.e.*, 242- 244.

²³⁶ Temerhan, *a.g.e.*, 247- 255.

²³⁷ Temerhan, *a.g.e.*, 256, 260.

azalmıştır. Zeynel Bey, Elbak'ı kendisine vermesi şartıyla ağabeyi Yahya Bey'e, babasına karşı destek vereceğini söyler. Bunun üzerine iki kardeş birleşerek Çölemerik üzerine yürümeye karar verirler. Zekeriya Bey bunu duyunca diğer oğlu Şerefhan'ı, Şah Abbas'a göndererek yardım talebinde bulunur. Bunun üzerine Van Beylerbeyliği, Hakkâri yönetiminin Yahya Bey'e verilmesi için bir hüküm çıkarttır. 25 Aralık 1613 yılında Yahya Bey, Hakkâri hâkimi olarak atanır.²³⁸

2.2.3.4. Yahya Bey (ö. 1025/1617)

Yahya Bey ve kardeşi Zeynel Bey, Çölemerik üzerine yürüyünce Zekeriya Bey Urmiye'ye kaçar.²³⁹ Yahya Bey, Elbak Bey'i Hasan'ı çağırarak Elbak'ı Zeynel Bey'e verir. Osmanlı ile İran arasında imzalanan Nasuhpaşa Antlaşması'ndan dolayı Şah Abbas, Zekeriya Bey'e bir yardımda bulunamayınca kendisi ve oğlu Şerefhan tekrar Yahya Bey'in yanına gelirler. Ayrıca Yahya Bey kardeşleri Seyyid Muhammed ve İbrahim'i yanında tutmuş Zeynel Bey'i ise Elbak'ta bırakmıştır.²⁴⁰

1023/1615'te Osmanlı Devleti, Revan'ı almak amacıyla İran'a savaş açar. Bu arada Yahya Bey 1024/1616 yılında kuvvetleriyle Urmiye bölgesindeki Safevi kuvvetlerini vurur. Tebriz Beylerbeyi Pir Budak Han, o bölgedeki kuvvetlere yardım etmek gayesiyle o bölgeye geldiğinde Safevi kuvvetlerinin Kürtler eliyle yok edildiğini görür. Bunun üzerine Elbak üzerine yürür ve büyük bir tahribat yapar.²⁴¹ Bu savaşlarda Yahya Bey'in kuvvetini gören Tekeli Mehmet Paşa, onu ortadan kaldırmak için çeşitli bahaneler aramaya başlar. Haziran 1025/1617'de Revan kuşatmasına gittiğinde Yahya Bey'i Van'da bırakmıştı. Yahya Bey, Tekeli Paşa'nın Van'a varmasından bir hafta önce Van'ı terk eder. Çünkü Paşa'nın kendisini yok etmek istediğini biliyordu. Şah Abbas'ın Merend'e geldiği duyulunca Tekeli Paşa, Yahya Bey'e haber göndererek şaha doğru gittiğini ve kendisinin de gelmesini ister. Han Hızır denilen yerde Yahya Bey, Tekeli Paşa'ya yetişir. 1025/1617 yılı Ramazan'ın 27'sine denk gelen bu tarihte Tekeli Paşa, geç geldiği için Yahya Bey'e hakaret etmeye başlar. Bunun üzerine Yahya Bey: *“Ben senin emir kulun değilim. Elli bin hanenin*

²³⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d, 80/509; Orhan Kılıç, *a.g.e.*, 103.

²³⁹ Temerhan, *a.g.e.*, 280.

²⁴⁰ Temerhan, *a.g.e.*, 286- 289.

²⁴¹ Temerhan, *a.g.e.*, 302.

lideriyim.” diyerek hançer ile Paşa’ya saldırır, ardından Azem Şir Hanî ve Mihrab Bey, Paşa’yı öldürürler. Bunu gören Van askeri, Hakkâri askerlerine saldırır. Bu çarpışmada Yahya Bey ile beraberindeki ileri gelenlerden bazılarını öldürülür.²⁴²

Yahya Bey ardında İmaduddin, Tatarhan, Mir Kasım, Süleyman, Rüstem ve Şir Bey adında beş evlat bıraktı.²⁴³ Yahya Bey’in öldürülmesinden sonra babası Zekeriya Bey, Çölemerik’e gelerek yönetimin başına geçmiş, anlaşıldığı kadarıyla ömrünün kalanına sorunsuz olarak devam etmiştir. 28 Recep 1038/23 Mart 1629 tarihinde, 68 yaşındayken vefat etmiştir.²⁴⁴

2.2.3.5. İbrahim Bey (ö.?)

Kardeşi Yayha 1025/1617’de öldürüldüğünde babası Zekeriya Bey 12 sene Hakkâri’yi yönetti. 1038/1629’da kısa süreliğine babasının tahtına oturdu. Fakat 1629’da kardeşi Şerefhan Bey, özellikle yeğeni İmaduddin’in gayretleri sonucu ağabeyi İbrahim Bey’i tahttan indirdi.²⁴⁵

2.2.3.6. Şerefhan Bey (ö. 1042/1633)

Zekeriya Bey’in oğludur. Ağabeyi İbrahim’i tahttan indirip yerine oturduğunda Somay Bey’i Mir Aziz’in Hakkâri üzerindeki tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine Şerefhan, Çukurca’da hüküm süren kardeşi Seyyid Muhammed’den dağlı aşiretleri toplamasını ister. O da bir kuvvet hazırlar. Şerefhan bu kuvvetin komutasını İmaduddin’e vererek Somay üzerine gönderir. Bunun üzerine Mir Aziz, Hakkâri üzerinde saldırılarda bulunmayacağına dair söz verince harekât durur.²⁴⁶ Bu seferin ardından Şerefhan Bey, İmaduddin’e Çehrik Kalesi’ni verir. İmaduddin, İran ile Osmanlı arasındaki stratejik Çehrik Kalesi’ne gidince konumunu güçlendirmeye başlar. Bununla birlikte Mir Aziz yönetimindeki Pınyanışiler ve Biradostiler kendisine katılır. O da sayıları artan adamları ile beraber Hoy, Merağa, Merend, Tasuc gibi bölgelere saldırıp haraç almaya başlar.²⁴⁷ İmadeddin’in bölgede gücü artıkça ne

²⁴² Temerhan, *a.g.e.*, 349-350.

²⁴³ Temerhan, *a.g.e.*, 173.

²⁴⁴ Temerhan, *a.g.e.*, 352- 354.

²⁴⁵ Temerhan, *a.g.e.*, 376-377.

²⁴⁶ Temerhan, *a.g.e.*, 380- 381.

²⁴⁷ Temerhan, *a.g.e.*, 391- 394.

Osmanlı Devleti'ne ne de Safevilere bağılılığı kalır. Hakkâri hükümetini amcası Şerefhan'dan almak için girişimlere başlar. Bunun için önce babasının baş düşmanı olan amcası Elbak Bey'i İbrahim Bey'e saldırıp bölgesini talan eder. Bunun üzerine Şerefhan, müttefik olduğu Selmas Bey'i Hamza Bey'i Çehrik üzerine saldırttıysa da Selmas askeri İmaduddin karşısında yenilir.²⁴⁸ Şerefhan, İmaduddin'e karşı Safevilerden yardım almaya çalışır. Fakat Safevi destekli girişimleri İmaduddin bertaraf eder. Bu arada bölgede İmaduddin'in önemi artmaya başlar; Tebriz ile Van arasındaki geniş bir bölgede etkinlik kurmayı başarır.²⁴⁹ İmaduddin, bizzat Hakkâri bölgelerine saldırmaya başlayınca Şerefhan, Elbak'ın düşmesinden korkar. Çünkü Elbak düşerse Çölemerik çok rahat bir şekilde düşerdi. Bunun üzerine Elbak üzerine çok kanlı savaşlar olur.²⁵⁰ İmaduddin'in Elbak üzerindeki baskısını azaltmak için Mir Aziz, Çehrik Kalesi üzerine yürüdü. Şivehelan denilen yerde iki ordu kıyasıya bir savaşa tutuşur ama Mir Aziz yenilerek kaçır. Ardından Mir Aziz, Selmaslıların İmaduddin'e gönderdikleri haracın olduğu bir kervanı vurunca İmaduddin, Pınyanış kalelerine saldırıp Elbak'ın yakılıp yıkılması emrini verir.²⁵¹

Elbak'ın tahrip haberi Şerefhan'a ulaşınca Çatak'ta olan kardeşi Zeynel Bey'den ve Çukurca'da olan diğer kardeşi Seyyid Muhammed'den bütün kuvvetlerini toplayarak yanına gelmelerini ister. Ardından Kızılbaşlara haber göndererek kendilerinden top ve zahire ister. Safeviler de Enzel'den top ve Urmiye'den de zahire ihtiyacının karşılanması ile ilgili kendisine söz verirler. Şerefhan bu kuvvetleri ile Gever'e gelir. Safevi hanlarına haber göndererek topları göndermelerini ister. Safevi hanları ise sözlerinden cayarak; "eğer bizimle Pınyanışı ve Biradostiler üzerine yürürsen biz de seninle beraber Çehrik üzerine yürürüz." der. Şerefhan bunu kabul etmeyerek, Elbak'a gelir. Orada Pizan Kalesi hâkimi olan diğer kardeşi İbrahim Bey de kendisine katılınca askerlerinin sayısı beş bine ulaşır. Bu esnada Elbak'ın yakılıp yıkılmasından dolayı iaşe sıkıntısı çekilmesi ve kışın başlamasından dolayı gelecek

²⁴⁸ Temerhan, *a.g.e.*, 398- 405.

²⁴⁹ Temerhan, *a.g.e.*, 436.

²⁵⁰ Temerhan, *a.g.e.*, 464- 472.

²⁵¹ Temerhan, *a.g.e.*, 475- 484.

sene baharla beraber tekrar toplanarak İmaduddin'in üzerine yürümeye karar verirler. Şerefhan'ın kuvvetleri dağılınca Elbak halkı, İmaduddin'e tabiiyetlerini bildirdiler.²⁵²

Şerefhan, Elbak'ın düştüğünü öğrenince İmaduddin'e karşı tek başına savaşamayacağını anlar. Bu arada Safevi şahı Şah Safi 1041/1632 yılında Gürcistan ahalisini baştanbaşa kendisine bağlayarak Tebriz'e gelir.²⁵³ Bunu duyan Şerefhan bir adamını şaha göndererek İmaduddin'e karşı yardım ister. Van'ı almak için eline iyi bir fırsatın geçtiğini anlayan Şah, Şerefhan'ın ulaşına istedikleri yardımı göndereceklerini bunun için Şerefhan Bey'in ordusunu hazırlamasını ister. İmaduddin'e karşı Şerefhan'a yardım bahanesiyle sınıra yaklaşan Şah, 1042/1633 Eylül'ünde ani bir hücumla Van'a saldırarak iskeleyi alır.²⁵⁴ Ardından Şerefhan'a “*önce Van'ı alalım sonra beraber Çehrik'i alırlz.*” diye haber gönderir. Bu esnada Vali Murtaza Paşa, Van Kalesi'nde savunmaya geçer. Halil Paşa da Van'a yardıma gönderilir. Murtaza Paşa, Şerefhan'a mektup göndererek Hakkâri beyine güvenlerinin tam olduğunu söyleyerek yardım ister. Şerefhan çok kötü bir duruma düşmüştür. Bir yandan Şah bir yandan da Paşa kendisinden yardım istiyordu. Hazırlanıyorum bahanesiyle işi olurlna bırakır.²⁵⁵ Bu fırsatı çok iyi değerlendiren İmaduddin, Murtaza Paşa'nın yardımına koşar. Halil Paşa'nın da Van'a yardıma geldiği duyulunca, Safevi ordusu karşılamak için Kuskunkıran bölgesine gelir. Çıkan savaşta Safevi ordusu yenilir ve geri çekilmek zorunda kalır.(11 Rebiu'l-Ahir 1043/15 Ekim 1633)²⁵⁶

2.2.3.7. III. İmaduddin (ö. 1049/1640)

Murtaza Paşa, Şerefhan'a karşı III. İmaduddin'i Hakkâri hâkimi olarak görevlendirir. Van'a gelen İmaduddin çok iyi karşılanır. 1042/1633'da kışın ortasında Nordız'dan yola çıkar, üç gün sonra gece Çölemerik'e ulaşarak kaleyi kuşatır. Bunun üzerine Mir Aziz, Somay'dan; Seyyid Muhammed Bey ise Çukurca'dan Şerefhan'ın yardımına gelirler. Fakat yardımları ulaşmadan kale düşer ve Şerefhan öldürülür.²⁵⁷

²⁵² Temerhan, *a.g.e.*, 485- 494.

²⁵³ Kılıç, *a.g.e.*, 108.

²⁵⁴ Kılıç, *a.g.e.*, 109.

²⁵⁵ Temerhan, *a.g.e.*, 500- 506.

²⁵⁶ Kılıç, *a.g.e.*, 109- 110.

²⁵⁷ Temerhan, *a.g.e.*, 519

Mir İmaduddin 1043/1634'de Seyyid Muhammed Bey'in yönettiği Çukurca Kalesi üzerine bir kuvvet gönderir. Çukurcalı Piroz Bey de Seyyid Muhammed ile Çukurca Kalesi'nde savunmaya geçerler. Uzun süren kuşatma esnasında ancak birkaç konak alınır. Muhasara uzayınca Bervari ve İmadiyeliler de kaledekilerin yardımına gelmek isteler. Bunun üzerine bizzat Mir İmaduddin yanına top da alarak Çukurca Kalesi'ni muhasara eden kardeşi Tatarhan'ın yardımına gelir. Bunu duyan Bervarililer ve İmadiyeliler geri dönerler. Kaleyi toplarla vurmasına rağmen kaleyi düşmez. Uzun bir muhasaradan sonra kaledekilerin barutunun bitmesi ve kaleye giden su yollarının kapatılmasından sonra kaledekiler can emniyetlerinin sağlanacağı sözü ile kaleyi İmaduddin'e teslim ederler.²⁵⁸

Sultan IV. Murad, Şah Abbas'ın aldığı toprakları geri almak için 1044/1635 yılında düzenlediği Revan seferi dönüşü sırasında İmaduddin'in Osmanlı ile ilişkileri bozulmaya başlar. (Ancak daha önce Rafizilere karşı gösterdiği hizmetlerden dolayı Osmanlı padişahından hilat almıştı.²⁵⁹) Bu yıl içerisinde Mir İmaduddin Müküs sancağı üzerinde nüfuz kurmaya başlar. Osmanlı yönetiminin o sancaktan çıkmasını isteyen emirlerini hiçe sayar. Yönetimden uzaklaştırılması ve yerine amcası II. Zeynel Bey'in getirilmesi için karar verilir. Fakat İmaduddin yönetimden çekilmeyi reddetti ve Osmanlı'nın görevlendirdiği Van beylerbeyi de, halkın desteğini aldığı için onu yönetimden uzaklaştırmaya güç yetiremez. Bundan dolayı onunla ilişkilerini devam ettirmeye mecbur kalır.²⁶⁰ Ama 1049/1640'da Hakkâri hâkimi İmaduddin, Van valisi Hasan Paşa tarafından öldürülür.²⁶¹

2.2.3.8. III. İzzeddin Şir (ö. 1102/1691)

İzzeddin Şir Bey'in kardeşi Hüsrev Paşa da Pizan Kalesi'nde hüküm sürmüştür. Burada bir medrese kurarak 1073/1663'de vefat etmiştir. İzzeddin Şir Bey,

²⁵⁸ Temerhan, *a.g.e.*, 550- 581.

²⁵⁹ BOA, A. DVNSMHH.d., 86/16, 26.01.1046.

²⁶⁰ Sevgen, *a.g.e.*, 157.

²⁶¹ Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe- Feth-i Revan Ve Bağdad) Tahlil Ve Metin*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, 74.

kırk yıllık bir yönetimden sonra yaşlılık, çaresizlik ve hastalık gerekçeleriyle yönetimden el çektirilmiştir.²⁶²

2.2.3.9. II. İbrahim Bey/İbrahim Han (ö.?)

İzzeddin Şir'in ölümünden sonra beyliğin yönetimi kısa süreyle yeğeni II. Seyithan'a daha sonra torunu İbrahim Bey'e verilir. İbrahim Bey Hakkâri'nin en önemli beylerinden birisidir. Meydan Medresesi 1701'de kendisi tarafından yapılmıştır. 1113/1702'de Van valisine gönderilen bir hükümde İbrahim Bey'in hükmünde devam etmesi emredilmesine rağmen²⁶³ 1130/1718'e ait başka bir belgede babası Muhammed Bey'in bu dönemde beylik yaptığı anlaşılmaktadır.²⁶⁴ İbrahim Bey ve babası Muhammed Bey dönüşümlü olarak beylik yapmışlardır. İbrahim Bey babasının yönetimi döneminde Elbak sancağını yönetmiştir.²⁶⁵

İbrahim Bey'in genç yaşta olmasını fırsat gören İran hanları, Hakkâri'ye saldırırlar. Bunun üzerine İbrahim Bey, ordusunu hazırlayıp İran ordusuna karşı yürür. Sero'da gerçekleşen savaşta İranlılar bozguna uğrar. İbrahim Bey, İran'ın eline geçen ve aslında Hakkâri'ye ait olan Selmas, Enzel, Somay, Bıradost, Mergever, Tergever ve Deşt bölgelerini geri alır. Ardından karşı atağa geçerek Urmiye, Selmas, Hoy, Tabe ve Tasu'yu ele geçirir. Oldukça fazla mal ve ganimetler alır. Şah, elçiler göndererek hediyeler takdim eder. Şahın elçileri barışa meyleder. İbrahim Bey de büyükleri ile müşavere ederek, barışa yanaşır. Buna göre Hakkâri Beyliği ile İran hududu yeniden düzenlenir. Salduz hududundan Urmiye Gölü'ne kadar ve Urmiye Gölü'nden Urmiye sahrasına nazır tepeye kadar ve buradan Marzivend Tepesi'ne kadar ve Gedikhan'dan Selmas Kesiktaşına kadar ve eski hudut gerisine, Hoy ve Kutur ilerisindeki Mahmudiyan hududuna kadar Hakkari hududuna dahil edilir. Ahalinin zarar ve ziyanını temin ederek, bütün bunları bir sulhname ile yazıya geçirirler.²⁶⁶

Surçi aşireti, yazın Gever ve Şemdinan dağlarına, kışın Bahdinan vilâyetine gidip gelirler. Gever ve Şemdinan ahalisinden bazılarının haklarına tecavüz eder.

²⁶² Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Elazığ, 1997, 193.

²⁶³ BOA, Bab-1 Asafi Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d), 1551, trs.

²⁶⁴ BOA, C.DH, 173/8613, 16 Cemaziyelevvel 1135.

²⁶⁵ Çelebizade Asım Efendi, *Çelebizade Asım Tarihi*, (Transkripsiyon: Ali Aktaş), 2008, 55.

²⁶⁶ Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 51.

Bunun üzerine İbrahim Han Bey bunların hepsini oralardan çıkarır ve mallarını ahaliye dağıtır. Bunlar Bahdınan paşasına sığınarak buradan Hakkâri bölgesini taarruz etmeye başlar. İbrahim Bey, Bahdınan üzerine asker sevk ederek Bahdınan arazisinin bir kısmı Hakkâri Beyliği'ne ilave eder.²⁶⁷

2.2.4. Gerileme ve Yıkılış Dönemi

İbrahim Han döneminde Hakkâri en geniş sınırlarına ulaşarak İran ve Osmanlı'nın yanı sıra çevredeki beyliklerin ve aşiretlerin dikkatlerini üzerine çekmiştir. Liyakatsiz kişilerin beyliğin başına geçmesi, taht kavgaları ve öngörüsüz siyaset nedeniyle beylik, İbrahim Han'dan sonra gerilemiştir.

2.2.4.1. Abdullah Bey (ö. 1193/1780)

İbrahim Bey'in oğludur. Mezar taşında 1194/1780 tarihinde öldüğü yazılıdır. Kerimhan, Ali, Mustafa Han, Timur ve Emir Şeref adlarında beş çocuğu vardı. Vefatından sonra oğlu Kerimhan yerine geçerek, Hakkâri'yi dört sene yönettikten sonra görevinden ayrılmıştır.(1198/1784)²⁶⁸

2.2.4.2. Mustafa (Pertev) Bey (ö. 1240/1825)

Ardından kardeşi Mustafa (Pertev) Bey geçmiştir. Bu dönem Osmanlı ve İran arasındaki sınır sorunları ve Van valisi Derviş Paşa meselesi nedeniyle karmaşık bir dönemdir. 1803-1817 arasında Rusya ile savaş halinde olan İran, Hakkâri Beyliği'ni kendi tarafında olmaya zorlamaya başlamıştır.²⁶⁹ Aynı zamanda Van valisi olan Derviş Paşa başına buyruk hareket ederek ahaliye zulmetmeye başlamış, Hem Derviş Paşa'nın zulmü hem de Abbas Mirza'nın Rusya'ya karşı yardım baskısına daha fazla dayanamayan Hakkâri Bey'i Mustafa Bey 1814'da İran'a tabi olmuştur.²⁷⁰ Derviş Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyan etmesinden dolayı yakalanarak 1819'da idam

²⁶⁷ Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 53.

²⁶⁸ Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 60.

²⁶⁹ Şeyhmus Bingül, *Tanzimat Dönemi Merkezileşme Çabaları Sürecinde Van Ve Çevresindeki Aşiretlerin İskan Ve Adaptasyon Problemleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013, 105; Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 63.

²⁷⁰ Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1774- 1848)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2009, 266.

edilmesinden sonra Mustafa Bey, Van'a gelerek tekrar Osmanlı Devleti'ne tabi olmuştur.²⁷¹

2.2.4.3. Muhammed Nasrihan Bey (ö. 1230/1825)

Mustafa (Pertev) Bey'in oğludur. 1237/1822'de oğlu Ertuşi aşiretinin yardımıyla babasına karşı isyan etmiş ve babasını yönetimden uzaklaştırmıştır. Bunu fırsat bilen Kaçar hanı (İran), Somay ve Bıradost bölgelerine asker sevk ederek bölgedeki ileri gelenleri esir alır. Böylece bu topraklar fiilen İran'ın denetimine geçer.²⁷² Muhammed Nasrihan'ın yönetimi bir yıl sürmeden ölür, Mustafa Bey tekrar beyliğin başına geçer, 1240/1825'te vefat eder. Yerine yönetimde oldukça yetersiz olan İshak Bey geçer fakat üç ay sonra görevden azledilir.²⁷³ Bundan sonra beyliğin yönetimine Mustafa Bey'in torunu Nurullah Bey (ö. 1277/1861) geçer. Nurullah Bey, Hakkâri beyliğinin son emiri olur.

2.2.4.4. Nurullah Bey (ö. 1277/1861)

İran Devleti, 1240/1825'ten sonra Hakkâri ve Hoşap bölgelerini istila ederek buraları yönetimine alır. 1243/1828 yılında Rusya'nın İran ile savaşını fırsat bilen Osmanlı ve Kürt beyleri buraları geri alır. 1245/1830'lu yıllara gelindiğinde Hakkâri Beyliği eski ihtişamlı günleri geride bırakmıştır. 1247/1832'de İran ile Osmanlı sınır antlaşması ile Derik, Pizan, Başkalan(Başkale), Zırnık, Erci ve Lorikan kaleleri tekrar Hakkâri Beyliği'nin eline geçmesine rağmen Çehrik Kalesi İran tarafında kalmıştır.²⁷⁴

Osmanlı Devleti, 1254/1839'da merkezi hükümetin gücünü yaymak, ekonomik kaynaklar üzerinde denetim kurmak ve yerel iktidarları ortadan kaldırmak için Tanzimat Fermanı'nı ilan eder. Böylece doğu sınırlarındaki beylikler kaldırılarak merkezden atanan memurlar ile idare tesis edilecekti. Ayrıca Tanzimat Fermanı ile

²⁷¹ Hakan, *a.g.e.*, 38.

²⁷² Fatih Gencer, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX, 49, Ankara, 2011,79.

²⁷³ BOA, HAT., 812/37250, 15 Safer 1241.

²⁷⁴ Hakan, *a.g.e.*, 46- 57.

Osmanlı tebaası olan Müslim ve Gayrı Müslimler eşit sayılması ile geleneksel olarak Kürt beylerine bağlı olan Nesturiler, Kürt beylerine vergi vermekten vazgeçtiler.²⁷⁵

XIX. yüzyılda Batılı devletler tarafından gönderilen misyonerler aracılığıyla Hakkâri bölgesindeki Nesturiler, komşularına karşı oldukça bilenmişmiştir. Bütün bunların sonucu olarak Tanzimat ile beraber Kürt beyleri merkezi yönetime ve kendilerine yıllık vergilerini ödemeyi reddeden Nesturiler ile çatışmaya başlar. Nesturilerin Hakkâri Beyliği'ne tabi olmaktan yüz çevirmeleri nedeniyle Nurullah Bey, Bedirhan Bey'den yardım ister. Bunun üzerine Botanlı Bedirhan Bey on bin kişilik bir kuvvetle en güçlü Nesturi aşireti olan Tiyariler üzerine yürüyerek birçoklarını öldürür. Avrupa ülkelerinin, Bedirhan Bey'in cezalandırılması için Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurması ile Osmanlı Devleti bu fırsatı kendi açısından değerlendirmeye çalışmıştır. 1262/1846'ya gelindiğinde Bedirhan Bey, Nurullah Bey ve Han Mahmud liderliğinde Kürt beyleri bir ittifak kurarak Osmanlı Devleti'ne isyan ettiler. 1262/1846'da Nesturilere yönelik ikinci bir harekât daha yaptılar. Zaten bölgeye sefer hazırlığı içinde olan Osmanlı Devleti, büyük bir ordu göndererek kanlı çatışmalardan sonra Bedirhan Bey ve Han Mahmud'u yakalayarak sürgün etmiştir. Nurullah Bey ise Müşir Osman Paşa'nın çağrısına olumlu cevap verdiği için Hakkâri müdürü sıfatıyla yerinde bırakılmıştır (1263/1847).²⁷⁶

1264/1848'de eski Hakkâri beyi yeni Hakkâri müdürü Nurullah Bey isyan ederek Osmanlı yetkililerini epey uğraştırmışsa da yaklaşık bir buçuk yıl sonra isyanı bastırılmıştır.²⁷⁷ Nurullah Bey, İran hududundaki Berdesor Kalesi'ne çekilmiş, daha sonra kendisi ile Osmanlılar arasında arabuluculuk yapan Nehri Şeyhi Seyyid Tâhâ'nın garantörlüğünde Kürdistan valisi Mahmud Esad Paşa'ya 1265/1849'da teslim olur. İstanbul'a getirildikten sonra Girit'e sevk edilmiş, 1861 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.²⁷⁸ XIII. yüzyılın başlarından 1265/1849'deki yıkılışına kadar devam eden Hakkâri Beyliği, 24'ü Osmanlı döneminde olmak üzere otuz altı (36) emir

²⁷⁵ Hakan, *a.g.e.*, 117- 122.

²⁷⁶ Hakan, *a.g.e.*, 159- 162, 225-261.

²⁷⁷ Gencer, *a.g.m.*, 229-237.

²⁷⁸ Hakan, 266- 276, 319.

tarafından yönetilmiştir. Bu tarihten itibaren Hakkâri, merkezden atanan mütesilim, vali, kaymakam tarafından idare edilmiştir.

Hakkâri'nin İran ve Osmanlı egemenlik alanlarının tampon bölgesinde yer alması, İngiliz ve Amerikalıların kışkırtmasıyla isyan eden Nesturilerle mücadelelerinden dolayı XIX. yüzyılda en kaotik ve istikrarsız dönemini yaşamıştır. İdari açıdan kimi zaman kaza düzeyine düşürülen ancak çoklukla sancak statüsünü koruyan Hakkâri, bazen de eyalet merkezi ya da vilayet merkezi haline getirilmiştir. Çoğunlukla Van vilayetine bağlı bulunan Hakkâri, kısa bir dönem Van ve Musul'a vilayet merkezliği de yapmıştır.²⁷⁹

2.3. Hakkâri Beyliği'nin Diğer Beyliklerle İlişkileri

Hakkâri Beyliği'nin siyasi tarihinin anlatıldığı bölümde komşu devletlerle ilişkilere değinildiği için bu bölümde sadece komşu beylikler ele alınmıştır.

2.3.1. İmadiye (Bahdinan) Beyliği

İmadiye Beyliği, Hakkâri Beyliği'nin güneyinde kalan, ortak sınırları olan ve bugünkü Kuzey Irak bölgesinde hüküm süren bir beyliktir. Esasen İmadiye Beyliği'nin kurulduğu yer, Hakkâri Beyliği'nin ilk kurulduğu yerlerdir. Hakkâri Beyliği'nin yönetim merkezi, Moğolların ve Musul atabeylerinin saldırıları nedeniyle Çölemerik'e taşındı.²⁸⁰ Böylece Hakkâri Beyliği'nden boşalan bölgede İmadiye Beyliği kurulmuş oldu. Sevgen, İmadiye merkezinde yaşayanların çoğunluğunun Hakkârili Kürtler olduğunu, buranın ticari mübadele merkezine dönüştüğünü (dağlı ve şehirli olarak), 1900 yıllarına kadar Yahudilerin burayı mesken tuttuğunu dile getirir.²⁸¹ İmadiye beyleri de tıpkı Hakkâri beyleri gibi neseplerini Peygamberimizin amcası Abbas'a dayandırmaktadırlar.²⁸²

İmadiye Beyliği'nin en parlak dönemi ve en çok övgü alan beyi Sultan Hüseyin'dir. Kendisi çok saygın, sözü dinlenen ve diğer Kürt beylerine danışmanlık

²⁷⁹ Mehmet Zeydin Yıldız, "XIX. Yüzyılda Hakkâri'nin İdari Yapısı", *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*, I-II, Hakkâri, 2004, II, 200-201.

²⁸⁰ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesalikül-Ebsar*, III, 270; Sevgen, *a.g.e.*, 138; Hırori, *a.g.e.*, 223-224; Minorsky ve Diğerleri, *a.g.e.*, 69,90.

²⁸¹ Sevgen, *a.g.e.*, 135

²⁸² Şeref Han, *a.g.e.*, III, 113.

ve arabuluculuk yapardı.²⁸³ Hakkâri beylerinden Zahit Bey'in oğlu Seyit Muhammed, Pinyanış Aşireti'nin desteğini alarak yeğeni Zeynel Bey'i tahtan indirdiğinde Zeynel Bey, İmadiye Beyi Sultan Hüseyin Bey'e sığınmıştır. Sultan Hüseyin Bey'in Osmanlı sarayında saygınlığı vardı ve onun girişimleriyle Zeynel Bey, Sultan Süleyman'a sığınmış ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın güvenini kazanmıştır.²⁸⁴

Babıali, Hakkâri Beyliği'nde yaşanan taht kavgalarında arabuluculuk etmesi için İmadiye hakimi Hüseyin Bey'i görevlendirmiştir. Babıali tarafından, Zeynel Bey'in tekrar beyliğin başına getirilmesinden sonra Kürt aşiretleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için Osmanlı Devleti Zeynel Bey'i ve Hüseyin Bey'i defaatle görevlendirmiştir.²⁸⁵

Sultan Hüseyin Bey'in ölümünden sonra oğlu Kubat Bey yerine geçti, fakat halk tarafından yönetimi beğenilmedi, yerine kardeşi Bayram desteklendi. Zeynel Bey de bu hususta Bayram Bey'den yana taraf tutmuş, Safevilere esir düşen Bayram Bey'i, Safevi şahı Sultan Muhammed'e beş bin düka altın vermek suretiyle serbest bırakılmasını sağladı. Beyliğin başına geçen Bayram Bey aleyhine Kubat Bey'in çocukları Osmanlı padişahı Sultan Murat'a şikâyetle bulununca çıkarılan bir fermanla İmadiyenin hâkimiyeti Kubat Bey'in oğlu Seyithan Bey'e verildi. Bayram Bey ise idam edildi.²⁸⁶

İki beyliğin sınırlarının bitişik olması hasebiyle sürekli bir münasebet içerisindeydiler. 1247/1832 senesinde Bahdınan Beyliği'nin, Soran (Revanduz) emiri Muhammed Bey'in eline geçmesiyle eski emir İsmail Bey, Hakkâri Emiri Nurullah Bey'e sığındı. Bölgedeki aşiret reisleri ve âlimlerden oluşan bir heyet, Sultan II. Mahmut'a hitaben bir mektup yazarak Revanduz/Soran Emiri Muhammed Bey'in azledilmesini talep etmişler. Nurullah Bey de aynı talebi iletmiş ve babıali tarafından desteklenerek İmadiye'nin yeniden ele geçirilmesi ve destek kuvvetlerle desteklenmesi hükmü verilmiştir.²⁸⁷

²⁸³ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 116.

²⁸⁴ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 105.

²⁸⁵ BOA, A.DVNSMHH.d, 14/1593, trs.

²⁸⁶ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 117-119.

²⁸⁷ BOA, HAT, 448/22317, 29.12.1250.

2.3.2. Cizre/Bohtan Beyliği

Cizre beylerinin soylarının sahabeden Halid b. Velid'e dayandığı²⁸⁸ bölgede yaygın bir iddiadır. Cizre Beyliği'nin hâkimiyet alanı Hakkâri Beyliği'nin güneybatısındadır.

Cizre Beyi Seyfeddin el-Buhti ile Hasankeyf Eyyübi hükümdarı Melik Adil Şihabuddin Gazi arasında baş gösteren anlaşmazlıkta, Cizre emiri, Hakkâri emiri İmadeddin'den (755/1355) yardım talep etmiş ve talebi olumlu karşılanmıştır. Ancak büyük bir savaşın çıkmaması için Mardin beyi araya girerek oğlu Muhammed'i elçi olarak görevlendirmiş yapılan müzakere sonucunda İmadeddin ordusunu Vestan'a geri çekti.²⁸⁹

Bazı kaynaklarda Hakkâri emiri Melik Bey (ö. 957/1551) ile Cizre emiri Bedir Bey arasında düşmanlık olduğu anlatılmaktadır.²⁹⁰ Melik Bey'in oğlu Zeynel Bey, öteden beri aralarında husumet bulunan Bedir Bey'in adamları tarafından saldırıya uğramış, yanındaki muhafızlar öldürülmüş, kendisi de yaralanmıştı.²⁹¹ Babıali'de hoş karşılanmayan bu olaydan dolayı, Veziriazam Rüstem Paşa, Bedir Beyi azlettirerek yerine kardeşi Mir Nasır'ın geçmesini sağladı.²⁹²

Babıali tarafından desteklenen Cizre hakimi Emir Aziz'e karşı, Emir Şeref Bohti Aşireti'nin desteğini alarak uzun süren bir muhasaradan sonra beyliğin başına geçti. Bu baskına karşı Babıali'den gelen sert talimat üzerine Hakkâri Beyliği dahil çevredeki diğer beylikler Musul valisine destek olarak Emir Şeref'in üzerine yürüdüler. Cizre Kalesi Emir Aziz'e teslim edildi fakat kaçıp kurtulan Emir Şeref tekrar kaleyi ele geçirerek beyliğin başına geçti.²⁹³

Şeref Bey'e karşı Musul valisi tarafında yer alan Hakkâri Beyi Zekeriya Bey, daha sonra Şeref Bey ile arası düzeldi ve Şeref Bey'in kızını oğlu Yahya için istedi ve

²⁸⁸ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 121.

²⁸⁹ Yusuf Baluken, "Kuruluşundan Osmanlı Hakimiyetine Kadar Hakkâri Şenbu Beyliği", *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*, I-II, Hakkâri, 2004, II, 129.

²⁹⁰ Temerhan, *a.g.e.*, 246.

²⁹¹ Sevgen, *a.g.e.*, 143; Şeref Han, *a.g.e.*, III, 105.

²⁹² Şeref Han, *a.g.e.*, III, 129-130.

²⁹³ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 137-138; BOA, A.DVNSMHH.d, 73/706, 16.11.999.

aralarında hısımlık başladı.²⁹⁴ Bu hısımlık daha sonra gelen beyler üzerinden de devam etti ve iki beylik arasında birçok ortak kararın alınmasına zemin hazırladı. Osmanlı ve Safevi savaşında (9 Eylül 1605) bu iki emirlik Şah Abbas tarafında yer almayı yeğledi.²⁹⁵

İlişkiler kimi zaman birbirlerinin içişlerine karışmaya kadar varmıştır. Babasının tahtına göz diken Yahya Bey, kayınpederi Şeref Bey'den (Cizre emiri) yardım talep etti ve destek gördü. Yahya Bey büyük bir ordu hazırlayarak babasının (Zekeriya Bey) elinde bulunan Çölemerik üzerine sefer başlattı. Ancak babasının yaptığı hazırlıklardan dolayı bir netice alamadan ordusu dağıldı.²⁹⁶

Cizre Beyliği ile hısımlığın devam ettiğini İbrahim Han'ın (XVIII. yüzyılın ilk çeyreği) eşinin mezar taşından anlaşılmaktadır.²⁹⁷ Bir diğer hısımlık da Nurullah Bey ile kurulmuştu. Kendisi Bedirhan Bey'in damadı idi. Taht mücaledesine giriştiği kuzeni Süleyman'a karşı güç kaybedince kardeşini destekleyen Nesturilere kin besledi. Bunun için Botan emiri Bedirhan'dan yardım talep etti. Bir bahaneyle Tiyar ve Diz'de yaşayan Nesturilere karşı yağma ve katliam yapıldı.²⁹⁸ Öteden beri bölgedeki Kürt aşiretler İngiltere, Rusya ve diğer batılı devletlerin bir Asuri devletinin kurulması için Nesturilere destek verilmesine tahammülü azalmıştı. Avrupa ülkelerinin, Bedirhan Bey'in cezalandırılması için Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurması ile Osmanlı Devleti bu fırsatı kendi açısından değerlendirmeye çalıştı. 1262/1846'ya gelindiğinde Bedirhan Bey, Nurullah Bey ve Han Mahmud liderliğinde Kürt beyleri bir ittifak kurarak Osmanlı Devleti'ne isyan ettiler. 1846'da Nesturilere yönelik ikinci bir harekât daha yaptılar. Zaten bölgeye sefer hazırlığı içinde olan Osmanlı Devleti, büyük bir ordu göndererek kanlı çatışmalardan sonra Bedirhan Bey ve Han Mahmud'u yakalayıp sürgün etti. Nurullah Bey ise Müşir Osman Paşa'nın

²⁹⁴ Temerhan, *a.g.e.*, 198.

²⁹⁵ Temerhan, *a.g.e.*, 218.

²⁹⁶ Temerhan, *a.g.e.*, 232, 247, 251.

²⁹⁷ Hakkâri'de müze olarak kullanılan Meydan Medresesi'nde yer alan ve Arapça yazılan mezar taşında şu ibare yer almaktadır: Bu mezar mağfur ve merhum Botanlı Siti, İbrahim Han'ın haremine/hanımına (ait)...sene 1151. (m.1738)

²⁹⁸ Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 66.

çağrısına olumlu cevap verdiği için Hakkâri müdürü sıfatıyla yerinde bırakıldı (1262/1847).²⁹⁹

2.3.3. Müküs Beyliği

Bugün Van il sınırları dahilinde bulunan ve günümüzde Bahçesaray olarak bilinen Müküs, Hakkâri'nin kuzeybatısında kalmaktadır.

Müküs Beyliği'nin ilk emiri Abdal Han olup vefatından sonra büyük oğlu Ahmet Bey yerine geçer. Ancak Hakkâri Bey'i Zeynel Bey, Ahmet Bey'e karşı kin besler ve beyliğin, diğer kardeş olan Hasan Bey'e verilmesi için girişimlerde bulunur. Kanuni'nin emriyle Gerger Müküs'ten ayrılır ve ayrı bir sancak yapılarak Hasan Bey'e teslim edilir. Ahmet Bey'in vefatından sonra oğlu Abdal Han, Zeynel Bey'in damadı olur. Zeynel Bey'in girişimleri ve II. Selim'in fermanıyla Gerger nahiyesi tekrar Müküs sancağına bağlanır.³⁰⁰

Osmanlı arşiv belgelerinden de anlaşılıyor ki Hakkâri Bey'i III. İmadeddin'in, Müküs'ü işgal ettiği ve Müküs Bey'i Seyithan Bey'in Diyarbakır Bey'e sığındığı, Sultan IV. Murad'dan yardım talep ettiği, Sultan Murad'ın da Bitlis, Hizan, Siirt Hazro hakimlerine ferman gönderdiği ve bu konunun hafife alınmamasını, işgal edilen yerlerin geri alınmasını istemiştir.³⁰¹ Geri adım atmayan Hakkâri Bey'ine karşı Van Valisi Hasan Paşa'nın öncülüğünde devlet kuvvetleriyle Kürt emirleri, İmameddin'in üzerine giderek geri çekilmesini sağlamış ve yönetimine son vermiştir.³⁰²

Müküs'te Mir Muhammed ailesinin hakim olduğu dönemde Hakkâri Yönetimine boyun eğdiği ve senelik vergi verdiği bilinmektedir. Ancak Eyüp Han ailesi döneminde Hakkâri Beyliği'nin nüfuzu azalmıştır.³⁰³

2.3.4. Bitlis Beyliği

Tarihin kaydettiği ilk Bitlis Beyi Melik Eşref olup 617/1220 tarihlerinde hükümdar olduğu tahmin edilmektedir. Hacı II. Şeref (796-823/1394-1421) Timur'a

²⁹⁹ Hakan, *a.g.e.*, 159- 162, 225-261.

³⁰⁰ Şeref Han, *a.g.e.*, IV, 66-67.

³⁰¹ BOA, A.DVNSMHH.d, 86/136-138, 13.08.1046.

³⁰² Sevgen, *a.g.e.*, 157.

³⁰³ Hakan, *a.g.e.*,40.

biat etmiş ve kendisine Pasin Avnik ve Malazgirt kasabaları ve havalisi verilmiştir. II. Şeref'in oğlu I.Şemsettin babasının aksine Karakoyunlu Kara Yusuf ile anlaşma yaparak onun muavenetiyle Van ve Hakkâri hakimi Melik İzzeddin, itaat altına alınmıştır. Kara Yusuf'tan sonra yerine geçen oğlu İskender Bey (792-841/1420-1439) döneminde ise Şahruh'a inkıyat etmiş Doğu Anadolu'da babasına tabi Kürt beylerinin cezalandırıldığı bilinmektedir. I.Şemsettin dahi İskender Bey aleyhine Şahruh'u destekleyerek gizli anlaşmalar yapmıştır. İskender Bey kendisine itaat etmeyen eniştesini ve Hakkâri Beyi İzzeddin Şir'in oğlu Sultan Ahmet ve maiyetindeki bazı beyleri öldürtmüştür.³⁰⁴

2.3.5. Mahmudi Beyliği

Mahmudi Beyliği'nin merkezi bugün Van'a bağlı olan Hoşap (Güzelsu) beldesi idi. Bu beyliğin Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleriyle ittifak kurarak Hakkâri Beyliği'ni neredeyse ortadan kaldırdığı bilinmektedir.³⁰⁵

Şerefhan, Mahmudi beyleri soyunun Mervani'lere dayandığını, Cizre beyleriyle kuzen olduğunu, kurucusu Şeyh Mahmut'un Karakoyunlu Kara Yusuf tarafından desteklendiğini, kendisine emirlik unvanıyla birlikte Hoşap ve Aşut nahiyelerinin verildiği, Şeyh Mahmut'un oğlu Mir Hüseyin'in de Akkoyunlularca destek gördüğünü o dönem Hakkâri Beyliği'ne bağlı olan Elbak'ın (Başkale) alındığını, Hakkâri Beyi İzzeddin Şir'in bozguna uğratıldığını, Şembo (Hakkâri) bölgesinin hakimi olduğunu ancak İzzeddin Şir'in Bitlis beyinden destek talep ettiğini ve gelen destek sonucunda büyük bir savaşın çıktığını, bu savaşta Mir Hüseyin'in öldürüldüğünü dile getirir.³⁰⁶

Yine Şerefhan, Hasan Bey'in Kanuni'den Hakkâri emiri Zeynel Bey dışında bölgede kimsenin onun üzerinde olmadığını buyuran bir ferman aldığını yazar.³⁰⁷ Anlaşıyor ki Hasan Bey ve Zeynel Bey arasında mülkiyet hakkı nedeniyle bir anlaşmazlık söz konusudur. Her iki emire gönderilen fermanda mücadelenin kendilerine yakışmadığı, müttefik olmaları gerektiği, devletin sadık neferleri

³⁰⁴ Sevgen, *a.g.e.*, 198-201.

³⁰⁵ Şeref Han, *a.g.e.*, III, 99-103; Sevgen, *a.g.e.*, 141.

³⁰⁶ Şeref Han, *a.g.e.*, IV, 152-153.

³⁰⁷ Şeref Han, *a.g.e.*, IV, 159.

olmalarını, (Safevilerle) karşı zaferden sonra anlaşmazlıklarının çözüleceğinden bahsedilir.³⁰⁸ Van valisi Hüsrev Paşa'ya gönderilen bir başka fermanda da benzer hükümler geçmektedir.³⁰⁹

³⁰⁸ BOA, A.DVNSMHH.d, 32/390, 24.04.986.

³⁰⁹ BOA, A.DVNSMHH.d, 49/76, 22.03.991.

3. MADDİ VE MANEVİ MİRAS

Hakkâri bölgesinde çok sayıda tarihi eser bulunmaktadır. Bu bölümde bahsi geçen tarihi eserler, Hakkâri beylerinin yaptırdığı, kendilerini ilgilendiren eserlerdir. Diğer devlet, ulus, millet ve dini grupların eserleri dâhil edilmemiştir. Eserlerden bazıları günümüzde Hakkâri sınırları dışında Van ve Irak sınırları içerisinde yer almaktadır.

3.1. Kutsal Emanetler

Kutsal emanetlerden kasıt Hz. Muhammed'e, ailesine, sahabesine veya bir peygambere ait eşyalardır. Bu eşyaların izafe edildiği şahsa ait olmadığı mümkün olabilmekte³¹⁰ ve bu ayrı bir tartışma konusudur. Söz konusu kutsal emanetlerin bir kısmı Yavuz Sultan Selim döneminde, Memlûklülerden alındığı bilinmektedir. 'Emeviler ve Abbasiler arasındaki çekişmeler, Hülâgu'nun saldırıları ve sonraki dönemlerde gerçekleşen Vehhabi saldırılarında kutsal emanetlere karşı, özellikle tavır takınılması, eldeki birçok eşyanın kaybolmasına sebep olmuştur.³¹¹ Mukaddes emanetlerin İstanbul'a getirilişi, yalnızca Yavuz Selim devriyle (917-926/1512–1520) sınırlı kalmamış, bu çok değerli koleksiyona daha sonraki asırlarda çeşitli vesile ve vasıtalarla birçok yeni eser kazandırılmıştır.³¹²

Mamafih bazı kutsal emanetlerin Hakkâri beylerinin elinde bulunduğu ve bunların bazılarının Osmanlı'ya teslim edildiği iddia edilmektedir. Bağdat istilasından sonra Mısır'a taşınmış olan kutsal emanetlerin bir kısmı Hakkâri beylerinin elinde bulunmaktaydı. Bunlar Hz. Muhammed'in sağ ayağının izi, tacı ve hırkası idi. Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır'dan getirilen kutsal emanetler eksikti.³¹³

1264/1848 yılında, Hakkâri Beyliği'nin yıkılışından sonra hanedanlık dağıldı, göç ve sürgün hayatı baş gösterdi. Mallarının birçoğu yağma edildi ve gayrimenkullerin bir kısmı satıldı, bir kısmı da gasp edildi. Kutsal emanetlerin bir kaçı Başkale'de İrisan köyünde yaşayan İshak Bey'e teslim edilmişti. Bunlardan biri olan

³¹⁰ Münir Atalar, "Kutsal Emanetler", *XII. Türk Tarih Kongresi*, I-IV, Ankara, 1994, III, 1080.

³¹¹ Hilmi Aydın, "Topkası Sarayındaki Ehl-i Beyt'le ilgili Kutsal Emanetler", *İstanbul Müftülüğü Din ve Hayat Dergisi*, 23, İstanbul, 2014, 73; Münir Atalar, a.g.m., 1080.

³¹² Ömer Menekşe, "Mukaddes Emanetler", *Diyanet Aylık Dergi*, 160, Ankara, 2004, 45.

³¹³ Alikılıç, a.g.e., 110.

ayakkabı taksim esnasında Hacı Muhammed Tayyar'a verildi. Taç, Timur Bey'in yanındaydı. Sancak, Bayezid Muharebesi'nde (1292/1877) Şeyh Seyyit Abdullah'a bahşedilmişti. Hz. Ali'nin sancağı ise Hacı Reşit Bey'in oğullarında bulunmaktadır.³¹⁴

Na'l-i şerif (Peygambere nispet edilen ayakkabı) 1285/1869 yılında İshak Bey'in oğlu Muhammed tarafından Diyarbakır'a götürüldüğü, dönemin valisi Reşat Paşa tarafından konu ile ilgili İstanbul'a bir mektup yazıldığı ve ayakkabının İstanbul'a gönderilerek Sultan Abdulaziz'e teslim edildiği bilinmektedir.³¹⁵

Hakkâri ve Van'da yaşayan ve kendilerini Hakkâri beylerinin varisleri olarak tanıtan bazı aileler kutsal emanetlerin bir kısmının hâlâ kendilerinde olduğunu söylemektedirler.

3.2. Medreseler

3.2.1. Zeynel Bey Medresesi

Hakkâri, Biçer Mahallesinde bulunan XVI. yüzyılın ikinci yarısında Zeynel Bey tarafından inşa edilmiştir. Tavanı tamamen çökmüş fakat iç ve kenar duvarları farklı yüksekliklerde varlığını korumaktadır. Harap vaziyetteki duvar kalıntıları ile günümüze ulaşan medrese, 2005 ve 2006 yıllarında yapılan kazı ve temizlik çalışmaları ile ortaya çıkartılmış; medresenin, ortada bir avlu ile avluyu kuzey, batı ve güney taraflarından çevreleyen medrese odalarından oluşan, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir yapı olduğu anlaşılmıştır. Kuzeyde bir eyvan ve iki oda, batıda iki oda, güneyde ise üç oda sıralanmıştır. Avluya doğu tarafından girilmekte ve avlunun ortasında dört paye yer almaktadır. Payelerin içerisinde de Zeynel Bey'in kabri bulunmaktadır.³¹⁶ (bk. Resim 2)

³¹⁴ Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 70-72.

³¹⁵ Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 70; Nebi Bozkurt, *a.g.m.*, 347.

³¹⁶ Mehmet Top ve diğerleri, *Hakkâri Rehberi*, Ankara, 2010, 23.

3.2.2. Meydan Medresesi

Cumhuriyet'in başlarında harap durumda olan, ardından onarılarak bir ara hapisane yapılan, son olarak Vakıflar idaresi tarafından aslına uygun biçimde restore edilen Meydan Medresesi halen boş bulunmakta ve müze olarak kullanılmaktadır.³¹⁷

Bu medrese Hakkâri il merkezinde, Biçer Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kitabesinden anlaşılacağı üzere 1112/1700 yılında Hakkâri miri İbrahim Han tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kuran-ı Kerim ayetlerinden iktibas yapılan kitabede şu ifadeler yer almakta: “وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا (Ve iz bevve'na li-İbrahime mekane'l-beyti enla tuşrik bi şey'en),³¹⁸ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ (fetevekkel 'alallah),³¹⁹ قَالَ إِبْرَاهِيمُ : (kâle İbrahîmu),³²⁰ وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ (veccehtu vechiye lillezi fetara's-semavati ve'l-arda),³²¹ ذَاكِرًا بِتَارِيخِهِ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ سَنَةَ ١١١٢ (zakiran bi-tarihihi fetevekkel 'alallah senetu-1112)”³²²

Güney cephesini ortlayan 6.10x10.20 ölçülerinde kemerli bir taçkapısı bulunmaktadır. 18.25 x 23.40 ebatlarında, dikdörtgen şeklinde, düz damlı, iki katlı olup ortasında avlu bulunmaktadır.

Meydan Medresesi uzun yıllar hapisane olarak kullanıldıktan sonra 1984 yılında bir onarımdan geçirilmiştir. Son restorasyonu ise 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Hâlihazırda medresede bazı steller, mezar taşları ve bazı tarihi eserler bulunmakta olup medrese, müze olarak kullanılmaktadır. Hakkâri Üniversitesi tarafından hazırlanan bir proje ile medresenin yeniden restore edilerek kültür ve araştırma merkezine dönüştürülmesi amaçlanmaktadır.³²³ (bk. Resim 3)

³¹⁷ Tuncel, a.g.m., 207.

³¹⁸ Anlamı: “Hani biz İbrahim için Beytullah'ın yerini tespit ettiğimiz zaman (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi ortak koşma... (Kuran-ı Kerim, 22/26)

³¹⁹“Allah'a güvenip dayan...” (Kuran-I Kerim, 27/79; 3/159)

³²⁰ “İbrahim dedi ki...” (Kuran-ı Kerim, 14/35; 2/135; 6/74)

³²¹“...Gökleri ve yeri yaratana yüzümü çevirdim...” (Kuran-ı Kerim, 6/79)

³²²“Tarihini 'sene 1112' hatırlayarak Allah'a güven”

³²³ Erişim: [https://Hakkâri.edu.tr/Detay/Haber/3451/meydan-medresesi-restore-ediliyor], Erişim Tarihi: 06/03/2019

3.2.3. Melik Esed Medresesi

Medresenin kitabesi bulunmamaktadır. Hakkâri Beyi Melik Muhammed Esed diğer adıyla Esedüddin Musa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Bu da yaklaşık XV. yüzyılın yarısına tekabül etmekte olup Hakkâri'deki en eski medresedir. Melik Esed ve aile efradının mezarları medresenin bitişiğindeki bahçede yer almaktadır. 1910 yılına kadar medrese olarak kullanılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1984'te restore edilmiş ve halen cami olarak kullanılmaktadır.³²⁴

3.2.4. Pizan Hüsrev Paşa Medresesi

Pizan Kalesi'nin hakimi, Şerefhan'ın oğlu Hüsrev Bey tarafından inşa edilmiştir. “Yeni adı Örenkale olan Pizan köyünde, kalenin doğusundaki eğimli arazi üzerinde yer alan Medrese, giriş kapısı üzerindeki yazıta göre, 1063/1653 yılında Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Güneybatıdaki sol kanadın sonradan eklendiği ve oğlu Süleyman Paşa'nın eseri olduğu düşünülmektedir.”³²⁵ (bk. Resim 4)

3.2.5. İzzeddin Şir Medresesi

Gevaş (Vestan)'daki İzzeddin Şir Camiinin yanındaki bu medrese II. İzzeddin Şir tarafından³²⁶ XV. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır. “Kuzeyden camiyle bütünleşen medrese doğudan camiyle aynı hizada, batıda ise dışa taşınılıdır. Medrese avlusunun batı, kuzey ve doğu kenarlarına odalar yerleştirilmiş, dikdörtgen planlı bu odaların üzeri beşik tonozlarla örülmüştür. Duvarlarda düzgün kesme taş, üst örtüde ise moloz taşlar kullanılmıştır.”³²⁷ (bk. Resim 5-6)

³²⁴ Erişim: [<http://www.cografya.gen.tr/tr/hakkari/turizm.html>], Erişim Tarihi: 13.04.2017

³²⁵ Erişim: [<http://www.baskale.bel.tr/baskale.html>], Erişim Tarihi: 30.05.2017

³²⁶ Kılıç, *a.g.e.*, 13.

³²⁷ Erişim: [<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/van/kulturenvanteri/gevas-zzeddin-sir-camisi-ve-medresesi>], Erişim Tarihi: 20.02.2015

3.3. Cami, Türbe, Tekke

3.3.1. İzzeddin Şir Camii (Gevaş/Vestan)

Cami, Gevaş'ın Hişet Mahallesi'nde bulunmaktadır. Üzerinde inşasına ilişkin herhangi bir kitabe bulunmamasına rağmen Van ve Hakkâri hakimi İzzeddin Şir (ö. 826/1423) tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir. Genel olarak XIV-XV. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Yapı, kare planlı bir cami ile bunun kuzey duvarına bitişik medreseden oluşmaktadır. Yapının batı cephesinin kuzey kesiminde yer alan bir taçkapıdan medrese avlusuna, buradan da ikinci bir kapı ile camiye geçilmektedir. Cami mihrap önü kubbeli ve iki sahnalıdır. Kuzeydeki sahnalar enine beşik tonozlarla örtülmüştür. Kubbenin iki yanındaki bölümler, dikine beşik tonozlu mekanlar olarak değerlendirilmiştir. Kible duvarının ortasında beş kenarlı mihrap nişi yer almaktadır. Yapıda düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Batı cephenin ortasındaki minare, günümüzde eklenmiştir.³²⁸(bk. Resim 5-6)

3.3.2. Melik Esed Camii

Hakkâri merkezinde, Biçer Mahallesi'nde bulunmaktadır. Yapının kitabesi bulunmamaktadır. Esedüddin Musa tarafından XV. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı düşünülmektedir. Cami ve medrese olarak inşa edilen bina 1910 yılına kadar medrese olarak hizmet vermiştir. Restorasyondan sonra şu an cami olarak kullanılmaktadır.³²⁹ Caminin etrafında Hakkari beylerinin aile fertlerine ait şahideli mezarlar bulunmaktadır. Ancak Melik Esed'in (Esedüddin Musa) mezar taşına rastlanmamıştır.

3.3.3. Kızıl Kümbet ve Zaviyesi

Güleş Baba Mahallesi'nde kuzeyden güneye doğru eğimli bir sırtta yer almaktadır. Zaviye kalıntısının kuzey tarafındaki düzlük kesimde Osmanlı döneminden kalma üzerleri kitabeli, zengin bitkisel ve geometrik desenli mezar taşları mevcuttur.³³⁰ (bk. Resim 7)

³²⁸ Erişim: [<http://www.vankulturturizm.gov.tr/TR,76452/izzettin-sir-camii.html>], Erişim Tarihi: 08.12.2015

³²⁹ Erişim: [<http://www.cografya.gen.tr/tr/hakkari/turizm.html>], Erişim Tarihi: 13.04.2017

³³⁰ Erişim: [<http://www.hakkarikulturturizm.gov.tr/TR,55578/mezarliklar.html>], Erişim Tarihi: 08.12.2015

3.3.4. Halime Hatun Kumbeti (Gevaş)

Gevaş İlçesi'ndeki Selçuklu Mezarlığı'nın doğu tarafında bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre Melik İzzeddin tarafından 735/1335 tarihinde, kızı Halime Hatun için yaptırılmıştır. Ustası Ahlatlı Pehlivan oğlu Esed'dir. İki katlı inşa edilmiş kumbetin cenazeliği kare planlı olup, doğudaki kapısına merdivenle inilmektedir. Köşeleri pahlanmış kare kaide üzerine onikigen gövdeli olarak yapılmıştır. Üstten piramidal bir külahla örtülmüş kumbet, düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Gövdenin kuzeyindeki cepheye taç kapı, diğer üç yöne pencereler açılmıştır. Aralardaki yüzeyleri üçgen nişler hareketlendirmektedir. Tüm cephelerde şeritler halinde ve madalyonlar şeklinde bitkisel, geometrik ve yazılardan oluşan süslemelere yer verilmiştir.³³¹ (bk. Resim 8)

3.3.5. Kale Kapısı/Kırnık Camii

Hakkâri mirlerinden III. İzzeddin Şir tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir. Diğer bir adı "Kırnık" olup günümüze ulaşamamıştır.

3.3.6. Hüsrev Paşa Türbesi

Başkale ilçesi, Pizan köyünün güneyinde, kalenin güneybatısındaki yamaçta yer alan türbenin Hüsrev Paşa adına yapıldığı kabul edilmektedir. İçindeki altı mezardan 1663 tarihli olanı Hüsrev Paşa'ya, diğerleri oğlu Süleyman Paşa'ya, amcası ve akrabalarına aittir.³³² (bk. Resim 9)

3.3.7. Şeyh Ali Camii

Hakkâri merkeze 25 km uzaklıkta Çukurca yolu üzerindeki Üzümcü köyünde yer almaktadır. Yapının orjinalliği bozulmuş olup eskiden üç katlıydı. Zemin katı zaviye, birinci katı medrese ve ikinci katı cami idi. Şu an zemin katı türbe ziyaretgahı, birinci katı ise cami olarak kullanılmaktadır. 1700'lerde yapıldığı tahmin edilmektedir.

³³¹ Erişim: [<http://www.vankulturturizm.gov.tr/TR,88269/gevas-halime-hatun-kumbeti.html>], Erişim Tarihi: 15.03.2016

³³² Erişim: [<http://www.baskale.bel.tr/baskale.html>], Erişim Tarihi: 30.05.2017

Yapının dış beden duvarları ve cepheleri asli halini büyük ölçüde muhafaza etmektedir.³³³

3.3.8. Emir Şaban Camii

Çukurca ilçe merkezinde bulunmakta, 2011 yılında tadilat görmüş cami ve medrese ünitelerinden müteşekkil bir yapıdır. Cami dört sahından oluşmakta, doğu batı doğrultusunda üzeri beşik tonozla örtülüdür. Üzeri sonradan sacı kaplı bir çatıyla örtülmüştür. Duvarları ve mihrabı Kütahya çinileriyle kaplanmıştır. Kitabesi bulunmamaktadır. Yaklaşık XVIII. yüzyıldan sonra yapılmış olmalıdır. Camiye adını veren Emir Şaban'ın kimliği bilinmemektedir. Türbesi caminin doğusunda yer almaktadır.³³⁴ Orjinal olmayan cami kitabesinde, caminin Emir Şaban tarafından 14/635 tarihinde yapıldığı yazılıdır. Emir Şaban'ın da bölgeye İslam fetihleri için geldiği, halka İslamı öğretmek için bölgeye yerleştiği ve orada öldüğü anlatılmıştır.³³⁵ Bu rivayetin doğru olması olasılığı da vardır çünkü belirtilen tarihten 4 yıl sonra Musul bölgesine İslam fetihleri yapılmıştır.³³⁶

3.4. Kaleler ve Diğer Mimari Yapılar

3.4.1. Aşeb Kalesi

Kale İmadiye ve Duhok arasında bulunan Sersing'e 6 km uzaklıktaki Aşeva köyündedir. İmaduddin Zengi tarafından 537/1142 yılında yıkılarak yerine İmadiye'de bir kale yaptırılmıştır.³³⁷ İbn Hallikan bu kalenin Hakkâri mirlerinin yönetim merkezi olduğunu ve 528/1133 yılında meydana gelen olayları anlatırken bu kaleden ve o zamanki Hakkâri miri olan Ebu'l-Hica Abdullah b. Halil b. Mezreban'dan bahsetmektedir.³³⁸ Çukurca sınır kapısından gidildiği takdirde takriben Hakkâri il merkezine mesafesi 100 km'dir.

³³³ Mehmet Top, "Hakkâri'nin Mimari ve Sanat Mirası", *Hakkâri İl Yıllığı*, Van, 2015, 223-224.

³³⁴ Mehmet Top, a.g.m., 225-227,

³³⁵ Necmi Akın, *Hakkâri Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler*, (Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2008, 51.

³³⁶ Hirori, a.g.e, 84.

³³⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, XI, 25; Yakut el-Hamevî, a.g.e., IV, 149.

³³⁸ İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan*, I, 180.

3.4.2. Hıror (Heror) Kalesi

Kalkaşendî “Harun” Kalesi olarak isimlendirmiş ve Çölemerik’e yakın olduğunu söylemişse de³³⁹ bu kale bugünkü Kuzey Irak topraklarında, İmadiye’nin 60 km kuzeybatı yönünde Hıror köyünde yer almaktadır. Hakkâri mirlerinin yönetim merkezinin İmadiye’de olduğu dönemde bu kale, Zengilere karşı savunma amacıyla Hakkâri mirlerinin kullandığı ve Hakkâri’nin en sağlam kalelerinden biri olduğu bilinmektedir.³⁴⁰ Hamevi, Hakkâri’ye bağlı, İmadiye ile arası üç mil olan mumya ve demir madeni bulunan, suyu çok, doğal kaynakları geniş ve gerçekten de balı çok olan bir şehir olduğunu söylemektedir.³⁴¹

Şu an Kuzey Irak’ta bulunan fakat eski Hakkâri sınırları içinde yer alan diğer önemli kaleler şunlardır:

- Kevaş Kalesi
- Erdemişt Kalesi³⁴²
- Zaferan Kalesi
- Şuş Kalesi³⁴³
- Cedide Kalesi
- Cilsor Kalesi³⁴⁴
- Celaniye Kalesi³⁴⁵
- Şabaniye Kalesi

3.4.3. Çölemerik/Mir Kalesi

Hakkâri’nin merkezinde kuzey güney doğrultusunda uzanan, yüksekliği yaklaşık 150m civarında bir tepe üzerine kurulmuştur. Kaleden günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır. Bu nedenle mimari dokusu hakkında bir fikir ileri sürmek mümkün değildir. Ancak gerek Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinden gerekse diğer

³³⁹ Kalkaşendi, *a.g.e.*, IV, 376;

³⁴⁰ İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, XI, 25.

³⁴¹ Yakut el-Hamevi, *a.g.e.*, V, 403.

³⁴² Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, I, 146-147.

³⁴³ Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, III, 372.

³⁴⁴ Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, II, 154.

³⁴⁵ Yakut el-Hamevî, *a.g.e.*, II, 149.

bazı tarihi kaynaklardan burada bir zamanlar Çölemerik Kalesi'nin varolduğu belirlenebilmektedir. Kalenin kuzey batı eteklerinde bulunan ve Hakkâri Stelleri olarak literatüre geçen taşlar kalenin son yıllarda ortaya çıkmış ilginç buluntularıdır.³⁴⁶ Hakkâri mirlerinin ikamet yeri olduğu için bu kaleye “Mir Kalesi” de denilmektedir. (bk. Resim 10)

3.4.4. Bay Kalesi

“Şehrin güney tarafında, merkeze 7-8 km uzaklıktadır. Denizden 2025 m yükseklikte, sarp ve dik bir kayalık tepe üzerinde kurulmuştur. Kaleye hem kuzey taraftan, hem de güney taraftan tırmanarak çıkmak mümkündür. Kuzey çıkışının yarı mesafesi taşlılar için açılmış olan yoldan, araçlarla katedilebilmektedir. Bundan sonrası tırmanma yoludur. Kayalıklara basamaklar açılarak oluşturulan merdivenler buradan çıkışı kolaylaştırmaktadır.

Zaman içinde kalenin mimari dokusu büyük ölçüde tahrip olduğundan kalenin özelliklerini tam olarak ortaya koymak mümkün olmamıştır. Ancak en üst kesimde doğu batı doğrultusunda uzanan moloz taşlar ve horasan harcıyla tutturulmuş duvar izlerine rastlanmıştır. Etrafa dağılmış seramik parçaları, burada Demir Çağı'ndan başlayarak Orta Çağ sonuna kadar yerleşimin olduğunu gösterir. Tuğla ve seramikler dışında üzerinde haç ve süslemeler olan bir taş parçası ile kaya üzerine kazınmış ters lale şeklindeki motifler kalenin diğer kalıntılarını teşkil etmektedir.

Tarihi kaynaklarda Bay Kalesi'nde Hakkâri Beyleri'nden Malik Bey'in hüküm sürdüğü belirtilmektedir. Bu tespit buranın Hakkâri tarihindeki önemini ortaya koymaktadır.³⁴⁷ (bk. Resim 11)

³⁴⁶ Mehmet Top ve Diğerleri, *a.g.e.*, 16.

³⁴⁷ Mehmet Top ve Diğerleri, *a.g.e.*, 17.

3.4.5. Pizan Kalesi

Pizan köyünün kuzeyinde, sarp kayalardan oluşan yüksek bir tepe üzerine kurulmuş olan kale, doğu batı yönünde uzanmakta, ancak tam bir planı çıkarılmayacak kadar tahrip olmuş durumdadır.³⁴⁸

3.4.6. Dez Kalesi

Görselliği ve tarihi dokusu ile her adımda bambaşka güzelliklerini barındıran Dez Vadisi'nin hemen girişinde, sol yamacın yaklaşık 150 metre yukarısına kurulmuş olan kale, Zap Vadisi'ne ve Ava Spi Vadisi'ne hakim bir yerdedir. Kitabe ve yazıt bulunmadığından kalenin tam olarak hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Kale doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Yapının dörtköşesine 5 m çapında kuleler yerleştirilmiştir. Günümüzde bu kulelerden batı taraftakiler temel seviyesine kadar yıkılmıştır. Diğerlerinin ise içleri dolmuş vaziyettedir.³⁴⁹ Bu yapının kaleden çok gözetleme ve nöbet mekanı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Hakkâri'de bu yapıya benzer yapılardan ikisi Doğanca (Orite) vadisinde ve bir tanesi mir evi olarak da bilinen (Kasr-ı Heftgan) Çukurca ilçesinin kuzey batısında Sidan vadisinde yer almaktadır.

3.4.7. Begır Kalesi

Kale, Kaval Deresi'ne (Levin Vadisi) bakan bir tepe üzerine kurulmuştur. Hakkâri merkeze bağlı Kamışlı köyü sınırları içindedir. Köy, merkeze 30 km uzaklıktadır ve ulaşımı stabilize bir yol ile sağlanmaktadır. Kalenin bulunduğu tepe ise köyün tam karşısında, köye 3 km uzaklıktadır. Vadiye hakim eşsiz bir manzaraya sahiptir. Kaleye, dereye kadar araçla, buradan itibaren yürüyerek çıkılmaktadır. Tepede kaleye ait yıkılmış duvar kalıntıları mevcuttur. Tuğla ve seramik buluntuları buranın Orta Çağ kalesi olduğunu ortaya koymaktadır. Yer yer duvar izleri görülebilse de mekanları belirlemek güçtür.³⁵⁰

³⁴⁸ Erişim: [<http://www.baskale.bel.tr/baskale-4-pizan-husrev-pasa-medresesi-kalesi-ve-turbesi.html>], Erişim Tarihi: 06.10.216

³⁴⁹ Mehmet Top ve Diğerleri, *a.g.e.*, 23.

³⁵⁰ Mehmet Top ve Diğerleri, *a.g.e.*, 32.

3.4.8. Çel / Çukurca Kalesi

Çukurca ilçe merkezinin kuzey yönünde bulunan üç tarafı sarp bir kayanın başına kurulmuştur. Kalenin güney yönünde Köşk (Kasır) denilen tarihi taş evler yer almaktadır. Kalenin içinde taş merdivenlerle inilen 3 - 4 metre yükseklikte 5 – 6 metre derinliğinde dört su sarnıcı ve odalar bulunmaktadır. Burada Sümer ve Asur kalıntlarına da rastlanmaktadır.³⁵¹ (bk. Resim 12)

3.4.9. Kelekom Köprüsü

Başkale-Hakkari yolunda, Zap Nehri üzerine kurulmuştur. C. Yazıcıoğlu, "Van'ın Tarihi Kitabeleri" adlı eserinde köprü'nün Hüsrev Bey tarafından 1649 tarihinde tamir edildiğine dair kitabesinden bahsetmektedir. Kaynaklarda taş malzemeyle yapılmış köprü'nün iki gözlü olduğu belirtilmektedir. Günümüzde mevcut yapısı bilinmemektedir.³⁵²

3.4.10. Çeşmeler

Hakkâri'de mirlerin yaptığı çeşmelerin sadece isimleri ve hikâyeleri günümüze ulaşabilmiştir. Tarihi eserlere verilen tahribattan çeşmeler de nasibini almıştır. Hakkâri'de Biçer Mahallesi'nde mir çeşmesi adında bir çeşme vardır. Bu çeşmeden ötürü bu mahalleye mirlerin çeşmesi anlamında "Kanimiran" adı verilmiştir. Çeşmenin suyu halen akmakta olup mimari yapısı tamamen bozulmuştur.

Yine Dağgöl Mahallesi, Mir Kalesi arkasında, caminin yakınında, "beyler havuzu" (kulleteyna began) adında bir yapının olduğu ve burada abdest alındığı rivayet edilmektedir. Yine Mir Kalesi'nin doğusundaki ormanlık alanda "şımşımik" adında bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmenin yakınında bir yatır yer almakta, yanındaki ağaca ise çaput bağlanmaktadır. Mir Kalesi'nin güney batısında yer alan Melik Esed Camii'nin yakınında da tarihi bir çeşme var olsa da mimarisi bozulmuştur.

Bay Kalesi yolu üzerinde Bağlar mahallesinde sadece ismi günümüze ulaşan "Kanisark" çeşmesi var, eski mimarisinden eser kalmamıştır. Otluca Köyü'nün

³⁵¹ Mehmet Top ve Diğerleri, *a.g.e.*, 75.

³⁵² Mehmet Top, "Van'ın Tarihi Köprüleri", *Dünyada Van Dergisi*, 13, İstanbul, 1998, 17.

girişinde Gupsi denilen yerde mirin yazlığı yer almakta olup Halılan köyünden buraya kadar kanal yapılmış, yazlığın olduğu yerde küçük bir havuz inşa edildiği köy sakinleri tarafından rivayet edilmiştir. Ancak bu eserler günümüze ulaşamamıştır.

3.4.11. Mezarlıklar

Hakkâri Beyliği'ne ait il merkezinde Melik Esed, Kızıl Kümbet ve Kalealtı mezarlığı olmak üzere üç tane tarihi mezarlık bulunmaktadır. Her üç mezarlıktaki mezar taşları kitabeli olup bitkisel ve geometrik süslemelidir. “Mezarlıkta, çoğunluğu Hakkâri beyleri ve yakınlarına ait şahideler yer almaktadır. Bu mezar taşları Hakkâri'deki Osmanlı kültürünü hem sanatsal hem de tarihsel açıdan ortaya koymaktadır. Mezar taşı kitabelerinde taş vakfiyelerin yer alması ayrı bir özellik sergilemektedir.”³⁵³ Her üç mezarlıkta çok sayıda taşın tahrip edildiği, çalındığı ve az sayıda taşın kaldığı bilinmektedir. Bazı mezar taşları ise Meydan Medresesi'nde korumu altına alınmıştır.(bk. Resim 7, Resim 13)

Kızıl Kümbet Mezarlığı, Gülereş Baba Mahallesi'nde, kuzeyden güneye doğru eğimli bir sırtta yer alan mezarlık halk tarafından ziyaret edilen ve kutsal bilinen yerlerden birisidir. Zaviye kalıntısının kuzey tarafındaki düzlük kesimde Osmanlı Dönemi'nden kalma üzerleri kitabeli, zengin bitkisel ve geometrik desenli mezartaşları mevcuttur, Mezarlık alanında çoğu yerlerinden sökülmüş ve kırılmış 39 mezartaşı tespit edilmiş olup, bunlardan sadece 17 adedi durumunu korumaktadır. Etrafa dağılmış ve yerlerinden sökülmüş olanların tamamı Meydan Medresesi'ne kaldırılmış ve koruma altına alınmıştır. Zaviyeyi de içine alacak biçimde mezarlık alanı ihata duvarı ve tel örgü ile çevrilerek, valilikçe çevre düzenlemesi yapılmıştır.³⁵⁴

Melik Esed Mezarlığı, Biçer Mahallesi'nde Melik Esed Camisi'nin batı tarafında haziresi şeklindedir. Burada ve civarında 17 tanesi yerinde dikili diğerleri etrafa dağılmış 25 adet mezartaşı tespit edilmiştir. Bu mezartaşları da Osmanlı devrinden kalma kitabeli, bitkisel ve geometrik süslemeleriyle dikkat çekmektedir.

³⁵³ Mehmet Top ve Diğerleri, *a.g.e.*, 22.

³⁵⁴ Mehmet Top ve Diğerleri, *Hakkari 2010*, Ankara, 2010, 254.

Burasının da etrafı valilikçe ihata duvarı ve tel örgü ile kapatılarak kapısı ve çevre düzenlemesi yapılarak ziyarete açılmıştır.³⁵⁵

Kale Altı Mezarlığı, Biçer Mahallesi'nde kalenin doğu kesiminde kalan genişçe bir alanı kapsayan ve günümüzde gömünün devam ettiği bir mezarlıktır. Bu nedenle tarihi özelliğini kaybetmiş durumdadır. Mezarlığın muhtelif yerlerinde çoğu yerlerinden sökülüp gelişi güzel dağılmış vaziyette mezartaşlarına rastlanmıştır. Bunların sanatsal niteliğe sahip, 18 ve 19. yüzyıllardan kalma oldukları görülmektedir. 20'nin üzerinde mezartaşı tespit edilmiştir. Bunlar korumasız olduğundan yerlerinden alınarak Meydan Medresesi'ne kaldırılmıştır.³⁵⁶

3.5. İlim, Sanat Ve Edebiyat

Hakkâri beyleri ilim ve irfana büyük önem vermişler. Eski Hakkâri'nin sınırları içerisinde dört tane medrese yer almaktaydı. Hakkârili olup da İslâm dünyasının çeşitli şehirlerinde ilim tahsil ederek tabakat kitaplarında yer alacak kadar şöhrete kavuşmuş 35'i erkek, 6'sı kadın olmak üzere 41 âlimin ismi geçmektedir.³⁵⁷ Kaynaklarda Hakkâri beylerine ait Yarçıyan³⁵⁸ adından bir kütüphanenin varlığından bahsedilse de bu kütüphane günümüze ulaşamamıştır.

3.5.1. Şiir

Hakkâri mirlerinden İbrahim Han'ın torunu Mustafa Bey'in (mahlası: Pertev) divanı günümüze ulaşmıştır. 1944 yılında Bağdat'ta Abdullah namındaki bir zat bu divanı istinsah etmiş, 1978'de Sadık Bahaddin Amedi tarafından yeniden düzenlenerek yayımlanmıştır. Bu divan daha sonra Tahsin İbrahim Doski tarafından orijinal lehçesine, Kurmanci'ye bağlı kalarak³⁵⁹ 2006 yılında, Kuzey Irak'ta basılmıştır. Eserin Latinizesi yapılmış olup Nubihar Yayınları tarafından Türkiye'de yayımlanmıştır.

³⁵⁵ Mehmet Top ve Diğerleri, *a.g.e.*, 259.

³⁵⁶ Mehmet Top ve Diğerleri, *a.g.e.*, 262.

³⁵⁷ Şakir Gözütok, "Hakkârili Devlet Adamı ve Alimler- Abbasiler Dönemi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 46, Erzurum, 2011, 255-280; Hüseyin Güneş, *a.g.m.*, 7-12.

³⁵⁸ Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 9.

³⁵⁹ Tahsin İbrahim Doski, *Diwana Perto Bege Hekari*, İstanbul, 2014, 13-15.

Eserleri veya divanları kayıp olan, günümüze ulaşmayan diğer hanedan mensupları ise şunlardır: İbrahim Han'ın babası Melik Muhammed Han (mahlası: Alai),³⁶⁰ İbrahim Han'ın torunu, Mustafa Bey'in kardeşi Emir Ali (mahlası: Arif),³⁶¹ Mustafa Bey'in oğlu Abdullah (mahlası: Mesti).³⁶²

Hakkâri Beyliği'nin tarihini anlatan "Mirname" adlı manzum eser mesnevi nazım biçimi ve 11'li hece ölçüsüyle Farsça yazılmıştır. Bu özelliğiyle edebi eser niteliği de taşımaktadır.(Bk Resim 15-16) Müellifi, Hakkâri mirlerinden Yahya Bey ile oğlu İmaduddin'in kâtibi Temerhan Yazıcı olup eser, 631 sayfadan ve 10727 beyitten müteşekkildir. Mir Zekeriyya b. Zeynel'den başlayarak Mir İmadeddin'e kadarki (1587- 1633 arası) mirlerin hayatlarını geniş bir şekilde açıklamaktadır.

Meşhur bir Arap atasözü şöyle der: "Şiir Arapların arşiv dairesidir" (*eş-şi'ru divanu'l- 'Arab*)³⁶³. Araplarda olduğu gibi diğer doğu toplumlarında da şiir, sözlü kültürün baskın ögesidir. Kürtler de tarihlerini, önemli şahsiyetleri, kahramanları, mühim olayları şiirle ifade etmeyi gelenek haline getirerek ve besteleyerek nağmelerle kuşaktan kuşağa aktarırlar. Kürtlerde bu sözlü kültür güçlü bir şekilde hâlâ varlığını devam ettirmektedir. Bu meyanda bölgede Hakkâri mirlerini konu alan çok sayıda bestelenmiş şiir bulunmakta, ozanlar tarafından düğün ve kutlamalarda dillendirilmektedir. Anonim olan bu şiirlerden bazıları şunlardır:³⁶⁴

(Şiir)

Zeynel Beg (995/1587)³⁶⁵

*Zeynel Beg Zeynel Beg e,
Şeng e sware çelek e,
Tola Geverê veke,*

*Zeynel Begê cehêl e,
Ne şer kiri ne hêle,
Xwunê girtin simbêle,*

(Çevirisi)

Zeynel Bey

*Zeynel Bey Zeynel Bey'dir
Yiğit ve çevik bir süvaridir
Gever'in öcünü al*

*Zeynel Bey delikanlıdır
Ne savaş yaptı ne hile
Bıyıkları kan tuttu*

³⁶⁰ Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 48.

³⁶¹ Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 60.

³⁶² Muhammed Tayyar, *a.g.e.*, 61.

³⁶³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İstanbul, 2008, 27.

³⁶⁴ Bu şiirlerin büyük çoğunluğu halk ozanları dinlenilerek derlenmiş olup kitap olarak yayınlanmıştır. Bk. Yaşar Kaplan, *Kaniya Stranan*, İstanbul, 2016.

³⁶⁵ Bu şiir, Zeynel Bey'in Sadrazam Osman Paşa'nın emirnamesiyle Safevilere karşı yaptığı savaşı ve Merend'de öldürülmesini konu alır. (bk.: 2.2.2.2. konu başlığına ve Şeref Han, *a.g.e.*, III, 109.)

Zeynel Begê tîfal e,
Bejin rihana al e,
Xwunê girtin mertale,

Zeynel Bey daha toydur
Kızıl rehyan boyludur
Kalkanı kana bulandı

Zeynel Begê kurîn e,
Bejin rihana şîn e,
Xwunê girtin birîne,

Zeynel Bey toydur
Mavi reyhan boyludur
Yarası kana bulandı

Hindî cihê coxînê,
Qender halê coxînê
Hesp hatin gerweşînê
Zeynel Beg sorbû j'xwînê

Harman yeri kadar
Harman haline göre
Atlar geldi
Zeynel Bey kandan kızillaştı

Hindî cihê bêderê
Qender halê bêderê
Hesp hatin gerwezerê
Zeynel Beg çû seferê

Harman yeri kadar
Harman yerine göre
Atlar geldi
Zeynel bey sefere gitti

Miremedi (1049/1640)³⁶⁶

Mir İmaduddin

Berê Beladîn ber e
Hey le min Mîremadî
Kurkiyê zer dana sere

Beladîn taşı taşır
Yazık bana Mir İmaduddin
Kürkünü üzerine bıraktı

Hey le min Mîremadî
Heft salan şane l' bere
Hey le min Mîremadî

Yazık bana Mir İmaduddin
Yedi sene nöbeti tutuldu
Yazık bana Mir İmaduddin

Mîr Culemêrgê rabu,
Alayê sor hejya bu,
Li Navserê peya bu,

Mir Çölemerik'ten yola çıktı
Kızıl bayrak dalgalandı
Navser'de (attan inerek) yürüdü

Mîr hate Badînkurtî,
Baziyo davê girtî,
Bahdinan birin pirtî,

Badinkurt'a³⁶⁷ geldi Mir
Tuzağa düşmüş şahin
Bahdınanlıları parçaladı

Mîr hate Çemê Maşa,
Herkesê d'ket temaşa,
Mîr dê detê şabaşa,

Mir Çeme Maşa'ya geldi
Herkesi temaşa etti
Mir bahşiş verdi

Mîr gehişte Rebetê,
Heçyê biket xilmetê,
Mîr dê culdiyê detê,

Mir Rebet'e ulaştı
Kim hizmet yaparsa
Mir ödülü verecek

Mîr hate Çemê Mendoy,

Mir Çeme Mendo'ya geldi

³⁶⁶ Miremedi şiiri, Hakkâri Beyi III. İmadeddin'in Çukurca'yı muhasarasını, Bervariler ve İmadiyelilerle mücadelesini konu alır. (bk. 2.2.2.7. konu başlığına ve Temerhan, *Mirname*, 550- 581.)

³⁶⁷ Hakkâri'nin çıkışı, "Bine Terece" olarak bilinen yer.

*Gazî d'ket Qeşe Cindoy
Wî diket malxwê gundoy,*

*Navsera Amêdiyê,
Sereborîn berûyê³⁶⁸,
Agir avêt Qumrîyê³⁶⁹,*

*Navsera wê b' teraşe,
Hekaryan bestin şaşe,
Badînî dane paşe,*

Birahîm Xan³⁷⁰

*Birahîm Xan Birahîm Xan e
Şêrê sor Birahîm Xan e
Xudanê kock û dîwane
Stand Urmî u Dîleman*

*Birahîm Xan mirê Hekarî
Şêrê sor mirê Hekarî
Xudanê duwanzde hezarî
Rêgirê şah û xundkarî*

*Birahîm Xan mîrê l'ber mîran
Şêrê sor mîrê l'ber mîran
Xudanê qeyd û zincîran
Rêgirê şah û wezîran*

Birahîm Xan

*Hey beyan e beyan e
Serê sibê beyan e
Dukêla tivengan e
Seresker Birahîm Xan e*

*Hey min zer bu, min zer bû
Serê sibê min zer bû
Dukêl tivengan der bû
Birahîm Xan seresker bû*

*Hay min spî bu, min spî bû
Serê sibê min spî bû
Dukêl tivengan tîr bû
Birahîm Xan berahî bû*

*Keşîş Cindi'yi çağırdı
Onu köy sahibi yaptı*

*Îmadiye'nin ufkunda
Öncüler ovayı geçti
Kumri'yi ateşe verdi*

*Ufku çalılıktır
Hakkârililer sarık bağladı
Badinileri geri püskürttü*

İbrahim Han

*İbrahim Han İbrahim Han'dır
Kızıl aslan İbrahim Han'dır
Köşk ve meclis sahibidir
Dileman (Salmas) ve Urmiye'yi fethetti*

*İbrahim Han Hakkâri Miri
Kızıl aslan Hakkâri Miri
On iki bin (asker)in sahibi
Şah ve hünkarın yol kesicisi*

*İbrahim han mirlerin miri
Kızıl aslan mirlerin öncü miri
Kelepçe ve zincirlerin sahibi
Şah ve vezirlerin yol keseni*

İbrahim Han

*Aşikardır aşikar
Sabahın seherinde aşikar
Silahların dumanıdır
Başkumandan İbrahim Han*

*Sarardı da sarardı
Sabahın seherinde sarardı
Silahlardan duman fişkardı
Başkumandan İbrahim Han'dı*

*Bembeyazdı bana bembeyaz
Sabahın seheri bana bembeyaz
Silahların dumanı yoğunlaştı
İbrahim han öncü idi.*

³⁶⁸ Ova

³⁶⁹ Eskinden Bervari aşiretinin merkezi olan köy idi. Şimdi ise İmadiye'ye bağlı "Dêşêş" köyüdür.

³⁷⁰ Bu şiir; Hakkâri Beyi İbrahim Han'ın, 1702'de İran'a düzenlediği seferi konu edinmektedir. (Bk. : 2.2.2.9. konu başlığına ve Muhammed Tayyar, a.g.e., 50-51.)

Birahim Xan³⁷¹

Birahim Xan Bego mîr
Birahim Xan Bego mîr
Bizdandin qeyd u zincîr
Xerc u xerac nadem mîr

Nadem xerc û selayê
Dê dem xerc û selayê
Pîke pîka zirneyê
Esker hat bin Somayê

Me hîvî ber Rehmanî
Bangîne ber Rehmanî
Hat eskerê sultanî
Derbaz bû ser gemyanî

Me hîvî ber Xudêo
Bangine ber Xudêo
Hat eskerê Romêo
Derbazbû ser gemyêo

Me hîvî ber ekberî
Bangîn e ber ekberî
Hat eskerê Teterî
Ser gemiyan veperî

Esker çeka cundiyan
Leşker çeka cundiyan
Şîr nabirin zirriyan
Şîr hingêv 'Ebasiyan

Şîr zirriyan nabirin
Qet heraman nabirin
Kirmanco Teterî dixurin
Seran êkudu d'birin

Kirmanca Teterxanî
Şinboza Teterxanî
Tu pilingê çiyani
Zerb nagehine xudanî

İbrahim Han

İbrahim Bey Mir
İbrahim Bey Mir
Kopardı bağı ve zinciri
Mire vermem haraç ve vergi

Verem vergi ve mülkü
Veririm vergi ve mülkü
Zurnalar eşliğinde
Soma'ya geldi asker

Umudumuz Rahman'adır
Çağrımız Rahman'adır
Geldi sultanın askeri
Gemilerle gelerek

Umudumuz Hüda'ya
Çağrımız Hüda'ya
Geldi Rum'un askeri
Gemilerle gelerek

En büyükten umudumuz
En büyüğe çağrımız
Geldi Tatar'ın askeri
Gemilerden çıkıp gittiler

Silahla kuşanmış askerler
Silahla kuşanmış yiğitler
Kılıç kesmez zırhları
Kılıç işlemez Abbasilere

Kılıç kesmez zırhları
Asla muhteremleri kesmez
Kurmanc Tatar'a haykırır
Birbirlerinin başlarını uçurur

Tatarhan'ın Kurmancı
Tatarhan'ın küheylanı
Sen dağların kaplanısın
darbeler erişmez sahibine

³⁷¹ Konusu bir önceki şiirle aynıdır. İran'daki Tatarlar ve Türkmenlerle mücadelesini anlatır.

Ehya Beg³⁷²

*Ji kî u ji ki ez im
Ehya u Ehya Beg ez im
Şêr u bêçyê merez im
Xerîmê gewran ez im*

*Ji kî me jî ki nabim
Babo Ehya Begî me
Şêr û bêçyê xirab im
Bê mirin j'te venabim*

*Ehya Beg hat û der da
Babo Ehya Begî me
Şîr girt u xencer berda
Dergê Wanê xeber da*

*Ehya Beg rabu Şaxê
Babo Ehya Begî me
Nava tîrmeh teboxê
Paşa dirand otaxê*

*Ehya Beg rabu j'Wanê
Babo Ehya Begî me
Nava tirmê gulanê
Paşa dirand diwanê*

*Ehya Beg têt welatî
Babo Ehya Begî me
Nava meha şibatê
Paşa dirand kelatê*

*Ehya Beg bazyê zer e
Babo Ehya Begî me
Xîvetê hate dere
Kir bazarê xencere*

*Ehya Beg bazê spiye
Babo Ehya Begî me
Xîvetê derkeftiye
Kir bazarê şîriye*

Yahya Bey

*Kimdenim ben kimden
Yahya'yım ben Yahya Bey
Yaralı birve aslanım
Gâvurun düşmanıyım*

*Kimdenim kimseden değil
Baba! Yahya Bey'denim
Hasta birve aslanım
ölüm ancak beni ayırır senden*

*Yahya Bey geldi ve kapıyı çaldı
Baba! Yahya Bey'denim
Kılıcı tuttu hançeri bıraktı
Van'ın kapısından haber etti*

*Yahya Bey kalktı Şax(Çatak)'tan
Baba! Yahya Bey'denim
Temmuz ağustos arasında
Paşa otağını yırttı*

*Yahya Bey kalktı Van'dan
Baba! Yahya Bey'denim
Mayıs temmuz arasında
Paşayı yırttı divanda*

*Yayha Bey gelir vatandan
Baba! Yahya Bey'denim
Şubat ayının ortasında
Paşayı öldürdü kalede*

*Sarı bir şahindir Yahya Bey
Baba! Yahya Bey'denim
Çadırdan dışarı çıktı
Hançerin pazarlığını yaptı*

*Beyaz bir şahindir Yahya Bey
Baba! Yahya Bey'denim
Çadırdan çıktı dışarı
Kılıç pazarlığını yaptı*

³⁷² Bu şiir Hakkârî mirlerinden Yayha Bey'in Osmanlı paşası Tekeli Paşa'ya karşı mücadelesini konu alır. (bk. 2.2.2.4. konu başlığına ve Temerhan, *Mirname*, 349-350.)

Ezêmsêr³⁷³

Ezêmsêro şêr xan î
Berxo berxê beran î
Cergê paşa deranî

Dergê Wanê berîne
Du şêr vê da meşîne
Ezêmsêr, 'Eladîne

Ezow Şahîn bira ne
Pêş hicûmê westane
Serê rîman çemyane

Dergê Wanê bi tate
Ezêmsêr vê da hate
Romyan lê kir xebate

Kemera paşa zêr e
Gêrya sûk u bajêre
Tilyêd Ezêmsêr tê re

Kemera paşay Wanê
Gêrya sûk u dukanê
Tilyêd Ezêmsêr xan lê

Nûrî Beg

Nûrî Beg mîrê me ye
Sifra wî çar goşe ye
Ew şûna babê xwe ye

Nûrûllah Beg kurîn e
Sifra wî kelemî ne
Şûna babê xwe rûne

Nûrûllah Bego keso
Te ser milan etleso
Te Sitya³⁷⁴ Botan beso

Nûrûllah Beg giyano
Te ser milan xiftano
Hakimê serhedano

Îzzeddin Şir

Îzzeddin Şir sen aslanın, hansın
Sen kuzusun koçun kuzusu
Paşanın ciğerini delen

Van'ın kapısı taştır
İki aslan içinden geçer
Îzzeddin Şir (ve) Alaaddin

Îzzeddin ve Şahin kardeştir
Saldırıya karşı yorgun düştüler
Mizrakların başı eğildi

Van'ın kapısı sert kayadır
Îzzeddin Şir geçti içinden
Rumiler gereğini yaptı

Paşanın kemeri altından
Çarşı pazarda dolaştırıldı
Îzzeddin Şir'in parmakları saplanmış halde

Van paşasının kemeri
Çarşı pazarda dolaştırıldı
Îzzeddin Şir'in parmakları saplanmış halde

Nurullah Bey

Nurullah Bey mirimiz
Dört köşedir sofrası
Babasının varisi

Nurullah Bey delikanlı
Sofrasında lahana
Otur babanın tahtına

Kimsin Nurullah Bey
Omuzlarında atlas
Yeter Botanlı Siti sana

Can Nurullah Bey
Omuzlarında kaftanı
Serhadın hakimi

³⁷³ Ezêmsêr (Îzzeddin Şir-I) olup Timur'un oğlu Şahruh'a yardım etmek suretiyle Karakoyunlu İskender Mirza'nın hışmına uğradı. (bk. : 2.2.1.7 konu başlığına)

³⁷⁴ Sti: Nurullah Bey'in eşinin ismidir. Kendisi Botan Bey'i Ezdinşer'in damadıdır.

Nûrî Beg³⁷⁵

*Hey Culemêrgê heta Paganê³⁷⁶
Bejna Nûrî Beg reşe rihan e
Piştî Nûrî Beg dinya wêran e*

*Ji Culemêrgê pêşî vê Bayê
Bejna Nûrî Beg takê leylayê
Nûrî Beg girtin birin fenayê*

*Ji Culemêrgê heta vê Dêzê
Bejna Nûrî Beg kata nêrgizê
Nûrî Beg birin şarê Dengizê*

*Qesra Nûrî Beg li ser çiyayî
Eskerê romê di bin deynayî
Nûrî Beg girtin dest qeydê dayî*

*Her bircêd belek yê l'serê kelê
Eskerê romê bin deyna xelê
Nûrî Beg girtin birin Enzelê*

*Nûrî Beg dibêjût mudebire
Dê Serê Solan tu xwe vegire
Mewten şîrîn in tu tê fikure*

Nurullah Bey

*Çölemerik'ten Pagan'a kadar
Nuri Bey'in endamı kara reyhan
Nuri Bey'den sonra dünya viran*

*Çölemerik'ten Bay'a kadar
Nuri Bey'in endamı leylak dalı
Nuri Bey'i derdest edip fenaya götürdüler*

*Hakkâri'den Dez'e kadar
Nuri Bey'in endamı nergis budağı
Nuri Bey'i Dengiz'e götürdüler*

*Nuri Bey'in kasrı dağın üstünde
Rum'un askeri kuşattı her yanı
Nuri Bey'i tutukladılar elleri kelepçeli*

*Kalenin her bir beyaz burcunu
Rum'un askeri çepeçevre kuşattı
Nuri Bey'i götürdüler Enzel'e*

*Nuri Bey müdebbire der ki
Sere Solan'da ardına bak
Vatan ne kadar tatlı bir bak*

3.5.2. Hikâye/Menkıbe

Hakkâri'de geçmişten günümüze canlı bir inanç kültürü bulunmaktadır. Bölgede çok sayıda kilise, cami, türbe vb bulunması bunun en büyük kanıtıdır. Bunların yanı sıra Hakkâri'de güçlü bir evliya kültü bulunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre yetmişten fazla yatırı tespit edilmiştir. Geçmişten günümüze yatırlar, veliler ve Hakkâri beylerine ilişkin çok sayıda menkıbe, söylence anlatılagelmiştir.³⁷⁷

³⁷⁵ Bu şiir son Hakkâri Beyi Nurullah'ın Osmanlı devletine isyan etmesi sonucu derdest edilerek İstanbul'a getirilmesi ve Girit'e sürgün edilmesini konu almaktadır. (bk. 2.2.3.5. konu başlığına ve Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817- 1867)*, İstanbul, 2007.)

³⁷⁶ Hakkâri merkezinde şehre nazır yüksek bir tepedir. Bugünkü öğretmen evinin bulunduğu yeri de içine olan bu bölgede eskiden kilise vardı.

³⁷⁷ Akın, a.g.e., 164.

İbrahim Han Menkıbesi

İbrahim Han, keklik avı için kâhyası Ömer ve evcil keklikleri ile Sümbül Dağı'na giderler. Kâhya Ömer, tam bir keklik avcısıdır ve hiçbir avında eli boş dönmez. Tuzakları hazırlayıp evcil keklikleri içeri salıverirler. Çok geçmeden evcil kekliklerin çağrısına yabancı keklikler cevap verir ve tuzağa doğru gelirler. Yabancı ve evcil keklikler tuzağın altında kavgaya tutuşurlar. Uzun bir süre seyre dalan Kâhya Ömer, tuzağa doğru gider ve tuzağa düşen yabancı keklikleri salıverir. İbrahim Han, kâhyanın yaptıklarına anlam veremez ve kâhyaya kızar. Kâhya, yargısız infaz yapıldığını, mahkeme kurulmadan, yargılama yapılmadan olayın nedenini açıklamayacağını söyler. İbrahim Han, akıllı kâhyasının kendisine bir ders vermek istediğini düşünerek avdan eli boş döner.

Ertesi gün mahkeme kurulur. Kadı, Kâhya Ömer'e neden yabancı keklikleri salıverdiği sorar. Kâhya: "Av sırasında uyuyakaldım, rüyamda ismi "Kalo" olan topal bir keklik gördüm, Botan mirinin ayağını kırdığını, zulmünden kaçtığını söyledi. İbrahim Han'ın adaletine sığınmak istediğini fakat Hakkârî'de de adaletin olmadığını haykırdı. Benim kendisini tuzağa düşürdüğümü ve bu yüzden gözlerimi oymak istediğini söyledi. Bu yüzden irkilerek uyandım ve dayanamayarak o tuzağa düşen yabancı keklikleri serbest bıraktım." Dedi. Kadı, kâhyaya kekliklerinin dilinden nasıl anladığını sorar. Kâhya, kekliklerin dilinden anlamayan kişilerin keklik avcısı olamayacağını söyler.

Yargılamayı temaşa eden İbrahim Han, kâhyasının vermek istediği dersi anlar ve aklına yargısız infaz ile hapse attırdığı zat gelir. Akıllı kâhyasının kinayeli dersi kendisini çok sevindirir ve kâhyası Ömer'i ödüllendirir.³⁷⁸

Zeynel Bey'in Ölümü Menkıbesi

Osmanlı ve İran arasında Merent'te yapılan savaşta Zeynel Bey maiyetindeki bazı ağalarla birlikte şehit olmuşlardır. Merend'in ileri gelenleri Zeynel Bey'in naaşını oraya gömmüşlerdir. Osmanlı Padişahı III. Murat Han (ö. 1003/1595), onu rüyasında

³⁷⁸ Menkıbenin kaynağı: Abdulkadir Kızılkaya, 1941 Çukurca doğumlu. Hakkârî merkezinde Medrese Mahallesinde ikamet etmekte olup 11.04.2015 tarihinde derleme yapılmıştır. Bu menkıbeyi dedesi Abdurrahman'dan öğrenmiştir.

görerek, kendisinden kabrinin Tebriz'den alınmasını talep eder. Tebriz'in fethinden sonra naaşı Çölemerik'e nakledilerek kendi yaptırdığı medrese avlusuna gömülmüştür.³⁷⁹

³⁷⁹ Akın, *a.g.e.*, 132.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hakkâri'de bulunan milat öncesi 80 bin, 10 bin ve 9 bin yıllarına ait kalıntılar, kaya resimleri, mezarlıklar, steller ve diğer arkeolojik bulgular bölgenin insanlık tarihi açısından Hakkari'nin kadim olduğu; farklı ulus, din ve inanışlara ev sahipliği yapması ise kozmopolit bir şehir olduğu anlaşılmaktadır.

Emeviler döneminde mevali sayılan Kürtler, Emevilere karşı yapılan isyanlarda yer almış olsa da Hakkari bölgesinde yaşayanların isyanlarına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Emevi ve Abbasi yönetimlerinde Hakkâri bölgesi, Musul'a bağlı olarak yönetilmiş olup Musul'u idare eden Hamdanilerin, Hakkâri emirleri ile akrabalık bağı kurdukları ve onlarla iyi geçindikleri; Atabeyler'in (Zengiler) ve Büveyhiler'in idaresinde ise sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır.

Hakkârililerin, Oğuzlar ile ilk karşılaşmaları kanlı olmuş ve karşılıklı olarak çok zayıt verilmiştir. Hakkâri emirleri, Eyyubiler ve Memlûkler ile iyi ilişki içerisinde olmuş, bu dönemde Hakkâri birçok emir, vali, naib, komutan, kadı ve âlim yetişmiş ve Haçlılara karşı mücadelede etkin rol almışlardır.

Moğollar döneminde bölgeye atanan yöneticiler halk tarafından kabul görmemiş özellikle Moğol hükümdarı Hülagu zamanında Hakkâri bölgesinde büyük bir kıyım gerçekleştirilmiştir. Ayn Calut'ta Moğolları yenen ve Moğollara karşı olan Memlûkler, o dönemde kendisine destek veren devletlerin ve beyliklerin hamiliğini yapmış olup bu beyliklerden biri de Hakkari Beyliği'dir.

Moğollar döneminde, Memlûklerin ve Eyyubilerin desteğiyle ayakta kalan Hakkari Beyliği, sınırlarını genişleterek bölgesinde vakıf ve imar faaliyetleri başlatmış, kadı kudatlık kurumu kurmuştur.

Timur'dan sonra bölgede etkinliği artıran Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri beyliğin gerilemesine sebep olmuşlardır.

Akkoyunluları ortadan kaldıran Safeviler, Sünni Kürtler için tehlike arz edince dönemin miri Zahit Bey, İdrisi Bidlisi'nin aracılığıyla Safevilere karşı Çaldıran savaşında Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış, Osmanlı Devleti ise Hakkâri

Beyliği'ne "bağlı hükümet" statüsü vermiştir. Hakkâri beylerine ilk temliknameyi veren Osmanlı padişahı ise Yavuz Sultan Selim olmuştur.

Osmanlı ve Safeviler arasında kalan Hakkâri Beyliği, şerefhan ve Mustafa Bey dönemleri hariç yıkılışına kadar Osmanlı'dan yana politika izlemiştir. Hakkâri Beyliği II. İbrahim Bey (İbrahim Han) döneminde kuzey, doğu ve güney yönünde en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

1245/1830 yılından sonra gerileme dönemine giren Hakkâri Beyliği, artan taht kavgaları, Hıristiyan tebaa ile yaşanan sorunlar ve Nurullah Bey'in Bedirhan Bey ve Han Mahmut ile ortaklaşa Osmanlı'ya karşı isyan etmeleri neticesinde 1265/1849 yılında yıkılmıştır. Yedi asır boyunca bölgede hüküm süren Hakkâri Beyliği, 24'  Osmanlı döneminde olmak üzere 36 emir tarafından idare edilmiştir.

Hakkâri Beyliği'nin siyasi tarihi hakkında yeni bulunan "Mirname" ve "İrisan Beylerinin Tarihçesi" adlı eserler önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Hakkâri beylerinin tarih yazıcılığı ile ilgilenererek döneme ışık tutmaları manidardır. Hakkâri beylerinin ilim ve irfan sahibi oldukları, şiir yazdıkları, bazılarının divan sahibi olduğu, kütüphane ve medrese tesis ettikleri bilinmektedir.

Hakkâri beylerinin nesebinin Abbasilere yani Peygamberimizin amcası Abbas'a dayandığına ilişkin iddia, genel anlamda kabul görmüş olsa da bilimsel olarak kanıtlanamamıştır. Hakkâri beyleri ve aile mensupları Peygamberimize ve sahabesine ait olduğu iddia edilen kutsal emanetlere sahip olduklarını, bu emanetleri Bağdat istilasından beri koruduklarını ve bir kısmını Osmanlı'ya teslim ettiklerini dillendirmektedirler. Hakkâri beyleri ve aile mensupları, Abbasilerden oldukları iddiasını geçmişte olduğu gibi bugün de savunmakta, bunu mezar taşlarına, kitabelere ve diğer eserlerin üzerine "el-Abbâsi" nisbesiyle yazmaktadır.

Hakkâri'de İslam öncesine ve sonrasına birçok tarihi eser (kale, kilise, cami, tekke, türbe, mezar, köprü vs.) bulunmaktadır. Bu nedenle Hakkari, adeta bir açık hava müzesini andırmaktadır. Ancak ilgisizlik, bakımsızlık, yanlış restorasyon, define avcılığı gibi nedenlerle bu eserlerin birçoğu tahrip olmuş durumdadır.

Coğrafyası ve yüzey şekilleri bakımından doğal bir kale konumunda olan Hakkâri, birçok ulusa ve topluluğa beşiklik etmesinin altında belki de güvenli ve korunaklı olması yatmaktadır. Hakkâri, ayrıca yüksek rakımlı dağları, buzulları, gölleri, yaylaları, nehirleri, şelaleleri vb. doğal güzellikleriyle de ön plana çıkmaktadır.

Hakkâri, sahip olduğu tarihi zenginlikleri ve doğal güzellikleri ile yüksek bir turizm potansiyeline sahiptir.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Dahiliye (C.DH), 52/ 2563, 13 Rebiulahir 1155.
- BOA, C.DH, 187/8613, 16 Cemaziyelevvel 1135.
- BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT.), 800/37069, 11 Rebiulevvel 1233.
- BOA, HAT., 448/22317, h. 29.12.1250.
- BOA, HAT., 812/37250, 15 Safer 1241.
- BOA, Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (DVNSMHH.d), 2/423, 17.05.963.
- BOA, DVNSMHH.d, 86/16, 26.01.1046.
- BOA, DVNSMHH.d, 14/1593, trs.
- BOA, DVNSMHH.d, 80/509
- BOA, DVNSMHH.d, 63/25 ve 48, 15.02.996.
- BOA, DVNSMHH.d, 73/706, 16.11.999.
- BOA, DVNSMHH.d, 86/136, 137 ve 138, 13.08.1046.
- BOA, DVNSMHH.d., 32/390, 24.04.986.
- BOA, DVNSMHH.d., 9/76, 22.03.991.
- BOA, Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi (MKT.MHH), 6/80, 15.10.126.
- BOA, Bab-ı Asaflı Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d), 1551, trs.
- BOA, Babialı Evrak Odası Defterleri (BEO), 490/36741, 08.04.1312
- Akalın, C. ve diğeri, (1982). "Hakkâri". *Yurt Ansiklopedisi*. (Haz.: Vedat Günyol). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Akın, N. (2008). *Hakkâri Folklorunda Yatırlar ve Yatırlara Bağlı Anlatılan Menkıbeler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Akyol, H. (2004). *Akkoyunlu-Karakoyunlu Mücadeleleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Albayrak, K. (2007). "Nestûrîlik". *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Albayrak, K. (1997). *Keldaniler ve Nesturiler*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Al-Jeloo, N. (2014). "Taş Kiliselerden Daha Fazlası Hakkâri Asurilerini Yeniden Keşfedelim". (Çev.: Hakkâri Üniversitesi Çeviri Ofisi). *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*, II, Hakkâri.

- Atalar, M. (1994). "Kutsal Emanetler", *XII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Ayabakan, L. (2015). "Kürt-Nesturi İlişkileri ve Ağa Petros'un Özerk Asuri Devleti Projesi (1919-1923)". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 49-76.
- Aydın, H. (2014). "Topkapı Sarayındaki Ehl-i Beyt'le ilgili Kutsal Emanetler". *İstanbul Müftülüğü Din ve Hayat Dergisi*, 23, 70-73.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2011). *Şah Abbas ve Zamanı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Belli, O. (2008). "Dev Evleri". *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ankara.
- Belli, O. (2008). "Erken Demir Çağında Hakkâri Bölgesi". *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ankara.
- Belli, O. (2008). "Hakkâri'nin Kabartmalı Dikilitaşları". *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ankara.
- Belli, O. (2008). "Van Gölü'nün Güneydoğusu ile Hakkâri Bölgesi'nde Bulunan Tarih Öncesi Döneme Ait Kayaüstü Resimleri". *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ankara.
- Belli, O. (2014). "Hakkâri'de Bulunan Hubuşkiyalı Prenslerin Kabartmalı Dikilitaşları". *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*, Hakkâri
- Bingül, Ş. (2013). *Tanzimat Dönemi Merkezileşme Çabaları Sürecinde Van Ve Çevresindeki Aşiretlerin İskân Ve Adaptasyon Problemleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bozkurt, N. (2006). "Na'le-i Şerif". *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Buzpınar, Ş.T. (2006). "Nakibü'l-Eşraf". *DİA*, XXXII, 322-324.
- Cuinet, V. (1891). *Turquie D'asie*. (Ed.: Ernest Leroux), I-III, Paris.
- Çelebizade, A. E. (2008). *Çelebizade Asım Tarihi*. (Transkrip: Ali Aktaş), Basım Yeri Yok (Pdf).
- Çelik, M. (2010). "Süryanîler". *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Çölemerikli, İ. (2006). *Hakkâri Suretleri*. Diyarbakır: Lis yayınları.
- Danyal, M. (2012). *XIX. Yüzyılda Amerikalı Misyonerlerin Hakkâri Günlüğü 1830-1870*, Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- Demir, A. (1964). *İslamın Anadolu'ya Yayılışı*. İstanbul: Kent Yayınları.

- Doğan, C. (2011). “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 31- 43
- Doski, T.İ. (2014). *Dîwana Perto Begê Hakkâri*. İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Ebü'l-Fazl el-Hemedanî, Ebü'l-Fazl Reşidüddin Fazlullah b. Ebi'l-Hayr b. Ali (ö. 717/1318), *Câmiu't-Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*. (Çev.: İsmail AKA, Mehmet Ersan, Ahmed Hesamipour Khelejani), Ankara: TTK Basımevi, 2013.
- Ebü'l-Ferec, Barhebraeus Yuhanna İbnü'l-İbri (ö. 685/1286), *Abû'l-Farac Tarihi*. (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), Ankara: TTK, 1950.
- Evliya Çelebi, Muhammed Zilli İbn Derviş (ö. 1095/1684), *Seyahatname*, (Haz.: Ahmet Cevdet), İstanbul: Akdam Matbaası, 1314/1897.
- Gencer, F. (2011). “Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(49), 79
- Gözütok, Ş. (2011). “Hakkâri Devlet Adamı Ve Âlimler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 46, 255-280.
- Günaltay, Ş. (1987). *Yakın Şark II. Anadolu*. Ankara: TTK Basımevi.
- Gür, M. S. (2010). “Süryanice”. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Halife b. Hayyat, Halife b. Hayyat, Ebu Amr eş-Şeybani (ö. 240/854), *Tarihu Halife b. Hayyat*, (Thk.: Süheyl Zekkar), Beyrut: Darü'l-Fikr, 1414/1993.
- Hakan, S. (2007). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*. İstanbul: Doz Basım Yayıncılık.
- Hamidullah, M. (2008). *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Heckmann, L. Y. (2002). *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hırori, D.Y.H. (2010). *Biladu Hakkâri*. (Kürtçeye Çev.: Musaddak Tovi), Duhok: Spirez Yayınları.
- Feridun Bey, (1859). *Mecmua-i Münşeat'üs-Selatin*, İstanbul. (Pdf)
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ, (ö. 749/1349), *Mesalikü'l-Ebsar fî Memaliki'l-Emsar*. I-XXX, (Ed.: Fuat Sezgin), Frankfurt, 1988, (III), (Mesalikü'l-Ebsar)

- İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi Mustalahi's-Şerif*. (Thk.: Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut, 1988.
- İbn Hallikan, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Enbai'z-Zaman*, I-VIII, (Thk.: İhsan Abbas), Beyrut: Daru's-Sadr, 1978, (Vefeyatü'l-A'yan)
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, I-XIV, (Çev.: Mehmet Keskin), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995, (el-Bidâye)
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, (ö. 597/1201), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, I-XVIII, (Thk.: Muhammed Abdulkadir Ata ve diğerleri), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992, (el-Muntazam)
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (ö. 630/1233), *el-Kamil fi't-Tarih*, I-XII, (Çev.: Ahmet Ağrakça ve diğerleri) İstanbul: Bahar Yayınları, 1985, (el-Kamil)
- İbn Şeddat, Ebu Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim, (ö. 684/1285), *Tarihu'l Meliki'z-Zahir*, (Neşr.:Ahmet Hutit) Beyrut: en-Neşratü'l-İslamiyye, 1983.
- el-Kalkaşendi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed (ö. 756/1355), (ö. 756/1355), *Subhü'l-A'şâ fi Sinaati'l-İnşâ*, I-XIV, (Thk.: Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut, 1987.
- Kaplan, Y. (2014). “Pınyanış Hükümeti”. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*, Hakkâri,
- Kaplan, Y. (2016). *Kaniya Stranan*. İstanbul: Nubihar Yayınları.
- Katip Çelebi, (1732). *Cihannüma*. (Haz.: İbrahim Müteferrika) İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- Kavak, A. (2014). “Şeyh Adi b. Müsafir'den Seyyid Taha-i Nehri'ye Hakkâri'de Tasavvufi Hareketlilik”. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*, Hakkâri.
- Khachatryan, A. (2003). “The Kurdish Principality of Hakkâriya (14th-15th Centuries)”. *Iran & the Caucasus*, 7, Leiden.

- Kılıç, O. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548- 1648)*. Van: Van Belediyesi Başkanlığı Yayınları.
- Kılıç, O. (2005). “Klasik Dönem Osmanlı İdari Sisteminde Hükümet Sancaklar: Hakkâri Hükümeti Örneği”. *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: TTK Basımevi.
- Kılıç, O. (1997). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Elazığ: Şark Pazarlama Yayınevi.
- Kılıç, O. (2012). “Van”. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Komisyon, (1970). “Hakkâri”. *Meydan Larousse*, İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Mecid Emin, N. (1991). *el-Meşub'ul-Hakkâri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selahaddin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Erbil.
- Menekşe, Ö. (2004). “Mukaddes Emanetler”. *Diyanet Aylık Dergi*, 160, 45-46.
- Merçil, E. (1992). “Büveyhîler”. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Minorsky F.V. ve diğerleri, (2004). *Kürtler ve Kürdistan*. İstanbul: Doz Basım
- Polo, M. (1914). *Travels of Marco Polo*. (Ed.: Ernest Rhys), London: J. M. Dent&Sons.
- Rumlu, H. (2006). *Ahsenü't- Tevarih*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TTK Basımevi.
- Sakkar, S. (2006). “Musul”. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Sami, Ş. (1306/1889). *Kamusu'l-A'lam*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Sanjian, A. K. (1969). *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sevgen, N. (1982). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. (Haz.: Şükrü Kaya Seferoğlu-Halil Kemal Türközü), Ankara: TTK Basımevi.
- Surma H. (1996). *Ninova'nın Yakarışı*. İstanbul: Avesta Basın Yayıncılık.
- Sümer, F. (1989). “Akkoyunlular”. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Şahin, H. (2015). “Câmiu't-Tevârîh'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları”. *Bilgi Türk Dünyası Bilimsel Dergisi*, 73, 207-230
- Şami, N. (1987). *Zafernâme*. (Çev.: Necati Lugal), Ankara: TTK Basımevi.
- Şeref Han, (2009). *Şerefname*. (Çev.: Vedii İlmen), İstanbul: Yaba Yayınları.
- Tayyar, M. (1374/1954). *İrisan Beylerinin Tarihçesi*. (Osmanlıcaya Çev. Hüseyin Hilmi Işık), İstanbul.

- Tayyar, M. (2010), *Muhtasar Ahvalü'l-Ümera*. (Kürtçeye Çev.: Nizar E.Guli), Duhok: Spirez Publisher.
- Tekin, F. (2014) “Kürt Aşiretlerinin Durumu ve Nesturiler”. *Uluslararası Hakkâri Sempozyumu*, Hakkâri.
- Tekin, Z. (2007). “Zeynel Bey Ve Oğullarının Hakkâri Hâkimliği Mücadelesi Ve İsyânları”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X, 2, 119-132.
- Temerhan, (trs.). *Mirname*. (el yazması, baskı yeri yok)
- Top, M. ve diğerleri, (2010). *Hakkâri Rehberi*. Ankara.
- Top, M. (2015). “Hakkâri’nin Mimari ve Sanat Mirası”. *Hakkâri İl Yıllığı*, Van.
- Top, M. (1998). “Halime Hatun Kümbeti”. *Dünyada Van Dergisi*, 10, 22-27.
- Tuncel, M. (1997). “Hakkâri”. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Turan, O. (2002). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Uluerler, S. (2009). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İnan Siyasi İlişkileri (1774- 1848)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Vakıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi (ö. 207/823), *Fütuhü's-Şam*, Beyrut: Daru'l-Cil, (trs.)
- Yakut el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkut b. Abdillâh Hamevî Bağdâdi Rûmi (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldan*, Beyrut: Daru's-Sadr, 2010.
- Yalçın, H. (2010). *Hakkâri Folkloru*. Hakkâri.
- Yıldırım, N. (2005). *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe- Feth-i Revan Ve Bağdad) Tahlil Ve Metin*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldız, M. Z. (2004). “XIX. Yüzyılda Hakkâri'nin İdari Yapısı”. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*, Hakkâri.
- Yiğit, İ. (1995). “Emeviler”. *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları
- Zeki Beg, M.E. (2011). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, (Çev.: Vahdettin İnce ve diğerleri), İstanbul:Nubihar Yayınları.
- Zeno, C. (1873). *A Narrative Of Italian Travels in Persia*. (Translated and Edited by Charles Grey), London: Printed For The Hakluyt Society.

Erişim: [http://en.wikipedia.org/wiki/Shanidar_1], Erişim Tarihi: 10 Haziran 2015

Erişim: [<http://www.Hakkârikulturturizm.gov.tr/TR,55578/mezarliklar.html>], Erişim Tarihi: 08.12.2015

Erişim: [<http://www.baskale.bel.tr/baskale.html>], Erişim Tarihi: 30.05.2017

Erişim: [<http://www.baskale.bel.tr/baskale-4-pizan-husrev-pasa-medresesi-kalesi-ve-turbesi.html>], Erişim Tarihi: 06.10.2016

Erişim: [<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/van/kulturenvanteri/gevas-zzeddin-sir-camisi-ve-medresesi>], Erişim tarihi: 20.02.2015

Erişim: [<http://www.kurdistan24.net/tr/news/4d5ba248-d6f8-4612-b66a-8dac1fbc6633>], Erişim Tarihi: 20.05.2018

Erişim: [<http://www.vankulturturizm.gov.tr/TR,76452/izzettin-sir-camii.html>], Erişim Tarihi: 08.12.2015

Erişim: [<http://www.vankulturturizm.gov.tr/TR,88269/gevas-halime-hatun-kumbeti.html>], Erişim Tarihi: 15.03.2016

Erişim: [<http://www.milliyet.com.tr/yahudiler-50-yil-sonra-baskale-de-gundem-1390458/>], Erişim Tarihi: 31.01.2016

Erişim: [<http://www.cografya.gen.tr/tr/hakkari/turizm.html>], Erişim Tarihi: 13.04.2017

EKLER

Ek-1: Röportaj

Aşağıdaki röportaj Hakkâri beylerinin torunlarından olan Ragıp Abbasigil ile Başkale'nin Artes (Öncüler) köyünde 23.04.2016 tarihinde yapılmıştır.

Dedelerinizin isimlerini söyleyerek kendinizi kısaca tanıtabilir misiniz?

Ragıp Abbasigil: Adım Ragıp Abbasigil, baba adım Mustafa, dedemin adı Hurşit, onun babası Hıfzullah, onun babası Yusuf Paşa, onun babası Temur (Timur) Bey ve ismini bildiğim en son kişi Süleyman Bey. Bu kadar sayabilirim. Çiftçilikle uğraşmaktayım. 1950 yılında dünyaya geldim. Yüksekokuldan terkim.

Atalarınızın soyunun Abbasilere dayandığını siz de kabul ediyor musunuz?

Ben de aynı düşüncedeyim. Osmanlı'dan önce ta Abbasi devrinden beri Doğu Anadolu'da Abbasi beyleri hüküm sürmüştür. Dedem Hurşit, Hamidiye 9. süvari alayı komutanıydı. Babası Hüsrev Bey serkirdar idi yani bölgedeki tüm vergileri o toplardı. Onun babası Yusuf Paşa'nın askeri görevleri vardı. Ailemizden bazı zatlar bu şekilde devlette kademe kademe görev almışlar. Ailemiz Hakkâri, Van, Başkale (eski adı Elbak)'de ikamet etmektedir. Çok eskiden beri Abbasilerin payitahtı Bağdat'tan Hakkâri'ye, Siirt'e ve Palo'ya giden dedelerimiz var. Palo'dakilere Mirdasi beyleri de diyorlar. Herhangi bir aşirete bağlı değiliz. Kendimizi Arap olarak tanımlıyoruz. Çünkü atalarımız Abbasidir. Ama önemli olan ve her şeyden önce insan olmamızdır.

Atanızdan size kalan miras hakkında bilgi verebilir misiz?

Atalarımız bize bu toprakları miras bıraktı. Bir de şeceremizin yazılı olduğu bir kitap kaldı. Ta Hz. Abbas'tan dedelerimize kadar hepsinin ismi geçmektedir. Kitabın yazarı belli değil, farklı zamanlar birden fazla kişinin yazdığını biliyorum. Kutsal emanet olarak benim yanımda bir şey yok. Ancak Yüksekova'da Bajerge köyündeki akrabamızda, Hz. Peygamberin bir çift çorabı kalmış, halen orada duruyor. İstanbul'da müzede bulunan ayakkabısı da Nurullah Bey zamanında bir hizmetçi tarafından çalınmış, Diyarbakır'da yakalanmış, ayakkabı da İstanbul'a götürülerek Sultan Abdulaziz'e teslim edilmiş.

Size miras kalan kitap hakkında biraz malumat vermeniz mümkün mü?

Kitabın dili Farsçadır. Düz yazı da var ama çoğunluğu şiirdir. Farsça olduğu için okuyamıyorum. Hayatımın pişmanlıklarından bir tanesi de Farsça öğrenmememdir. Rahmetli babam Farsça biliyordu ve bu kitabı okuyordu. Kitabı isteyen çok kişi oldu. Kimseye vermedim. Üç sene evvel yazar Halit Yalçın'a verdim, İran'a götürdü, yeni bir nüsha yazarak orijinal nüshayı geri verdi. Şu an kendisi üzerinde çalışıyor. Tercüme ediyor.

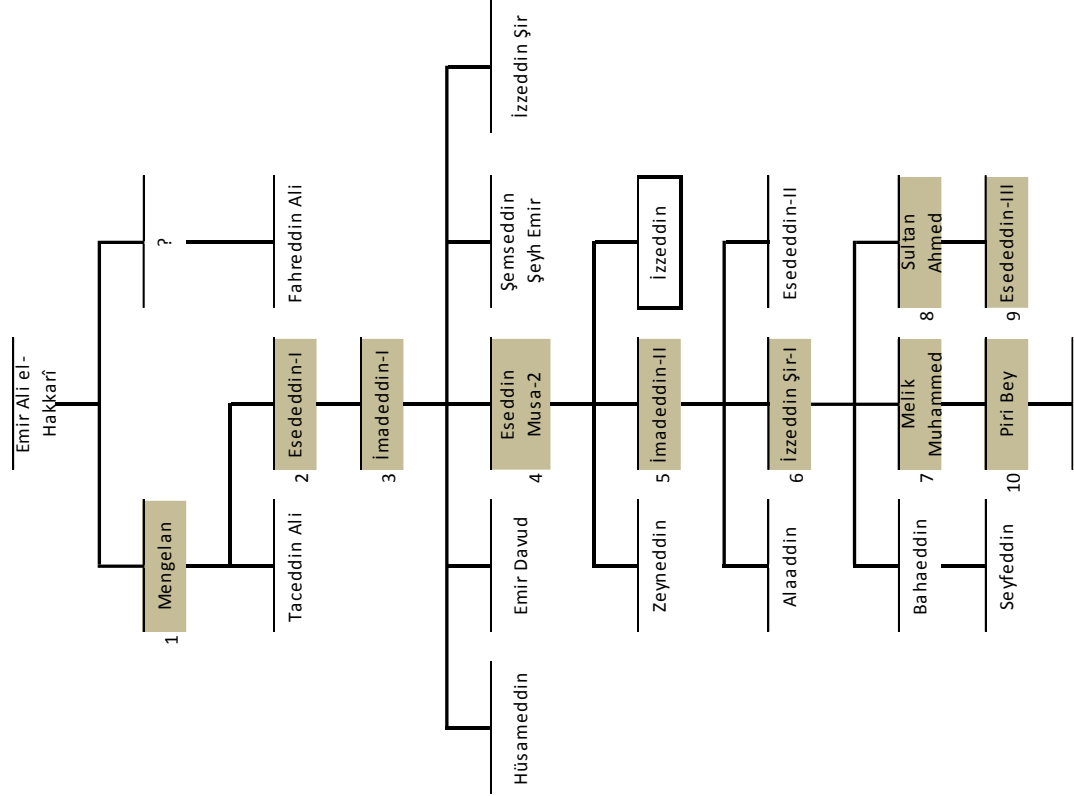
Akrabalarımızın nerede yaşadıkları hakkında bilginiz var mı, onlarla görüşüyor musunuz?

Yüksekova'da Bajerge köyünde, Hakkâri'de Abbasigil ve Kaya aileleri akrabalarımız oluyor. İrtibat halindeyiz sürekli. Düğün olsun, taziye olsun önemli günlerde bir araya geliyoruz.

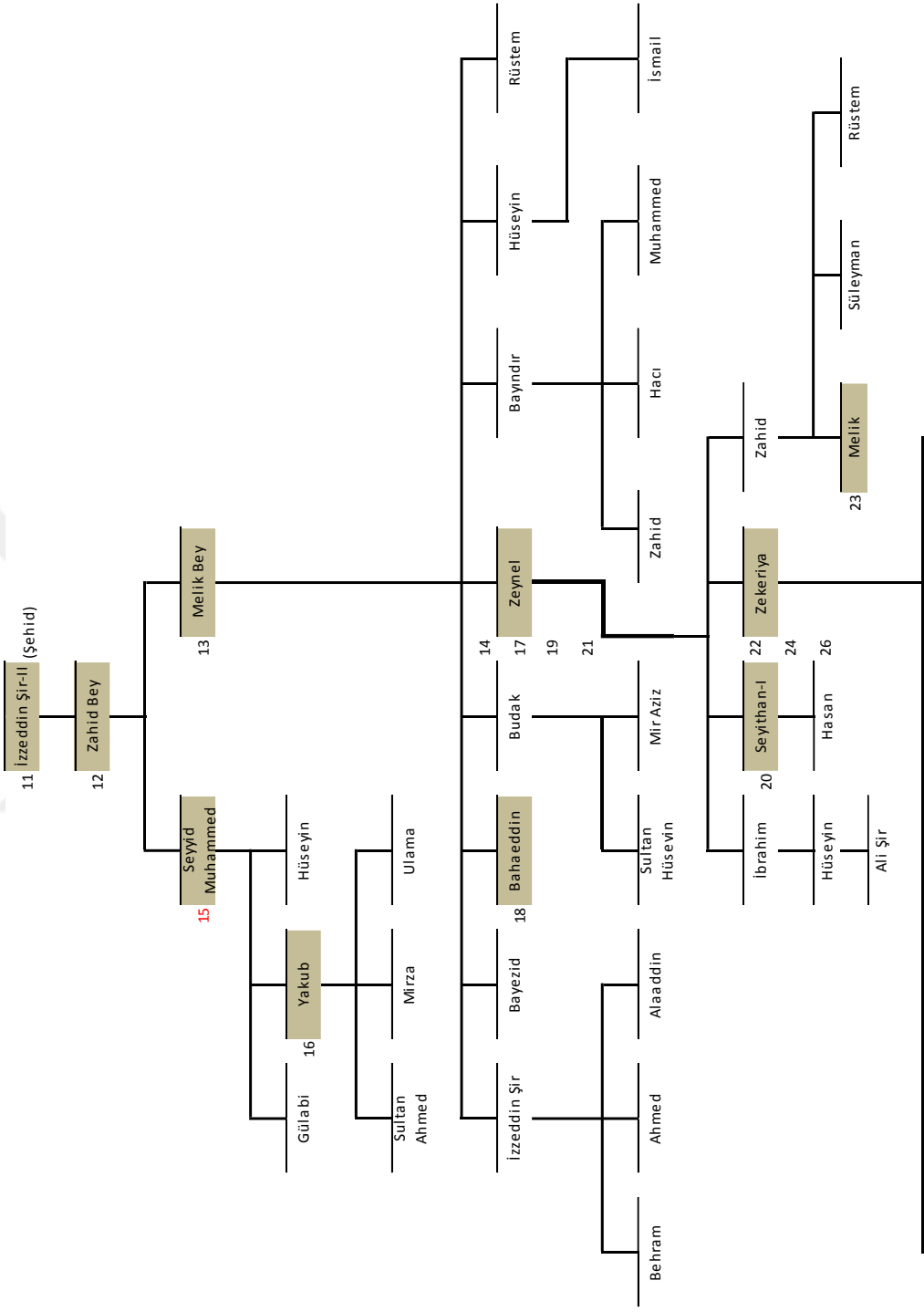
Hakkâri Beyliği'ne ilişkin araştırmacılara veya yetkililere dair bir eleştiriniz var mı?

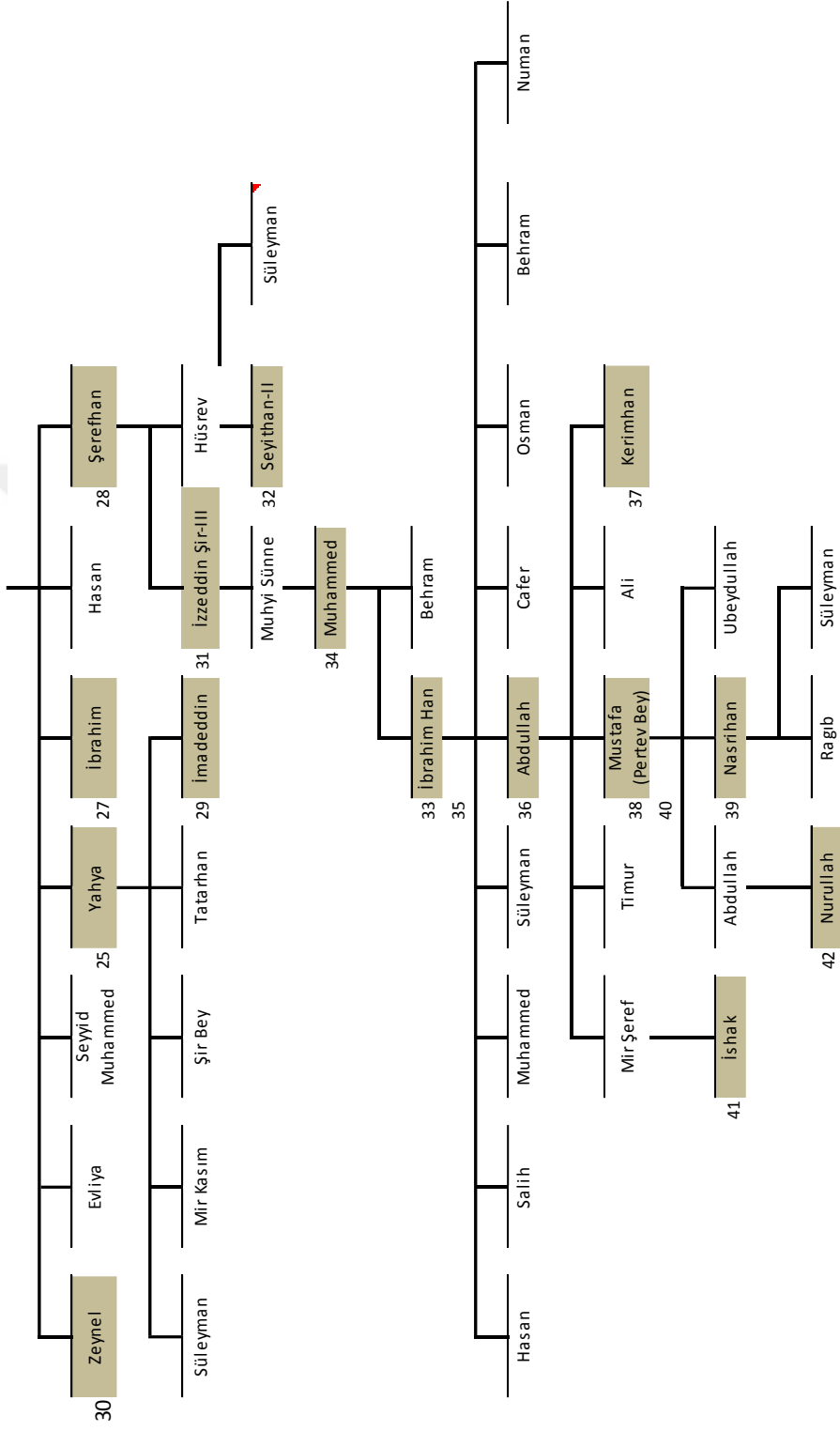
Hakkâri'de yapılan bir sempozyumda bizim atalarımızın Emevi olduğu dile getirildi. Her şey böyle açık ortada iken ve elimizde kitap varken bu şekilde itham etmeleri bizi rahatsız etmiştir. Öte yandan atalarımıza gösterilen ilgi, alaka tabii ki eskisi gibi değil ama halen devam etmektedir. Gerek Halit Bey'e (Halit Yalçın) verdiğim kitap gerekse sizlerin yaptığı araştırmalar tarihimizi daha da aydınlatacağını umuyorum.

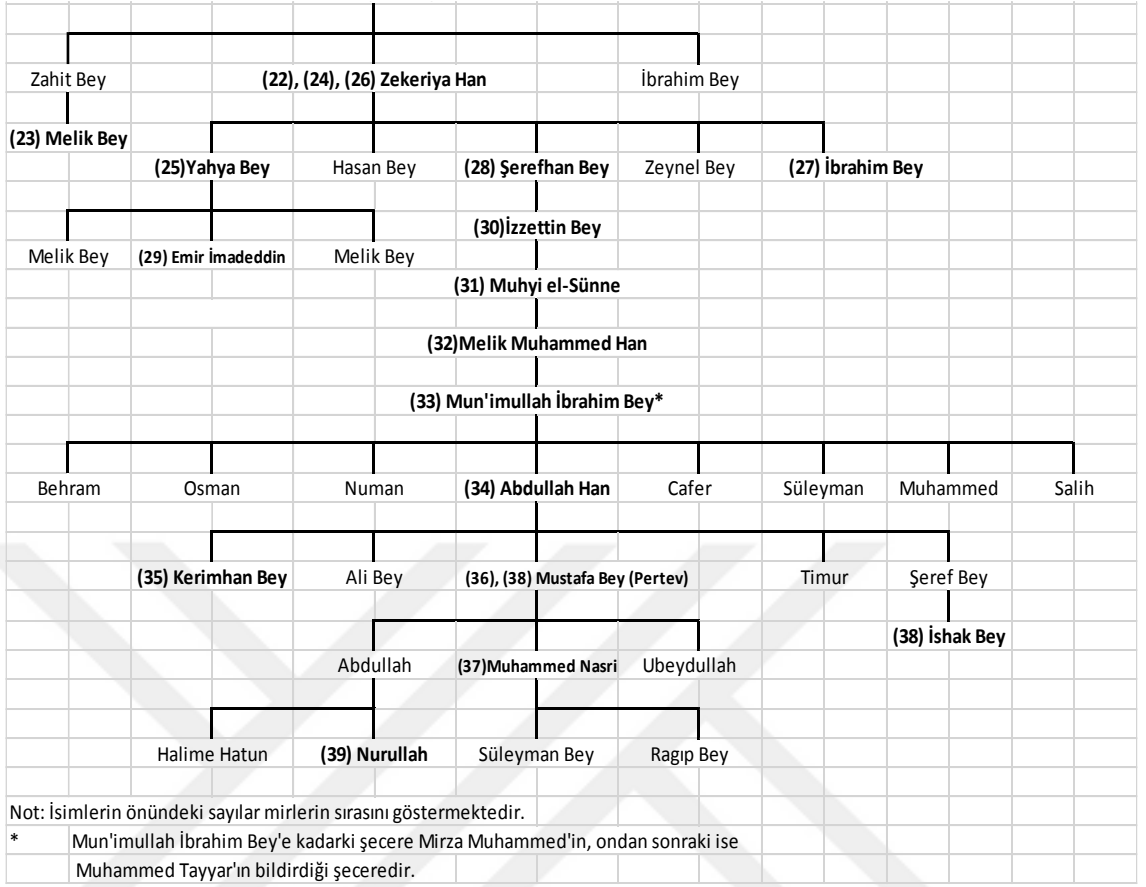
Ek-2: Soyağacı-1³⁸⁰

³⁸⁰ Bu şecere şu kitaplardan derlenmiştir: Mirname, Şerefname, Biladu Hakkârî, Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri

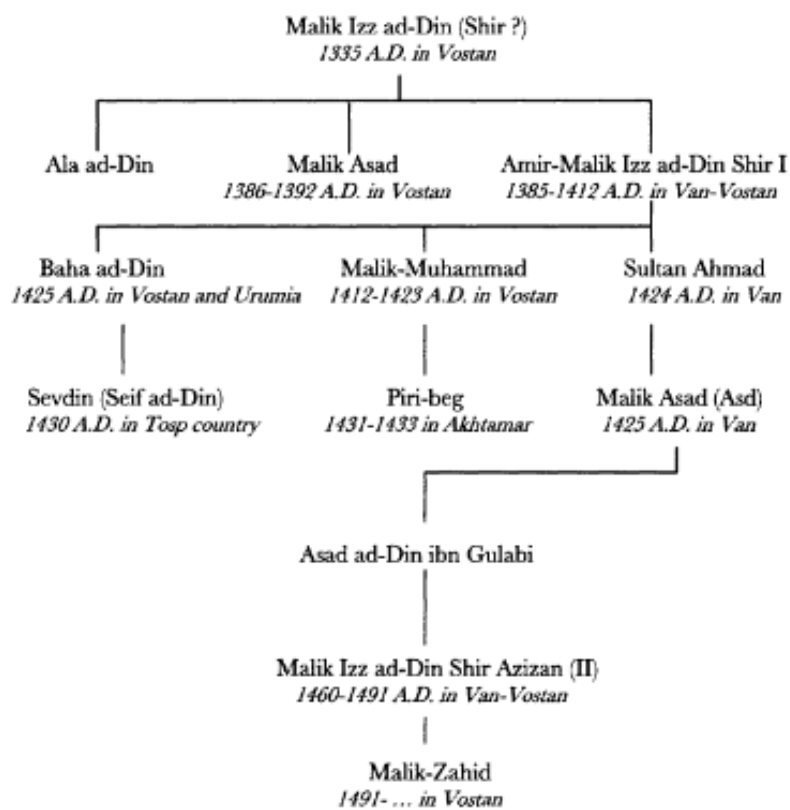

Ek-4: Soyağacı-3³⁸²

The Genealogy of Hakkari ruling emirs in Van-Vostan, Andzevatsik (Zawazan), Aghbak and Hakkariya (Julamerik) (During the 14th and 15th centuries A.D.)

³⁸² Alexander Khachatryan, a.g.m., 58.

Ek-5: Resimler

Resim 1: Steller – Merkez/Hakkâri (Fotoğraflayan: Hacı Tansu)

Resim 2: Zeynel Bey Medresesi – Merkez/Hakkâri

Resim 3: Meydan Medresesi – Merkez/Hakkâri

Resim 4: Pizan Hüsrevpaşa Medresesi – Başkale/Van³⁸³

³⁸³ Erişim: [<http://www.baskale.bel.tr/baskale-4-pizan-husrev-pasa-medresesi-kalesi-ve-turbesi.html>], Erişim Tarihi: 14. 07.2018

Resim 5: İzzeddin Şir Camii ve Medresesi – Gevaş/Van

Resim 6: İzzeddin Şir Camii'nin Kitabesi – Gevaş/Van

Resim 7: Kızıl Kümbet Mezarlığı, Merkez/Hakkâri (Fotoğraflayan: Hacı Tansu)

Resim 8: Halime Hatun Türbesi – Gevaş/Van

Resim 9: Süleyman b. Hüseyin b. Şerehan'a ait mezar taşı, Başkale/Van³⁸⁴

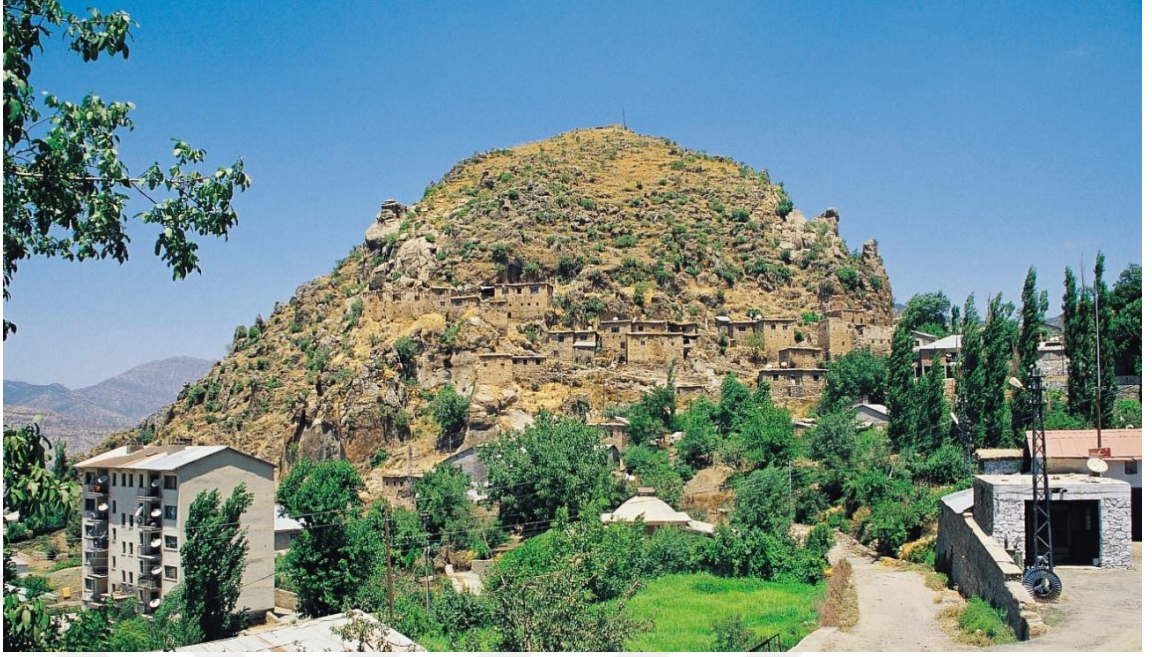
³⁸⁴ Erişim: [<http://baskale.ziraatodasi.org.tr/basin-odasi/fotograflar/pizan-husrev-pasa-medresesi>], Erişim Tarihi: 20.05.2017

Resim 10: Çölemerik (Mir) Kalesi-Merkez/Hakkâri (Fotoğraflayan Hacı Tansu)

Resim 11: Bay Kalesi-Merkez/Hakkâri (Fotoğraflayan Hacı Tansu)

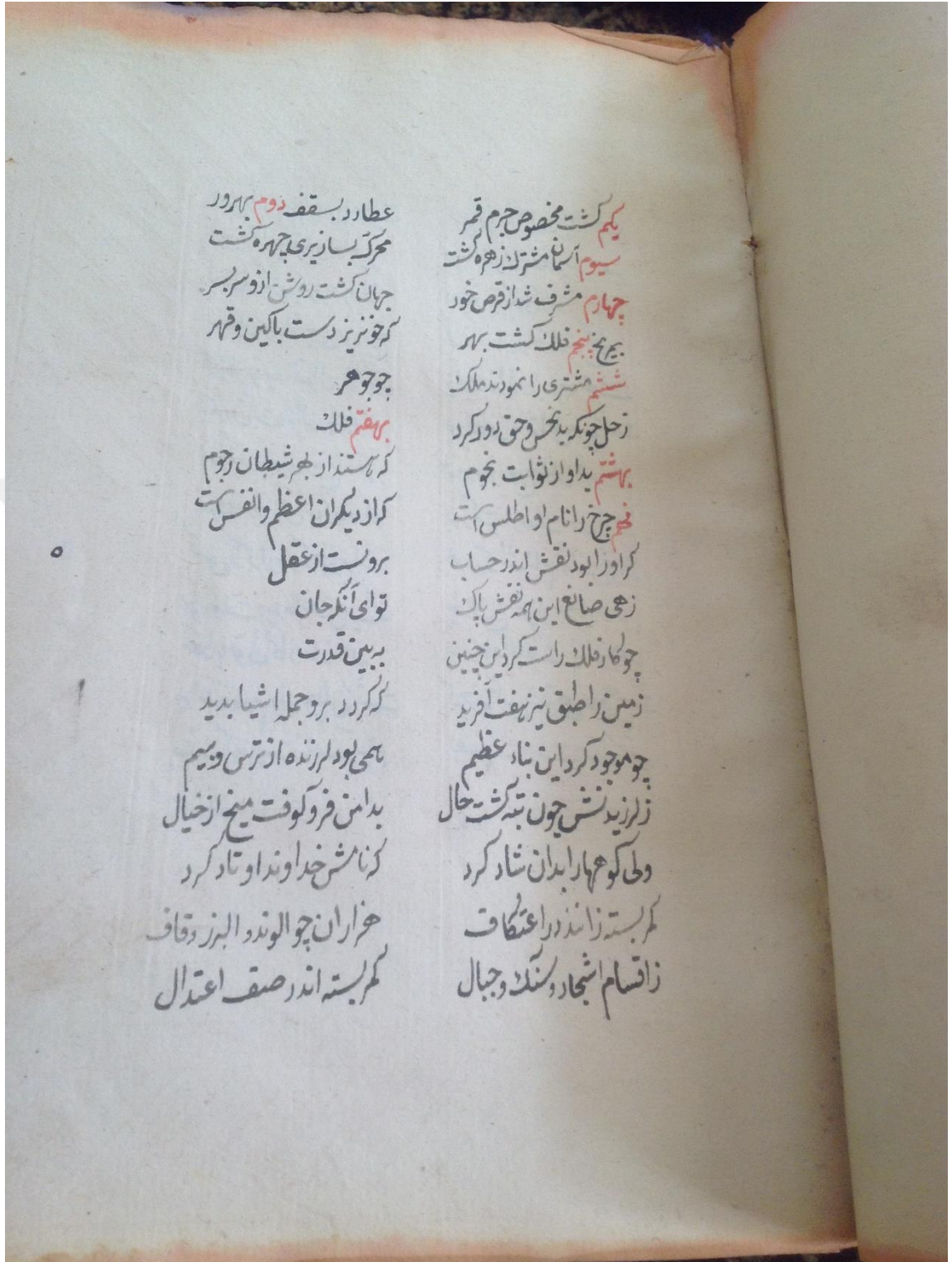
Resim 12: Çel(Çukurca) Kalesi ve Taş Evler – Çukurca/Hakkâri

Resim 13: Melik Esed Mezarlığı, Merkez/Hakkâri (Fotoğraflayan Hacı Tansu)

Resim 14: Kelegom Köprüsü, Başkale/Van (Fotoğraflayan Hacı Tansu)

Resim 15: "Mirname" adlı Farsça yazma eserin 5'inci sayfası³⁸⁵

³⁸⁵ Bu eser Temerhan Yazıcı tarafından XVII. yüzyılın ilk yarısında yazılmıştır.

نطلوز سر را چون شد جدا
 بیلغار همیر اندان کم خرد
 زر جعت چو بجی خبردار شد
 زوان کوچ کرده بوسطه رسید
 بدوت بیامد سوی تخت خویش
 چو آمد نطلوز بمرز رسید
 غمگین آتشی در وجودش فکند
 بید آفر او چون سوری نداشت
 چو دانت که فکرش نیامد بکار
 که او را بدو بود مطلوب خویش
 به رسید بر حال آن مدار
 که چند ماه اینجا کشیدی حفا
 تلف کرد اینجاست بسیار حال
 وزان سوی نواب فرخنده خو
 بدل هر دورا بود فکری بدی
 شد سراتن کین آشکار
 بیاسافی آن لعل نوشین بیا

همین بود مقصود او از خدا
 که در روان بیچی انکم درسد
 ز بدخواهی پاشا هشیار شد
 دران سال او روی پاشانید
 رحمت دل پاشا کرد بدیش
 ز بجی کین آتاری آنجا نید
 طبعی بر آتش بن بستند
 همان کینه مخفی بدل در گذشت
 در باره کرد دوسته آشکار
 هدایا فرستاد مکتوب خویش
 گرفته از وقت بی شمار
 که بار اجفایت بدل با حفا صفا
 بتوان خند کار بار احلال
 هدایا فرستاد از به او
 نگه داشتند هر دو از بخردی
 بفرصت نمائند نشان آشکار
 که با آن کتم رفع رخ حمار

۳۳۷

Resim 16: "Mirname" adlı Farsça yazma eserin 328'inci sayfası

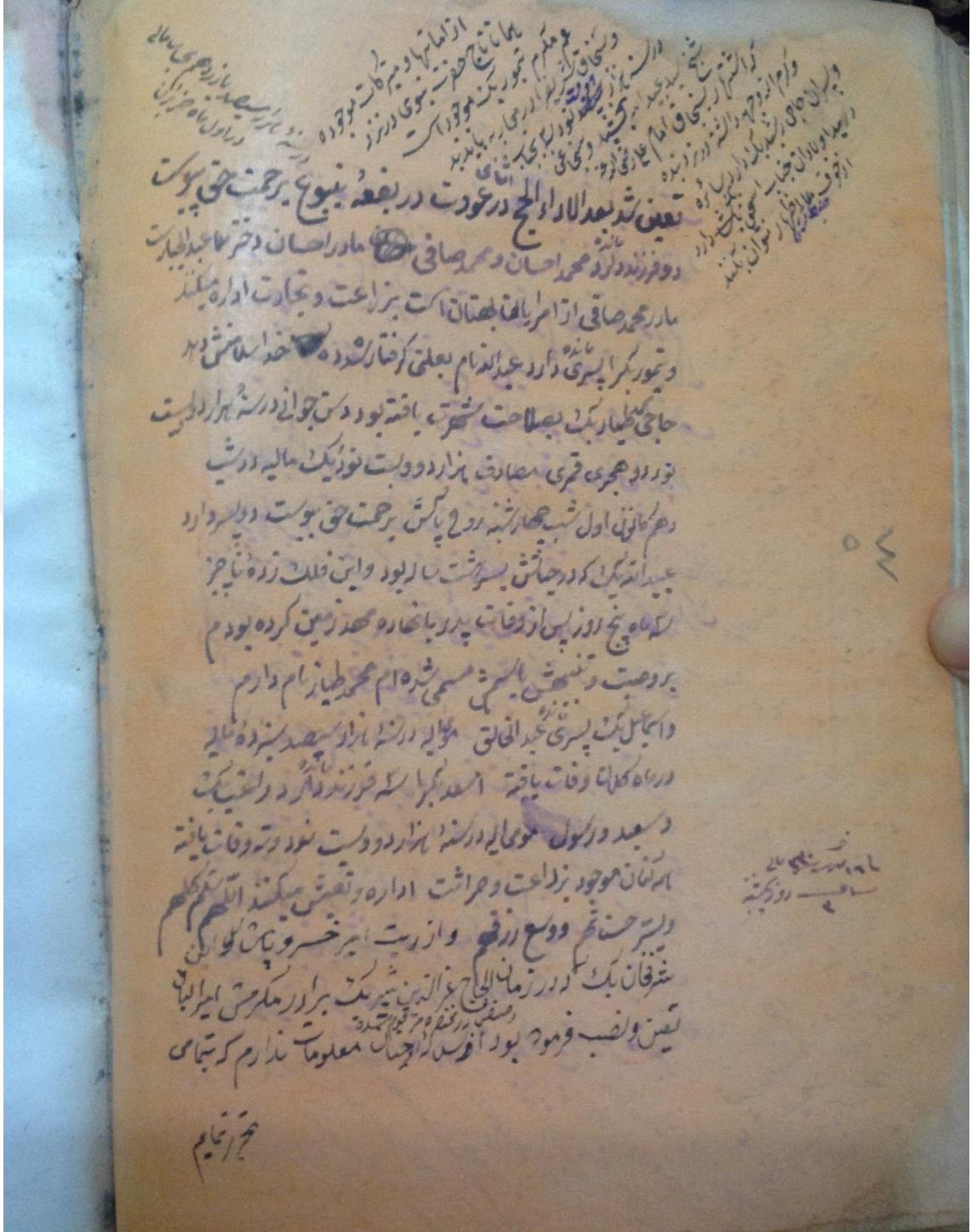
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَبِهِ تَتَّقِينَ

بِسْمِ غَضُومُهُ فَرَائِدُ الْمَفْرَدَاتِ مُحَمَّدِ أَرِينِ تَارِشِ عَلِيِّينَ وَمَشْهُورِ
جَوَاهِرِ اللُّغَاتِ رُرُودِ دَائِرَةِ الْمَوَارِدِ مُنْتَظِمِ سُلُوكِ الْأَكْلِ قُنُوتِ
الْقَائِمِينَ مُتَّقِينَ مُتَبَقِّينَ شَدِيدِ حَقَائِقِ لَامِعَةِ الْأَنْوَارِ
حَمْدِ وَثِقَاتِ وَرَقَائِقِ جَامِعَةِ الْأَسْرَارِ رِجَالِ وَالتَّجَارِ مَرَشِيَّاتِ سَابِقَةِ
أَنْ مَبْدِعِ حَكْمَتِيانَةِ هَسْتِي الْمَكَانِ وَمَوْجِدِ جَمَلِ مَوْجُودَاتِ
كُونَ وَمَكَانِ تَرْهَقِ هَوِيَّتِهِ عَنِ الْهَوِيِّ فِي هَوَاةِ الْهَوَانِ وَمَا
وَاسْتَقْنَتْ وَحْدَانِيَّتَهُ عَنِ الْأَبْثَاتِ بِالْأَدْلِيلِ وَالْيَرَاهَانِ
حَقِيقِ عَلَى التَّحْقِيقِ اسْتَكْرَامِ مَرَاجِعِ بِنَاضَةِ الْأَرْكَانِ عُلُوبَاتِ
جَوَاهِرِ مَمَكُنَاتِشِ كُنَانَةِ كُنْتِ كُنْزِ الْأَخْفِيَّاتِ صُورِ بَيَافِتِهِ عَالَمِ

شهره از خارخانه

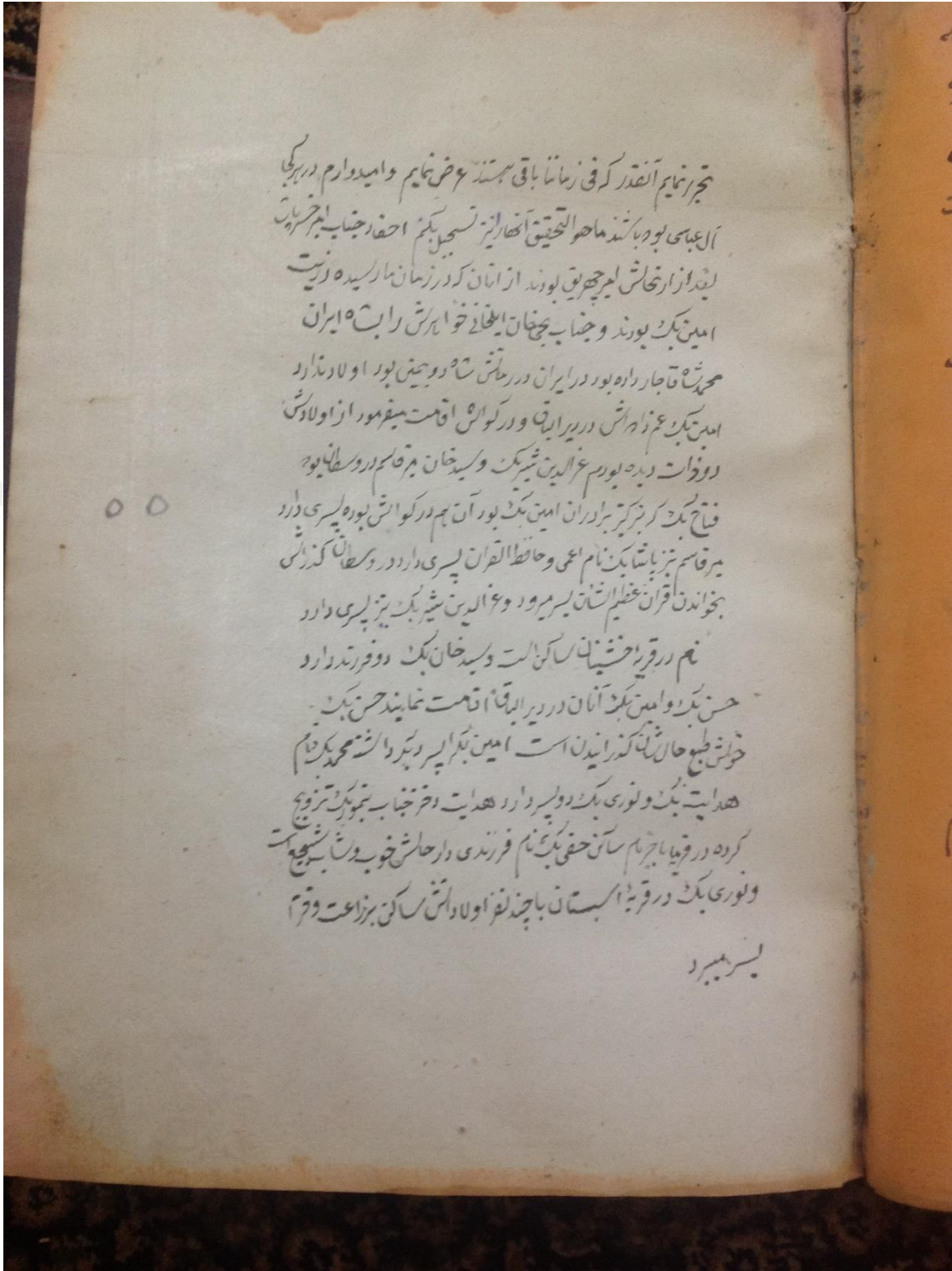
Resim 17: Muhtasar Ahvalü'l-Ümera adlı Farsça eserin giriş sayfası³⁸⁶

³⁸⁶ Bu kitap Mirza Muhammed Yazıcı tarafından XVII. yüzyılın son çeyreğinde yazılmıştır.

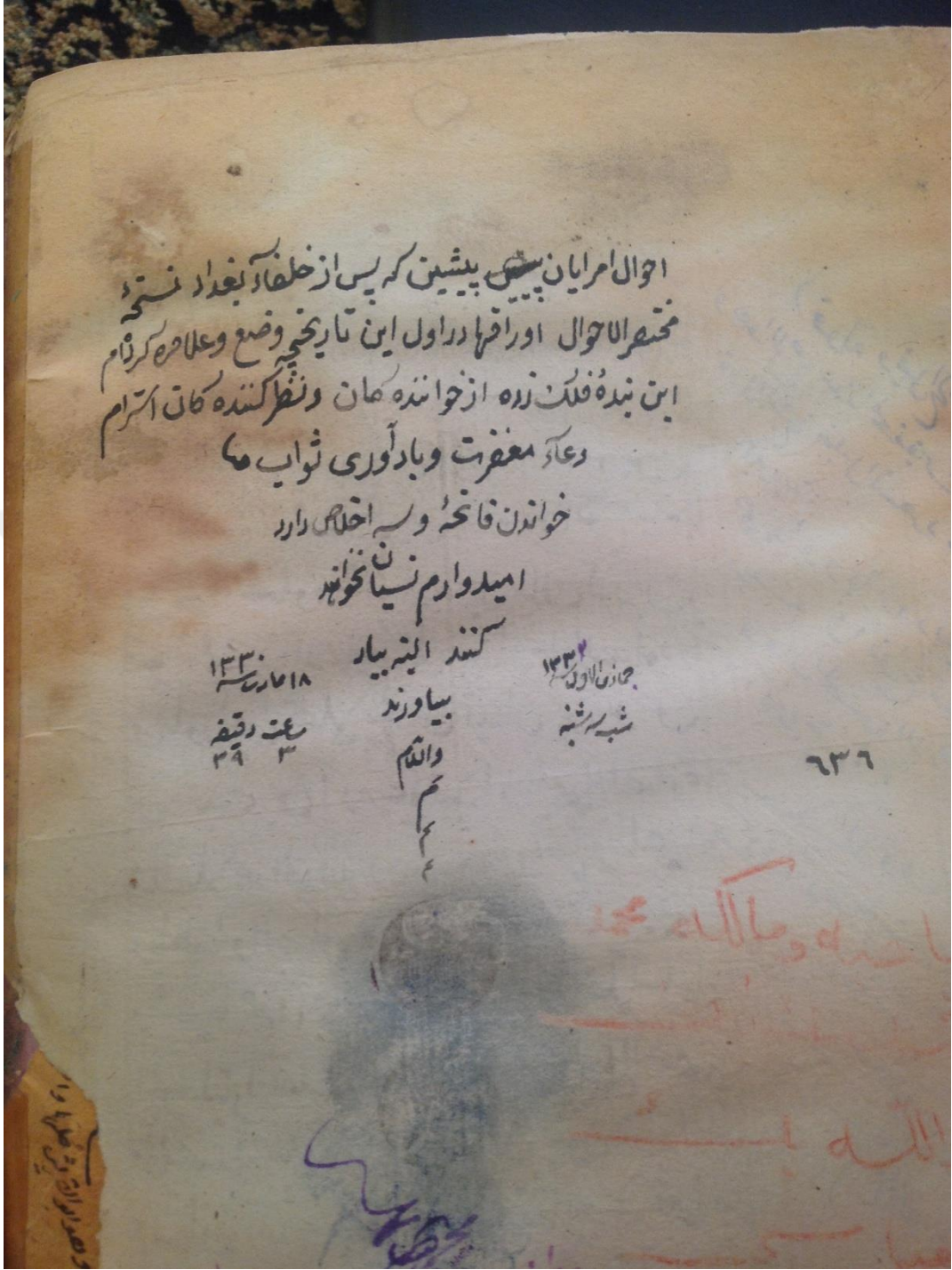

Resim 18: "Muhtasar Ahvalü'l-Ümera" adlı Farsça eserin 54'üncü sayfası³⁸⁷

³⁸⁷ Mirname'nin devamı niteliğinde olup Muhammed Tayyar tarafından 20'nci yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmıştır.

Resim 19: “Muhtasar Ahvalü'l-Ümera” adlı Farsça eserin 55 sayfası

Resim 20: “Muhtasar Ahvalü'l-Ümera” adlı Farsça eserin son sayfası³⁸⁸

³⁸⁸ Bu kitap Muhammed Tayyar tarafından yazılmıştır. Yazar kitabın tamamlanma zamanını saat ve dakika olarak da belirtmiş: 18 Mart 1330 (Rumi), Saat 3, Dakika 39. / 1332 Cemaziye'l-Evvel, Şeb-i Duşembe

Resim 21: Kudüs Şehrinde Hakkâri Sokağı³⁸⁹

³⁸⁹ Erişim: [<http://www.kurdistan24.net/tr/news/4d5ba248-d6f8-4612-b66a-8dac1fbc6633>], Erişim Tarihi: 20.05.2018

Ek-6: İrisan Beylerinin Tarihçesi Adlı Eserin Latinizesi

(Muhammed Mirza ve Muhammed Tayyar tarafından Farsça olarak yazılan Muhtasar Ahvalü'l-Ümera adlı eser Hüseyin Hilmi İstanbullu tarafından İrisan Beylerinin Tarihçesi adıyla Osmanlıcaya tercüme edilmiştir.)

İRİSAN BEGLERİNİN TARİHÇESİ

2.Sayfa

Bismillahirrahmanirrahim

Bu kürre-i arzdan ta arş-ı âlâya kadar olan bütün feraid-i müfredat mehamid-i manzumeleri ve cevahiri'l-lugat-ı dürudu durretu'l-mevarid mensureleri kunutu'l-kanitin mutkinin-i muteyekkinin incilerinin silkine dizilerek hamdü senanın parlak nurlarının hakikatleri ve birçok rica ve ilticaların birçok sırları cami' olan incelikleri ol imkânın vücûd-u hikmethanesinin mebdeî ve cümle kevn ve mekan mevcudatının mucidi olan ve hüviyeti hüvvetü'l-hevanda havailikten hüviyeti münezzehe olan ve birliği delil ve burhan ile ispattan müstağni olan hakikun ala't-tahkik hazretlerinin şanına layıktır. Zira erkan-ı ulviyyatin feyyazı olan mükinatının "kuntu kenzen mahfiyyen" kinanesinden tasvir buyurmuştur "ve ahsene kulle şey'in" halka-i imalathanesinden alem-i şühûd teşkil eylemiş ve bunları bedi' olan sanayiinin zuhuruna mirat kılmıştır. Bu envay-ı bedayi'in en şerif ve nefisi olan

3.Sayfa

ve melekat ve kemalat-ı nefsanienin masdarı ve menba'ları ve cami'i olan nefsi insaniyeyi "veleked kerremna beni adem" berai rayietü'l-berayiesiyle şiraze püzür ibda'-ı ifza' eylemiş ve o firkayı faikayı ihbas ve ihbazı arasında kuvve-i raika-ı natika ile tahsis ve ifraz eyleyip fazl ve fevz ile ayırmış ve imtiyaz buyurmuştur. Ve ebu'l beşer cenab-ı Adem ala nebîna ve aleyhi's-selamı maudire't-tis' ma'el-eşer ve "alleme ademe'l-esmane kulleha" müfredat-ı eşyanın isimlerini irade meşiyet-i ezeliyesine göre ihsan ile taltif buyurmuştur. (vece'elnakum şu'ûben ve kebaile li-te'arefu) ferman-ı celil ile Adem alehi's-selamın zürriyetini tefrik edip birini diğeri üzerine âlî ve amir bu suretle her bir firka kendi had ve kıyasını bilmiştir. Bu cümleden olarak Halîl-i rabb-ı celil olan Hz. İbrahim alehi's-selamın zürriyetini fazl-ı samedanisi ile âlî eylemiş ve bunlardan Arap kabilesini daha

4.Sayfa

mükerrerem ve fesahat ile ayat-ı rabbaniyesine mefahir olmakla mazhar buyurmuş ve bunlardan benî Adnanî ve bunlardan Benî Kureyşî ve bunlardan Benî Haşimî emsalinden daha üstün kılmıştır. Ve bunları Hz. Seyyidu'l-kevneyn sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin vücud-u şerifiyle müşerref eylemiştir. Celle celaluhu ve azzeme şanuhu'l-alî ve müzekki ve mutahhir olan salavat-ı mutevasilat ve nefehat-ı nefhat, tahiyat-ı erihat ki zuhre-i şemail-i şamilete'l-şemailden tekmil-i sikkine alemin şamesine meşmulen şemame-i meşk ezferdir. İlm-i ilahinin ihatası miktarıyla ol mahrezel-melekatu'l-insiyye olan ve nefsu'l-mutmainnetu'l-kudsiyye sahibi olan ve nasutî evsaktan arî münselih bulunan ve lahuti şuu'nin ahkâmında âlî olan hakikatu'l hakayik? istifa seririnin efendisi sabika salari peygamber şahlarının hatemi, temkin-i husrevi, dû cihanin hatemi olan hazretin ruhu pür fütuhu üzerine olsun ki onun sirac-ı zelam nübüvvetinin altında yeryüzünün diyanet

5.Sayfa

kevkepleri bulunmaktadır. ve mülk-i şeriatının ikkil-i ümmet-i icabet cemaatının zinetidir. Ve risaletinin seyf-i mesluli küfür ve dalalet ağacını kesicidir. Ve nübüvvet mushafının fatıhasıdır ve biset kitabının hatimesidir ve velahüve perdeleri arkasına mahremdir. Ve mülk ve melekût rumuzlarının aşinasıdır. "vema yentiku enil heva" mu'ciz destanının bülbülüdür. "ve in huve illa vahyun yuha" hakk-ı Kura'nının kamerisidir ve Arab'ın yol göstericisi ve fesih sözlüsüdür.

- 27 el-Muktedi Billah Abdullah b. Zahiretu'ddin Muhammed b. Kaim,
- 28 el-Mustazhir Billah Ahmed b. Muktedi
- 29 el-Musterşid Billah b. Mustazhir
- 30 er-Raşid Billah b. Musterşid,
- 31 el-Mukteda liemrillah Muhammed b. Mustazhir,
- 32 el-Mustencid Billah Yusuf b. Mukteda,
- 33 el-Mustadi binurillah Hasan b. Mustencid,
- 34 el-İmam Nasiruddinillah Ebu'l Abbas Ahmed b. Mustezi,
- 35 ez-Zahir biemrillah Muhammed b. Nasır,
- 36 el-Mustansır Billah Ebi Cafer Mansur b. Zahir,
- 37 el-Muste'sım Billah Ebu Ahmed Abdullah b. Mustansır,

Bu hanedan-ı muazzamadan bu otuz yedi zatın her biri tarih kitaplarında izah olunduğu üzere hilafet-i islamiyye müsnedinde bulunmuştur. bunların ahvaline her kısaca yazmak lazım idi. Fakat bu kitapçık bir muhtasar ahvalü'l-ümera ismini taşıdığından uzatmamak için yazmaktan çekindim. Mufassal tarih kitaplarından okunmasını rica ederim. Bu fakir ki maksadı bunlardan sonra bu hanedan-ı âliden imarete bulunan zatların muhtasar ahvalini yazmak olup hazreti

9.Sayfa

nevvab-ı azam ve umumi nimetlerin sahibi İbrahim Han Beg'in Allah Teala onun mülkünü daim ve ona ihsanını ta'mim eylesin, kütüphane-i yarçıyan içinde mevcut kitaplardan bir hülasa çıkarmak ve yazmaktır. Bu suretle Kürt kavmi, amirlerinin ahvalinden bir parça öğrensinler. Ve kendi ecdatlarına yapılan ihsanları hatırlasınlar. Böylece bu hanedan-ı nebevinin büyüklüğü ve satveti kalplerde yerleşsin ve onların lüzumlu hizmetlerinde cetleri gibi sadık olsunlar. Ve canlarını feda etsinler. Kürdistan sipahileri ahvali yani bütün sakinleri hep o hanedan-ı âlî sayesinde vahşet aleminde kurtulmuştur. Büyük küçük herkesin bunların aslını ve nesebini bilmesi lazımdır. Ve bilenlerin bilmeyenlere öğretmeleri lazımdır ki böylece bunların üzerinizdeki hakları ifa edilebilsin. Bilhassa Hakkârî'nin ümera ve hakimlerinin ahvali ve nesepleri ki bu hanedan-ı âlîninleridir. Bunlar hangi burçtan tülü' etmiş ve bu zulmeti ne suretle aydınlatmak ve kendi nurları ile parlatmışlardır. Bunların birincisinden başlayarak tâ,

10.Sayfa

nimet-i amme sahibi nevvab-ı âlînin zamanına kadar olanların ahvalini yukarıda söylediğim kitaplardan çıkarıp Kürtlere ilan etmek ve vaktaki bu fakir ol veli nimetin katiplerinin tıfilları zümresine girmekle müşerref olunca üstadın izni ve iltimas-ı küllü ile bu hulasayı bu noksanlığım ile ikmal edeceğim. Noksanlığımın af ve ikmalini ve kusurlarımın affını rica ederim. Şimdi Bağdat'ın müessir vukuatından sonra olan vakaları bildireceğim. Yafes b. Nuh ala nebina ve aleyhi's-selam neslinden Yüzencir Han'ın sülalesinden olan Cengiz Han'ın oğlu Tuluy Han'ın veledi Hülagu Han Türk umerasından olup Mecusi yani ateşperest idi. İslam memleketlerini feth için Irak'a yürüdü. Birçok büyük muharebelerden sonra Irak memleketlerini zapt etti. Bağdat'a yaklaştığında Mustasım Billah halifenin veziri İbn Alkamihiyanet ederek Kerbela vak'ay-ı faci'asına benzeyen hadise-i malume zuhur etti. İslam halifesi şahadet şarabı içti 656 sene-i hicriyesi evvelinde (Mirat-ı Kainat) Hilafet-i uzma şehrindeki mal ve menalî kamilen

11.Sayfa

zalimlere ve hainlere lokma oldu. Hülagu bu sülale-i tahirenin bütün ehl ve iyalini ve çocuklarını ve mensuplarını toplayıp her birini bir suretle azap ederek şehit eyledi. Bu zaman halife evladı kırk çocuk altın beşiklerde idi beşikleriyle birlikte helak eyledi. Resulü Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin "yunkatau kullu hesebî illa hesebî ve nesebî" yani herkesin nesebi kesilir yalnız benim nesebim kesilmez" hadis-i şerifini tasdik ederek emin ve sadık bendelerden birisi fırsat bulup Musta'sım Billah halifenin sulb-i pakinden olan Muhammed

el-Mustansır namındaki¹ oğlunu münasip bir suretle hapisten kaçırıp Mısır'a yerleşti. Bunun biraderlerinden birisi Şam'da idi. Bu iki zattan başka alî Abbas'tan ne büyük ne küçük ne erkek ne kadın bir ferdi diri bırakmadı. Hülagu bu iki zatın canlı kaldığını haber alınca arkalarından mevcutları pek fazla iki fırka asker gönderdi. Şam'a gelen asker Şamlıları mağlup edip Mustansır'ın biraderi bu esnada şehit oldu. Sonra bu firkada diğer firkanın arkasından Mısır'a

12.Sayfa

yürüdüler. Mısır padişahı Mustansır'dan haberi olmadığını bildirdi. Karşı taraf ısrar etti. Nihayet iki taraf askeri karşılaştı. Mısır askeri Hülagu askerini mağlup etti ve Mısır topraklarından kovdu. Şam ve civarı Cengizlerin elinde kaldı. Mısırlılar kahramanca avdet ettiler. Ve bunlardan hiç çekinmediler. Hak Teala fazl ve kereminden o sene Mısır'a öyle bir feyz ve bereket verdi ki asla misli vakı' olmamıştı. Bu cümle bereketi zat-ı mükerremi teşrifinden bildiler. Feyz ve bereketin zuhura başladığı zaman ol dürr-ü yekta gizli idi. Herkes bu bereket zuhurunun sebebini merak ediyordu. Birkaç zaman o sadık bende o dürr-ü yeganeyi gizledi. Bir gün beraber mescide gittiler. Necabet ve meymenet nuru altında parlıyordu. Herkes ona bakıyordu ve sevb-i aşk oluyorlardı. Cami cemaati etrafına toplanıp her ne kadar sorup araştırdılar ise de bir şey öğrenemediler. Hayrette kaldılar bazı tüccarlar ve seyyahlar ve memurat, o bahası olmayan dürr-ü danesini daha küçük iken hilafet makamı olan

13.Sayfa

Bağdat şehrinde görmüşlerdi. Ve o bendeyi de tanıyorlardı. Her ne kadar hallerini sordularsa da inkardan başka cevap alamadılar. Ve inkarı kabil olmayan kimselere de bende çok yalvarıp söylememelerini iltimas eylerdi. Feyz ve bereket zuhura gelmesi vakası onun mübarek kudûmundan idi. Herkes buna tamamen inanmıştı. Ve künyesini İbnü'l-Bereket koydular. Diğer bir gün cuma namazında Mısır sultanı Melik Zahir Baybars² kendisini gördü o kadar muhabbet teri döktü o kadar meveddet kanı harekete geldi ki bülbülün gül dalına ihtiyarsız konması gibi hemen elini tutarak musafaha ile göğsüne çekti. Sadık bendesi bir zarar gelmesinden korktu. Padişaha bu nasıl bir kimsedir ve hangi sedeften çıkmış incidir diye bağırmaya başladı ve bizi ru'yetiyle şereflendiriyor, dedi. Sadık bende aradan çekildi. Cemaat hayrette kaldı ol inci tanesi fesih söylemeye başlayıp sülale-i mübarekesini bildirdi. Sadık bendesi ve tanıyan tüccarlar tasdik eylediler. Ve hayır dua için ve muhafazası için dua eylediler aslı herkesçe malum olunca sevgisi kalplere yerleşti.

14.Sayfa

hürmet üzere tuttular. Mısır sultanı hizmet etmeye başlayıp makam-ı saltanata götürdü. Kendisine makam-ı ali tahsis ettiler ve yüksek bir tahta oturttular. Diğer günde kendisine biat ve hilafetini tasdik için reisleri ve amirleri topladı. Evvela sultan Melik ez-Zahir akrabaları ve tabileri ile birlikte biat eyledi. Sonra bütün Mısır ahali kendisini³ halife bilerek tamamı biat eylediler. Hutbelerde ism-i mübarekini el-İbnu'l-Bereket Muhammed el-Mustansır Billah okudular. Ve namına para bastılar. Halife hükmü ve ahkâmı Melik ez-Zahir'in elinde bıraktı. Kendisi yalnız hilafet-i uzma ismini kabul etti. Bundan sonra hilafetin nihayetine kadar hep böyle devam etti. Ve Mısır sultanları hem onların emriyle kaim olurlardı. Hilafetinin devamı müddetinde Mısır memleketlerinde o feyz ve bereket devam etti. Ve her sene daha ziyadeleşti. Mısır'ın yüksek hanedanından bir kız ile tezevvüc eyledi. Bu pakize hatundan birkaç evladı vücut buldu. Ahali ve aşiretler a'laları ve ednaları hep can ve gönülden itaat ve hürmet eyledi. Vefatından sonra evlatlarından on üç

15.Sayfa

¹ Mirat-ı Kainat kitabında Ahmet b. Zahir biemrillah ismiyle yazılıdır.

² Melik Zahir Baybars Mısır'da dördüncü Türkmaniye meliki, 658'de tahta geçti. (Mirat...)

³ Mısır'da hilafetin ilanı ve biat 659 Recebi, 13. Günü idi.(Mirat...)

kimse, Mısır'da hilafet-i uzema-ı İslamiyye makamını işgal eyledi. İnşallah bazılarını sırası geldikçe bildireceğim. Evlatları Mısır sultanları ile ahali arasında her ne kadar pederleri gibi muhterem idiler. Fakat daima kalpleri Bağdat tahtından hali değildi. Ve Mısır'da intikam alacak kuvvet yoktu bu suretle hep aciz idiler. Vaktaki Emir Nevruz himmetiyle Gazan Han b. Argun Han b. Abaka Han b. Hülagu Han sultan olarak şereflendi⁴, ve cihanı adaletle doldurdu. Bu haber Mısır'a gelip bu hanedan-ı alîyi haber aldılar. Bu mübarek evlatlardan veliaht olan Siraceddin ismindeki zatı biraderleri o tarafa gönderdi. Sultan Mahmut Gazan Han halife evlatlarından birisinin kudümü mübarekini haber alınca vezirleri ve kumandanlardan bir cemaatle istikbaline koşular ve büyük bir hürmet ve izzetle makam-ı saltanata getirdiler. Ve bir tahta oturtular ve “ya halife sana itaat ediyorum. Malumdur ki Müslüman olunca düşmanlık ve imandan sonra hıyanet kalmaz. Bağdad'ı evvelki gibi merkez-i hilafet yapacağım ve sizi cümle Müslümanlara halife tanıyarak biat edeceğim.

16.Sayfa

birinci arzum budur. Kılınca sarılarak herkesi size muti' edeceğim. Şimdilik sabır buyurmanızı rica ederim. Zira Cengiz'in diğer evlat ve tabileri bana darılıp ayıplarlar. Ve itaatten baş kaldırıp Müslümanlar arasında kıtaldan korkuyorum ve bazılarının mürted olmasından hazır ediyorum. Ve bunlara sebep olmakla kıyamette azaba düşmekten çekiniyorum. Onlar da benim gibi Müslümanlıkla şereflenmiş olmasalardı o kadar çekinmezdim. Hepimiz sadık Müslüman olduğumuz için bir müddet sabır ve idare edelim de bu korktuğum şekil hasıl olmasın. Muhakkak Bağdat hilafetini ve cümle Müslümanlara halifeliği size vereceğim. Şimdilik istirahatınız için Şuşter ve Cevize ve Zerkul şehirleri ve etraflarını kabul buyurunuz. Bakalım takdirin nasıl cereyan edeceğini görelim, dedi. Melik Siraceddin, Sultan Mahmud'un bu hoş ve makul sözlerini duyunca fikir ve siyasetini beğendi o tarafları kabul eyledi. Ve şahın enva'ı hediye ve ikram ve fermanı ile birlikte o tarafa gitti. Şehir ahali ve askeri

17.Sayfa

cümlesi karşıladılar ve hürmet eylediler. Şuşter şehrinde ikamet eyledi. Her taraftan hediyeler geliyordu. Sultan Mahmut Gazan Hanın söylediği vaatleri süratli bir vasıta ile kardeşlerine yazdı ve Yusuf ala nebiyyina ve aleyhi's-selamın Kelam-ı Kadim'de ferman ala'l-alîm “*ve atunî bi ahdikum ecma'in*” buyurduğu gibi onları davet eyledi. Mektup Mısır'a gelince ve okuyunca hepsi bir yerde toplandı. Ve uzun meşveret ve mukalemeden sonra sabr ve Mısır'da kalmaya karar verdiler. Ve hazer etmek lazımdır belki hepimiz oraya gidince bir hile olur zira o sultan eski bir düşmanımızın oğludur. Bize isyan ederek bütün neslimizi keser. Yakın hasıl oluncaya kadar bekleyelim. Salah olsun burasını elden çıkarmayalım. Şimdi bir zevcesi ile oğlu İzzeddin'i gönderelim. Vaatlerini yapar ve bunlara tam bir istirahat ve emniyet hasıl olursa biz de arkalarından gideriz, dediler. Ve oğlu ile zevcesini gönderdiler ve bu yolda cevap yazdılar. Bunlar Şuşter şehrine vasıl olup Melik Siraceddin'i görmekle şereflendiler.

18.Sayfa

birkaç gün istirahattan sonra baba ile oğlu bir cemaat ile birlikte Gazan'a gittiler. Gazan bunların teşriflerini haber alınca eskisinden daha ziyade sevindi büyük bir hürmetle karşıladı. Taht mahalline götürdü ve çok i'zaz ve ikram eyledi. İzzeddin'i çok beğendi. Uzun söz ve muhabbetlerinden sonra ismini sordu. Lüzumlu duaları okuduktan sonra ismim İzzeddin'dir dedi. Ya halifezade niçin amcaların teşrif etmediler? Dedi. Hak Teala makamımızı âlî eylesin, amcalarım sizden korktu. Zira ceddiniz Hülagu diyerek fezahatle yaptığını söyledi. Gazan Han ağlamaya başladı. Çok ağladı ve “ya rabbi ceddimin günahını benden sorma, ammu'n-nebi sallallahu aleyhi ve sellem zürriyetine yaptığı fenalıkları benden sorma,” dedi. Sonra “ya seyyidim İzzeddin hangi memleketi ister isen vereyim” dedi. Mülkün daim olsun bize emniyet

⁴ Sultan Mahmut Gazan Han veziri Nevruz'un telkiniyle imana geldi.(Mirat-ı Kainat)

hasıl edecek yerler lütuf buyurunuz. Dağlara ve kalelerle mahfuz vilayetleri isterim ki sizin hilelerinizden emin olalım zira biz zamanın tahammülünden ve ahvalin tebeddülünden

19.Sayfa

korkuyoruz. Baki ancak vacibu'l-vücuttur. Zat-ı alînin bu fani dünyadan irtihalinizden sonra Türk meliklerinden halifeleriniz neslimizi kırmaya başlarsa oralarda kendimizi koruyabilelim, dedi. Ve böyle birçok makul sözleri söyledi. Gazan Han fetanet, akli ve feraset ve kiyasetinden taaccub eyledi ve hemen katiplerini çapırıp, İzzeddin Mücella namına ferman yazmalarını emretti. Ve o zaman kendisine Mücella ismini verdi. Fermana bakıp yazdığı şehirleri görünce katibe emredip bunlara Haftiyan Kalesi'ni ve Bazan şehrini ve Bistan ve Peşter şehirlerini de ilave ettirdi. Ve Alat ve Balat ve Kelas ve Azerbaycan hududuna kadar verdi. Yazıldıktan sonra emredip hemen tescil ettirdi ve nihayetine bu memleketleri bunlardan kim alırsa veya kalbinde bunlara karşı hiyanet taşırırsa veya hakaret ederse Allah'ı tealanın laneti üzerlerine olsun. Ve bu memleketler batından batına asırdan asıra bunların hükmünde kalacaktır diye yazdırdı. Ve şah tacını başına giydirip enva' hediyeler ve elbiseler ve sadık

20.Sayfa

vaatler verip divan mensuplarının büyüklerinden bir cemaat ile bu şehirlere gönderdi. Hakikatte Cengiz evlatlarından şehzadelerin kalplerinde haset ateşi alevlendi. Melik İzzetin Mücella Kerkük şehrini payitaht yaptı, Şuşter şehrinden ehlini getirdiler ve diğer vilayetlere kendi ismiyle eminler ve emirler temin eyledi. Ve Hz. Ömer radiyallahu anh zamanında vaat edilen haracı aldı. Ahali arasında adalet ve şeriat-ı Ahmedî sallallahu aleyhi ve sellem ahkâmını icra eyledi. Hz. Ömer'den sonra bunun gibi görülmemiş idi. İzzetin Mücella ismi ile meşhur oldu. Bir müddet böyle adalet ve rahat ve refah ile gidiyordu. Orada vefat etti. Hudayı Teala mübarek evlatlar verdi. Gazan Han'a Şam'da vefat edeceğini münecimler haber vermişti. Gazan bütün ömründe Şam taraflarına hiç gitmemişti. Bir gün Tebriz'e gitti bir mahale geldi. Buraya Şam derlerdi. Buraya gelip ismini işitince kalbine hemen ölüm korkusu düştü ve halsiz düştü ve şehir halkından Şam isminin verilmesinin sebebini sordu. Şam'dan bir tacir buraya gelmiş.

21.Sayfa

Bir müddet sakin olmuş bu sebepten bu beldeye Şam demişler. Dediler Gazan Han olduğunu anlayınca "inna lillahi ve inna ileyhi raciun" burası benim meskenimdir ve ruh-u paki burada a'lai illiyuna uruc eyledi ve burada defin edildi. Ve üzerine kubbe yaptılar bundan sonra buraya Şam Gazan dediler. (R.Aleyh) bunun vefatından sonra biraderi İlhatu Han sultan Muhammed Hudabende saltanat makamına geçti. Bunun zamanında Cengizliler bu hanedan-ı âlînin neslini kesmeye kalkıştılar. Ve Kerkük'e büyük asker gönderdiler. Bir miktar muharebe oldu ise de fayda vermedi. Melik İzzeddin Mücella Kerkük'ten çıkıp nihavent dağlarında tahaffuz edinmeye gitti. Buralarda Lodoj taifesi sakin ettiler kendisini el birliği ile muhafaza ettiler. Ve başlarına emir yapıp itaat ettiler ve zamanımızda bunların arasında o nesli tahireden emir vardır. Ve bunlara Siraceddinî derler. Hafitan Kalesi'ni oğullarında dördü muhafaza ediyordu. Cengiz askerleri Kerkük'ten buraya geldiler büyük muharebe oldu. Cengizliler mağlup oldular ve kale kuvvetlendi.

22.Sayfa

Az olduklarından beklemeyi fâideli bulmadılar. Zaten cenk için dört kardeş kalmışlardı. Ve bunlara İzzeddin derlerdi. Babalarının emri ile kaleden çıktılar hepsinin büyüğü melik İmadeddin idi. Kardeşlerini babalarının yanına gönderdi. Kendisi gizlice İmadiye vilayetine kadar geldi. Şecaat ve asaletin şuaları orayı da parlattı. Türk askerleri tarafından takip ediliyor idi. Esir olarak Türk emirlerine götürüleceklerdi. İmadiyeden de çıktı dağda yaşayan kabileler arasına gitti. Bunlar Kürt kabileleri idi. Bunun halifezade olduğunu bilerek hürmet ve ikram ettiler. Her kabilenin reisleri vardı. Bütün reisler etrafına toplandı. Ol hazretin kendi aralarında sakin olması için istirham ettiler. Sadakatle taat edip biat ettiler. Ve kendilerini ona

yine emiru'l-umera ve beylerbeyi yaptılar. Onların rica ve vaatlerini ve yeminlerini kabul eyledi. Bütün Kürt kabileleri geçmişte aralarında vaki olan hadiseleri bırakıp birbirleriyle

23.Sayfa

kardeş gibi oldular. Aralarındaki nifak ortadan kalktı hepsi birlikte hizmete koyuldular. Melik hazretleri Azerbaycan'a yakın bir kalede idi. Arzu ve iltiması ile Bad Kalesi'ni yaptılar. Oraya teşrif eyledi. Muvakkaten burada ikamet eyledi. Kürt emirleri, reisleri her taraflardan buraya toplandı. Diyarbekir, Cizre ve havalinden ve Erzurum hududlarından ve Kürtlerin buldukları mahallerden gelerek buraya toplandılar. Ve mübarek ellerini öpmekle şereflendiler. Hükümeti karar bulunca adalet ve ihsanı ele aldı. Adaletinden bütün Kürdistan rahat ve gani oldu. Hafitan Kalesi'nde yanında bulunup da babalarının yanlarına giden kardeşi, Melik Ahmet ve Melik Mahmut ve Melik Halil babalarının tedbiri ile babalarını orada bırakıp büyük kardeşlerinin yanına hareket ettiler. Melik Ahmet ve Melik Mahmut kardeşleri İmadeddin'in yanına geldiler. Hepsinin küçüğü olan Melik Halil Mısır'a gitmek üzere Şam'a geldi. Şamlılar bunu tanıdılar Şam hükümdarlığı için çok vaatler ederek Şam'da bıraktılar ve tezviç ettiler bu haber yayılınca ve Şam emiri

24.Sayfa

tarafından Türk meliklerine bildirildiğinden tatarlar Şam'a büyük bir ordu gönderdi. Melik Halil'i ele geçirmek ve Şam diyarını harap etmek arzusunda idiler. Melik Halil askerlerin geldiğini haber alınca Şamlıları toplayıp lüzumlu nasihatleri söyledikten sonra; "ey Şamlılar burada bulunduğum için beni tutmak ve memleketinizi harap etmek için Türk meliği büyük bir ordu göndermiş. Asker İran'dan hareket etmiştir. Bu sözleri kendimi kurtarmak için söylemiyorum bu zalimlerden sizi emin kalmanızı istiyorum. Müsaade ederseniz biraderimin yanına gideyim. Mısır yolu bana kapalıdır. Biraderime gitmekten başka şimdi bir çare yoktur. İnşallah kuvvetlenerek onlarla çarpışacağım. Ve ondan sonra hepimiz inşallah Mısır'a gideceğiz." Dedi. Şamlılar her ne kadar muharebe edelim dediler ise de faide vermedi. Zevcesini Şamlıları temin maksadı ile orada bırakarak yalnızca Kürdistan'a gitti. İmadiyeye yaklaşınca bir gece üzerine bir hal gelerek gaybten bir tesir ile dünya işlerinden el çekti.

25.Sayfa

İbadet için bir mağarada kalmayı münasip gördü. İmadiye ile Soran vilayeti arasındaki bir mağarada tevbe-i nasuh etti. Ve uzun zaman burada ibadet etti. Bir gün kürt beylerinden biri av için bu mağaraya geldi. Bir abid gördü ki asalet nuru anında parlıyordu. Güzelliğinden misli olmayan bir genç görünce hayran kaldı. Dikkat edince şekli ve şemailinin emiru'l-Umera Melik İmadeddin'e benzetti. Hemen elini öpmeye koştu. Ve bunun melik İmadeddin'in kardeşlerinden biri olduğunu anladı. Ve kendisine sorarak da öğrenince yalvararak ve çok izaz ve ikram ederek mağaradan çıkardı. Ve hanesine götürdü. O taraflardaki kürt beyleri toplandılar. Büyük bir cemaat İmadiye'ye gittiler. O zaman İmadiye bir arap padişahının elinde idi. O zaman bütün vilayetlerde yalnız İmadiye Türklerden mahfuz kalmıştı. Burasını işgal edip meliğin varidatını zapt ettiler ve melik Halil'i buraya emir yaptılar. Ve melik İmadeddin'e haber yolladılar ve birkaç kimse seçerek Şam'a gönderip zevcesini getirdiler. Bahadettin isminde...

26.Sayfa

Bir oğlu var idi. Vilayetine Behdinan dediler. Zamanımıza kadar bu melikin evlatları burada emirdirler. Bunları bırakarak maksadımıza gelelim. Melik İmadeddin Kürtlerin başında adalete başladı ve Türklerin zulmünü bütün kürt memleketlerinden uzaklaştırdı. Birkaç defa Türkler bu taraflara gelip muharebeler vaki oldu. Hepsinde mağlup olup kaçtılar. Milleti arasında şeriat-ı gazayı Ahmediye emirlerini icra eyledi. Alim ve fazıl idi. Ulema ve meşayihin sohbetlerinden ayrılmazdı. Gününün üçte birini halkın işlerine ayırmıştı. Diğer ikisini Hak tealanın ibadetinde geçirirdi. Evliyalar zümresine dahil olmuştu. Kardeşi melik Halil ve diğer kürt beyleri ve reisleri hep muti' idiler. Emiru'l-Umera idi. Adl ve ihsanı alemde şöhret bulmuştu. Kendi nefsi ve evladı için Hakkârî vilayetini intihab etmişti. Kaleyî Bad'ı tamir etti.

Hakkâri vilayeti İran'a hudut olup diğer vilayetlerden daha muhkem ve aşiretleri ve ahalişi daha cesur olduğundan diğer kürt vilayetlerini Cengizlerin korkusundan muhafaza için bu mahalli seçmişti. Hayatı müddetince bütün ahali

27.Sayfa

Emniyet ve rahatta idi. Hiç kimseden incinmemişti. Şimdiye kadar Hakkâri ahalişi hep o zati alî evladının himaye ve biatı altında idi. Diz nahiyesi ahalisinden birisini Mısır'a mektup götürüp getirmek için tayin etmişti. Birbirlerine daima kendi hallerini bildirirlerdi. Mufassal malumat tarihlerde mevcuttur. O inci tanelerinin ve sülalenin hallerini bilmek müşküldür. Hallerinden az miktarını bildirmek lazımdır. Bu suretle anlatmak kolay olur ve mufassal okumak zahmeti kalmaz. Ol humay-ı hedalin eceli gelince mübarek ruhu dergah-ı ilahiye uçtu. Kürtlerin resileri ve beyleri toplanıp âlî ve sehi olan pederin oğlu İzzetin Mücella'ya biat ettiler ki âli, fazıl, alim ve adil olup bir maslahat için Elbak'a gitti. Orada vefat etti. Yerine mübarek oğlu Musa Bey'e biat ettiler. Gayretli alim ve abid bir zat idi. Kürtlere ifrat derecede muhabbeti vardı. Oğlu melik Muhammet Kürtlere olan muhabbetinden dolayı Menkelan dedi. Vefatından sonra oğlu Kürtlerin emiri oldu.

28.Sayfa

Ki saf ve acip bir zat idi. Büyüklerin nasihatlerini ve tedbirlerini kabul etmezdi. Her ne kadar zamanında Cengizlerin hükümeti bitmişti onların tabi'lerinden bazıları tedris havalisinden sürüyordu. Rumlu denilen bir kavim fenalıkla meşhur idi. Bu hanedan-ı alîyi kesmek için ayaklandılar. Büyük bir ordu ile Kürdistan vilayetlerine yürüdüler, yaklaşınca Melik Muhammed Menkelan'a haber geldi. Haber Cuma günü gelmişti. "Bugün Cuma günüdür ve yarın muharebe günü değildir ve bugünlerde asker toplayamam, pazarı bekleyelim", dedi. Tabileri ve emirleri her ne kadar zorladılar ise fayda vermedi. O gece o fena kavim kaleyi sardılar, kapıyı açık bulup zahmetsizce girdiler. Hücum ederek hepsini katl ettiler. O hanedan'dan büyük ve küçük ve kalede bulunanlardan kimseyi sağ bırakmadılar. Melik Muhammed Menkelan'ın bir oğlu annesiyle birlikte Diz Kalesi'nde idiler. Bu çocuğun ismi İzzeddin Mücella idi. Diz Kalesi'ndeki Hıristiyanların reisi bunları muhafaza edip sakladı. Bir sene sonra İzzeddin'i Mısır'a gönderdi

29.Sayfa

Ve amcazadelerine teslim eyledi. Ve vaki' olanı bildirdi. Bunu Mısır'da izhar ettiler ve terbiyesine bir üstad-ı kamil tayin ettiler. Zekası, fetaneti çoktu. Dahili ve harici ilimleri kolayca öğrendi. Mısır memleketlerinde ilim ve şecaatinde nazırı yoktu. Mısır Melik'i kendisini çok sevdi. Ahval ve etvarını alem takdir eyledi. Melik ve ahali hep hürmet ediyordu. Ve kendisini hilafete layık gördüler. Biat bir günde tamam oldu. O zaman Mısır'da mülük Çerkez vardı. Hüküm ve ahkam ve asker cemi' bunların elinde idi. Hilafetten bu hanedan elinde yalnız nam ve ihtiram bulunuyordu. Baş ağrıtmamak için tafsil etmiyorum. Kendisi daima Kürdistan ahvalini tetkik edip Cengizlerden intikamı düşünüyordu oradaki vakarlı her meclisinde akrabalarına söylüyordu. Ve bu hususta vasiyet ediyordu. Eğer halife emrinde hüküm olsaydı ve asker elinde bulunsaydı hemen İran'a harb ilan edecekti. Ecel bu fikre mani olup ruh-u bakileri bekaya gitti. Bundan sonra oğlu İmadeddin hutbelerde okunup ismine para

30.Sayfa

basıldı. Pederinin vasiyeti gereğince kalbi hep Kürdistan ahavaliyle meşgul idi. Çerkez sultanları hürmetsizlik ediyorlardı. Fırsat ararken eceli vefa etmeyip vefat etti. Veled-i mükerremi Musa Beye ikbal yardım etti. Mütevekkil Alallah lakabını aldı. Tarihlerde Mütevekkil salis derler. Bunun hilafeti zamanında hanedan-ı âlîden mevcut olanlar ki Hz. Resul-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bostanlarının dalları derler. Mısır sultanı Gavri'den⁵ hürmetsizlik görüyorlardı. Diyanet ve himmeti az olduğundan hilafet maaşını azalttı. Selefleri olan sultanlar gibi bunların şanlarının derecesini bilemedi. Ve Rafizilerin ayinlerini takip

⁵ Melik Seyfettin Kansu Gavri 906 saltanata geçti, 922'de Mercdabık'ta öldü.

ederdi. Şah İsmail Safevi'nin⁶ muhabbetinden mağrur olmuştu. Bu esnada Osmanlı padişahlarını devleti daim olsun, Sultan Selim Han⁷ memleketler almak

31.Sayfa

Müslümanlar arasında Şii mezhebi fasidesini def' ve ref etmek için daru's-saltanatı olan İstanbul'dan gazilerden büyük bir orduyla çıkmış idi. Sultan Gavri Şah İsmail'e yardım için Mısır'dan Halep'e gelmişti. Bunun yersiz ve gayr-i layık maksadı ve hareketi Sultan Selim'e malum olunca askeriyle Halep'e geldi. Mısır ordusu mağlup olup firar ettiler. Sultan Gavri yolda vefat etti. Halep, Şam ve Kudsi Şerif memleketlerinin ve tabi'lerinin hepsi Osmanlıların eline geçti. İki ay kadar Şam'da ikamet buyurup Mısır'a hareket etti. Gavri'nin halefi Sultan Tombay⁸ karşı gelip Sultan Selim Han'ın teşriflerinin sebebi halife biliyordu. Ve Tombay mütarekeden ve Osmanlı askerini def ettikten sonra Halifelerin neslini kesecek ve sürecekti. Halife gayet şeci' olup gevşeklik

32.Sayfa

hasıl etmeyip ve Mısır'da çok fedakar mensupları vardı. Huday-ı Teala bu âli halifenin duaları sayesinde Osmanlılara inayet edip Tombay tululdu. Ve Mısır zapt edildi. Sultan Selim Halife Musa Mütevekkil'i talep etti. Birbirlerine cemali ile müşerref oldular. Bu hanedan-ı alî Hz. Sultan Selim handan çok iltifat gördü. Halife muteaddid defalarca sultan-ı mülimin huzuruna gelip gitti ve adaletine ve siyasetine nazar etti. Alnında İslamiyet nurunun parladığını gördü. *"El-eimmetu kureyşin, summe intekale minhum ile'l-etrak"* hadis-i nebevi sallallahu aleyhi ve selleme riayeten hilafet-i uzamey-i islamiye namını ebed sultana, Osmanlı padişahı sultan Selim Han'a teberru' ve ihale eyledi ve buna ilave olarak hadimu'l-haremeyni's-şerifeyn rütbesine nail oldu. Sultan ile birlikte halife ehl ve iyalini alıp İstanbul'a geldi. Burada emanat-ı nebeviyyi tebdî' ve yeniden biat eyledi. Ve talebi vezirine ferman-ı âli ile Kürdistan vilayetleri nam-ı mübarekine verildi, hemen ecdadının memleketlerine gitti. İki milyar mevcut şemşir kahrından

33.Sayfa

can verdiler. Bad Kalesi altında bir mescit yaptı. Az zamanda tamamladı ve mecidin üstünde yeni kale yapmak fikrinde idi. Yapılan mescid hala mevcuttur.⁹ kaleye başlanırken hünkarın fermanı ile kürt gazilerinde bir cemaat ile daru'l-islam İstanbul'a avdet buyurup sultan-ı azam sultan Selim Han ile birlikte cihada hareket ettiler. Maksada nail olmadan yolda kahraman padişah bu daru'l-fenadan daru'l-bekaya rihlet buyurdu radiyallahu aleyh.¹⁰ Âl-i Osman'dan böyle adil ve böyle cesur ceddî Fatih Sultan Mehmet'ten gayri zuhur etmemiştir. Lüzumlu malumattan sonra hemen sultan Süleyman'a biat olundu. Merhum Selim Han'ın veled-i mükerreremi Süleyman han ile birlikte küffar ile gazaya hareket eyledi. Himmet-i siyadetleri ve şecaatleri ile Belgrat feth oldu. Ve Macar muharebesinde hiç kimsede görülmeyen şecaatler izhar eyledi ve bu esnada iki mübarek eli

34.Sayfa

yaralandı. Daru's-saltanata avdetten sonra genç padişah sultan Süleyman han lisanından kendilerine isimlerine ilaveten esed-i gazi lakabı verildi. Bu seferi mübarekte yedi sene tehir vaki' oldu. Ba'de hilat-ı has padişahi ve ziyade mal ile tahta avdet buyurdu. Avdetten sonra Esed-i Gazi lakabı ile meşhur oldu. Böylece yeniden kürt memleketlerine teşrifıyla

⁶ 24 sene saltanat sürmüş 930'da 38 yaşında vefat etmiştir.

⁷ Selim Han-ı evvel, 917'de saltanata geçip 926'da Edirne'de vefat etti.

⁸ Sultan Tombay 922 Ramazan'da sultan olup 3 buçuk ay sonra Mısır'da sultan Selim idam etti ve devlet-i Çerkez hitam buldu.

⁹ Bad kalesi ve mescidi Başkale'den 15 km'de bir harabedir.

¹⁰ Yavuz sultan Selim Edirne'ye giderken 926'da çorlu'da şirpençeden vefat etti.

şereflendirdi. Ve muhkem bir kale binasına başladı ise de peyk-i ecel gelip ruh-u mübareki daru's-selama uçtu. Bir sarrafın inci tanesi olan halefi Melik İbrahim Han Bey Kürtlerin taht-ı âlisini müşerref eyledi. Babasının binasını tamamladı. Tahtını Vestan'a nakl eyledi. Pederi âliden hiçbir suretle aşağı değildi. Adl ve ihsanı bütün Kürtleri emrine amade etti. Ve ecdad-ı kiramında olduğu gibi büyük hediyelerle dergah-ı âlisi teveccüh ettiler. Dergah-ı âlisi her an reislerden ve emirlerden halî olmazdı. Zamanı, imam Ömer radiyallahu anh gibi kemal-i emniyet ve rahatlık üzere idi. Muhaliflerini siyaset kılınıcı ile terbiye ve tecziye ederdi.

35.Sayfa

Bitlis emiri Şeref ve diğer emirler gibi az zamanda büyük bir kürt ordusu hazırlayıp padişah-ı nusret penah Sultan Süleyman Han'ın fermanını ifa etti. Ordu-yu Osmanî teşrif etmedi, kılıcının satvet ve gayretinden bütün Azerbaycan'ı feth etti. Ordu-u Osmanî gelince bu mühim vilayet feth edilmiş olduğunu gördüler. Rağbet ve hürmeti daha ziyade arttı. Herkes muti' oldu. Feth-i azim ile avdet edince sultanın azim ihsanına nail oldu. Padişaha mahsus kılınc verildiği gibi para basmasına ferman sadır oldu. Ve yanındaki reisler de hususi ve müzeyyen elbiselerle taltif edildiler. Ve büyük bir sevinçle tahtına avdet buyurdu. Paytahtını Çölemerik kasabasına nakl etti. Mazkur senede peder-i mübarekinin kalesini tamamladı. Her ilimde kemal sahibi hasenatta emsalsiz bir zat olup sahib-i sikke olarak meşhur oldu. Alimler ve dervişlerin sohbetini sever, sutuvelti bir padişah ve derviş sıfatlı bir zat-ı mübarek olup kerametleri görünmüştü. genç yaşında tövbe ederek Cenabı hakka vasıl oldu. Bir inci tanesi olan

36.Sayfa

Melik İzzeddin Şîr Bey makamına oturdu. Sultan-ı muazzam taraf-ı âlisinden kıymetli elbiseler ve iftihara layık taziyenâme hususi vasıta ile gönderildi. Az zaman sonra münevver ruhu makam-ı mahmuda uçtu. Genç yaşta çok akıllı veledi Melik Muhammed Pirî Beg taht-ı âliye oturdu. Gayet güzel ve genç yaşında fehm ve idrakta emsali yok idi. Ömrü öyle vefa etmeyip dar-ı fenadan göç etti. Veled-i mübareki bir tane inci olan Melik Esed Beg tahta oturdu. Genç yaşında olup ismi mübareki ile mütâbık olarak şecaatte bir aslan idi. Bezl-i himmet ve gayreti ile herkesi tuzağına düşürmüştü. Kürtlerden bir cemaatle halife-i müslimini ziyaret için İstanbul'a geldi. Sultan Süleyman hanın ferman-ı alisi rikab-ı hümayundan kâfirlerle gazaya gitti. Kürt kahramanları hizmetinde idiler bu zat-ı kerim ile öyle şecaat gösterdiler ki zat-ı hümayun memnun oldu. Halife-i islam yaşının ilerlemiş olmasına rağmen kendisine ziyade hürmet eyledi. Ve "oğlum" diye hitap eyledi. Çok ikram görerek

37.Sayfa

Tahtına avdet etti. Yolda vücud-u mübareğine hastalık gelmişti. Vusulundan çok geçmeden ruh-u paki Firdevs-i alaya suud eyledi. Tahtı bir inci tanesi olan veled-i mükerremi ayaklarıyla şereflendi. Veled-i mübarek Emir İmaduddin ihsan ve cesaretle babasında aşağı kalmadı belki onu geçti. Kürtler arasında rakib-i şurî yani rikabı uzun olarak şöhret buldu. Çok hayır sahibi idi. Hayr eserini severdi. Hayr eserleri hududdan aşırıdır. Otuz yaşına geldiğinde daru'l-bekaya gitti. Mahdum âlisi İzzeddin Şîr Beg 14 yaşına basınca makamına geçti. Hüsn ve cemali emsalsizdi. Biatı ile birlikte velime cemiyeti yapıldı. Adalet, lütf ve ihsanından alem hayat buldu. Ahlak-ı hamidesini alem sevdi. İlim ve diyanette kemal sahibi idi. Bu dahi gençlik zamanında dar-ı fenadan daru'l-bekaya teşrif eyledi. Veled-i alisi Emir Kasım Beg makamına geçti. İhsan ve cömertlikte şöhret bulmuştu. Bundan sonra bir inci tanesi olan mahdumu Melik Muhammed Pirî Beg tahtına oturdu. Kendisini dervişliğe

38.Sayfa

teveccüh edip terk-i dünya eyledi ve hayatında makam-ı âliyi bir tanecik oğlu Melik İzzeddin Şîr Beg uhdesine tefviz buyurdu. Şab zavıyesi tevbe, vahdet-i vahid layezal ile meşgul oldu. Ve burada ömrü nihayete erdi. İzzeddin Şîr Beg de dar-ı bekaya gidip Muhammed Zahid Beg hükümdarlık tahtına teşrif eyledi. İlim ve diyaneti meşhur idi. Ahrete seferinde kıymeti olmayan incisi Melik Muhammed Beg, emiru'l-umera oldu. Zaman kendisine vefa etmeyip ruh-u pür nuru çabuk cennete gitti. Yerine varisi mahdum-ı âlisi, kerimi, şanlı Zeynel Beg

ecdadının makamını eline aldı. Hüküm ve adalette herkesi geçti. Ömr-i azizi evkaf ve camiler yapmak gibi hayrata geçti. Ve azat etmek ve mülkü satın alıp camiler ve medreseler vakıf etmek adeti idi. Burada fenadan ayrılınca üç oğul bıraktı. Ki Zahit Beg ve Zekeriya Han Beg ve İbrahim Beg idiler. Zahit Beg Tebriz paşasına hizmeten, İbrahim Beg'i Elbak hakimliğine emir edip, zekeriyan Han Beg'i kendi yayına bıraktı. Eceli gelince Zekeriya Han Beg niyabet-i âlî ile

39.Sayfa

teşerrüf eyledi. İhsanları alemi kendisine guruftar eyledi. İta ve adalet ile şöhet buldu. Büyükler ve askerler dergahına başvurdular. Hiçbir şeyde kusuru yok idi. Bu hanedan-ı âlinin Kürdistan'da iyilik adalet yapmalarından ta bu zamana kadar hiç fesat zuhur etmemişti. Bazı alçakların melanet ve fesatlardan cihanda misli bulunmayan nemrut ateşi gibi şu'le parladı. Amcası Ali Şir ve biraderi Zahid Begi asılsız alçakların aldatmasıyla Zahit Begi tahta geçirmek için fesat tohumu ektiler. Soma'dan bir miktar asker toplayıp paytahta yürüdüler. Ve kuvvad-ı fesat menbayı tayin ettiler. Ve isyan ederek layık olmayan şeyler söylediler. Ve uygunsuz cevaplar verdiler. Zekeriya Han Beg bir miktar askerle mukabeleye mecbur oldu. Gevar civarında muharebe oldu. Her ikisi de evlatları ile beraber ve bazı tabileri kanlı şerbeti içtiler. Zahit Bey hayatta kalan oğlu Melik Bey şikâyeti havi bir mektup ile İstanbul'a gitti. Muavenet etmesi için Tebriz paşası Ali paşaya hünkârdan bir ferman geldi. Rum memleketinden ve Kürtlerden

40.Sayfa

fazla miktarda asker toplayarak Çölemerik'e yürüdü. Zekeriya Beg böylece Melik Beg'in halini ve hünkârın emrini işitince fitneyi def için İmadiye'ye gitti. Melik Bey payitahta gelip tahta oturdu. Askeri dağıttı. İki ay geçmeden hırs dinsizliğinden maiyeti ve asker usandılar ve kendisinden yüz çevirip sahil bir ittifak ve misak yazıp Zekeriya Han Beg'e gönderdiler. Ve Melik Bey'e bildirdiler. Bu da Rumululardan asker getirmek için Tebriz'e gitti. Zekeriya Han Beg Çölemerik'e avdet eyledi. Melik Bey'in ahvali ve e'falini Tebriz paşası işitmiş olduğundan müracaatına aldırmadı, İstanbul'a gönderdi. Orada vefat etti. Hünkâr-ı¹¹ islam Sultan Muhammed Salis Allah saltanatını daim eylesin mezkur Ali paşa vasıtasıyla nevvab-ı muazzam Zekeriya Han Beg'in namına ferman-ı alî gönderdi.

41.Sayfa

Ve sadakate lazım olanlar ve amirler tavsiye edildi. Uzun zaman tam bir adaletle imrar-ı zaman eyledi. Fakat bir yere fesat ateşi düşünce bunun yayılacağını zan etmiyordu. Her ne kadar veliaht varisi yok idi fakat ahir ömründe vücudundan varisleri zuhur eyledi. En büyük inci danesi Yahya Beyi Şatak, Vestan ve civarı bulunan Müks ve Hizan'a hâkim ve kendisine veliaht tayin edip gönderdi. Bir müddet sonra bazı fesatçıların aldatması ve biraderi Zeynel Bey'in kuvveti ile Yahya Bey babasının tahtına kast etti. Babası tahtından inip firar etti. Yahya Bey şecaat ve cömertlikte şöhet kazandı ve Yahya el-Kiram ismini aldı. Zeynel Bey'i Elbak hakimi yaptı. Fakat paşası ile arası açıldı. Hile ile paşa bunu Van'a davet etmişti. Düşmanlığını açıklayıp birbirlerini öldürdüler. Bundan sonra Zekeriya Han Bey tahta avdet eyledi. 69 yaşında idi. Ruh-u pakini cennet rıdvanına havale eyledi. Zamanına gelinceye kadar bu hanedandan zat-ı mübareği kadar bu dünyada ömür süren yoktu.

42.Sayfa

Üçüncü oğlu Şerefhan Bey pederinin vefatında Elbak emiri idi. Ve bunun büyüğü Zeynel Beg Şatak emiri idi. Babasının vasiyeti üzerine lüzumlu mühimmatı alarak taht-ı âliye geldi. Kendisi bütün ömründe babasının rızasına aykırı hiç hareket etmemişti. Vasıl olmadan evvel diğer biraderi İbrahim Bey makam-ı âliyi işgal etmişti. Şerefhan Bey gelince İbrahim Bey

¹¹ Muhammed Han Salis b. Murat Salis Fatimî olup 1003'te tahta gelmiş, 1012'de vefat etmiştir. Hamr şerbetini men ve meyhanelerietmiştir.

tahtından inerek kardeşine biat eyledi ve hizmete gayret eyledi, Elbak emiri tayin edildi. Bütün asker ve aşiretler ve ahali itaat edip pek çok hediyeler ile hürmeti âlî ile şereflendiler. Sehâ ve ihsanda hatemî geçip şecaatte ikinciolmuştu. Çok saf ve akrabalarına vefakâr idi. Yahya Bey vefat edince dört oğlu kalmıştı. Bunlara ne dedeleri ne de diğer amcaları sahip olmadı. Nevvab-ı âlî bunları taltif eyledi ve kendi evladından ayırmadı. Büyükleri olan İmaduddin b. Yahya'yı Çehrik emiri yaptı. Emir İmad şecaatte herkesi geçti ve sehada bir hatem oldu. Tarif edilmeyecek derecede kibirli ve mağrur idi.

43.Sayfa

Kötü niyetlilerin ve bazı alçakların azdırmasıyla nevvab-ı âlînin itaatinden yüz çevirdi. Ve kalbine taht tama' yerleşti. Hakkâri vilayetini yağmaya başladı. Elbak'ta mamur bir yer bırakmadı. Hazreti nevvabın yanında bulunan Süleyman Bey ve Emir Kasım isminde iki kardeşi kaza okuna tesadüf ettiklerinden fitne ziyadeleşti. Bundan sonra Van paşası Rıdvan Paşanın kuvvetiyle takviye bularak evvela Kürtler ve Rumulardan bir asker ile Şatak'ı aldı. Ve amcası Zeynel Bey kaçtı. O zaman güneş del burcunda idi(yani kanun-i sanî imiş) Feraşın yolundan Çölemerik üzerine yürüdü. Kalede yalnız nevvab-ı âlî ve biraderi Hasan Beg ve yirmi kadar kölesi var idi. İmdad yolları bağlı idi. Bir hafta müdafaadan sonra kaleyi delerek dahil oldular. Kendisine yapılan ihsana karşılık olarak nevvab-ı âlînin cedd-i mübareğini kana bulayıp ruh-u paki rıdvana vasıl oldu. Emir İmaduddin tahta geçip kuvvetlendi. Ve kahrı kılıncı ile her tarafı itaatine aldı. Alemde adalette, idare-i siyasette kemal sahibi idi. Siyasetin korkusundan

44.Sayfa

amcalarını memleketinden çıkardı. Hasan Bey, Beyazıt paşasına sığındı ve orada rahmet-i Yezdan'a kavuştu. Zeynel Bey ehli ve iyali ile Diyarbekir civarına gitti. Şimdi orada zürriyeti mevcuttur. Diğerlerinin her biri bir tarafa dağıldı. İbrahim Bey hapishanesinde vefat etti. Şerefhan Bey'in çocuklarına merhamet edip Çölemerik'te yerleştirdi. Uzun zaman geçe bir şey diyemedi. Acemden haraç aldı. Maksudı kılıç kuvveti ile her tarafı ele geçirmek idi. Bu esnada alametleri mübarek olan halife-i islam Murat Han¹² ıslahatı sırasında acemin işine teveccüh buyurmuştu. Bunu cenk ve gazaya davet etti. Selmas'a kadar gitti ise de orada durdu. Hazreti hünkar nusret kâr lateşrif etmeyip avdet eyledi. Sultan-ı âlî keremi büyük bir ordu ile elbak civarında kondu. Büyüklere karşı usul olan ve devamlı kaide bulunan ihtiram ve tazim merasimi yapmayıp debdebesine aldanıp

45.Sayfa

gevşek ve tembel davrandı. Hazreti hünkar-ı İslam taraf-ı şerefinden muhabbet ve iltifatla taleb-i hizmet için ferman-ı âlî gönderip vasıl oldukta ferman-ı vacibu'l-iz'anı mutalaa ve teemmül eyledi. Akriba gibi olan bir akrebi ile meşveret eyledi. Hakkâri toprağı ve onların ahlakı icabı bunların işleri hile ve fesat olacağından devlet-i âlîye hizmetine gelerek şereflenmeyi uygun görmediler. Kibir ve taassuba kapılarak sert cevap verdiler. Hal-ı arz-ı şahane oldukta lanet eyledi. İmad'ın ceddine manevi bir ok saplanıp füsün ta'yin ve hezimet edip Pizan'a hareket etti ve dest-i tasarrufuna geçirdi. Fakat bir illete müptela olup ecel-i âtî kendisini Halep şehrine götürdü. Orada تنها yakalayıp makam-ı saltanat İstanbul'a götürüldü. Ve Baba Cafer zindanında yedi sene ömr-ü azizini telef eyledi. Sekizinci sene zavallı haline merhamet edip tekrar eski imaretine tayin ile menus bulunduğu vatanına gönderdiler. Yolda Atina şehrinde veba hastalığından.....hakka vasıl oldu. Kürtlerin taht-ı âlîsi veraset üzere

46.Sayfa

¹² Sultan Murad Han IV Bağdat fatihi ismiyle meşhur olup 15. Padişah'tır. 1032'de 14 yaşında cülus edip 1049'da vefat etmiştir. 1044'te şark seferineVan, Tebriz vesaireyi feth etmişti.

Şerefhan Bey'in çocuklarına kaldı. Mübarek sedefinden çıkan incisi, İzzeddin Şîr diğèrinin büyüğü idi. Taht-ı âlîyi mübarek vücudu ile şereflendirdi. Kardeşi Emir Hüsrev'i Elbak hakimi nasb eyledi. Bu âlî emir, ulemayı maneviden idi. Şimdi de her taraftan ziyaretine geliyorlar. Kabr-i mübareği Pizan şehrini şereflendirmiştir.¹³ Ve asar-ı hayriyyesinden medrese-i âlîyi bu şehirde yapmıştır. Ki çok evkafı vardı. Nevvab-ı âlî yani İzzeddin Şîr Bey bir sene sonra farıza hac edası ve ravza-i mutahhara ziyareti için bir cemaatle hareket etti. Yolu İstanbul'a uğradı. Halife-i islam sultan İbrahim Han'ın huzuruyla şereflendi.¹⁴ Buradan farz olan maksadına

47.Sayfa

...eyledi. Avdetine ferman-ı âlî mucibince tekrar sultanın huzuruna pek çok hürmet ve ferman-ı mübarek hususu elbiseleri ile tahtına avdet eyledi. Hilm, kerem ve şuru' icraatından değil yalnız Hakkâri ahali belki her taraf itaate girdi. Adaleti yeni düşmanlarını dizgine getirdi. Bütün iyi ahlakta kemal sahibi idi. Zamanında kendisine muhalefet eden kimse kalmamıştı. Mescitler, medreseler vesair birçok vakıflar yaptı. Kemalâtının beyanı hiçbir suretle kabil değildir. Bilhassa aczimden dolayı bu muhtasar kitaba sığdıramıyorum, haddim yetişmiyor. Emsali olmayıp firakı her tarafın gözlerini kana boyadı. Ruh-u pür fütuh hazreti la yezal dergahına vasıl oldu. Makbul inci danesi olan mahdumu Emir Muhyî el-Sunne Bey'i tahtına geçirdi. Bu da pederi Hacı İzzeddin Şîr Bey yeğeni ilm, fazl ve gayret sahibi idi. Sahib-i keramet idi. Ulema ve fukahayı severdi. Bu zat fezail-i simat şerbet-i eceli içtikte kararı tek olan mahdumu Melik Muhammed Han Bey taht-ı âlîye varis oldu.

48.Sayfa

Himmeti âlî, mertebesi yüksek, diyanet sahibi, adil, takva ehli ve ibadetle meşgul bir zat olup bütün ahlak-ı hamidesinde emsali yok idi. Hal ehlini ve ilim sahiplerini severdi. Her suretle yüksek olduğundan 'alayî mahlasıyla şöhret buldu. Bütün ömrü ve emareti zamanında ahali kemal üzere rahatta idi. Evsaf-ı hamidesiyle beraber icraat ve adaletten geri kalmazdı. Ve kendisinden harkulade çok kerametler görüldü. Eceli geldikde kıymeti bulunmayan bir inci tanesi el-Mun'imullah İbrahim Han Bey Allah gölgesini uzun, zaman ve mülkünü devam önde bulundursun. Genç yaşında taht-ı âlîyi şereflendirdi. Ve şecaat sarayının kabusu idi. Bu sene İran hanları bazı sözlerinin ve alçakların azdırmaları ile nimet sahibi nevvab-ı muaccahın gençliğinden fırsat bularak Hakkâri topraklarına olan tama'larını ve eski düşmanlıklarını tazeleyerek bazı toprakları acem memleketlerine kattılar. Ve ilerlemeye çalışıyorlardı. Zulüm ve vahşeti artırıp

49.Sayfa

bu hanedan-ı âlîye sadık olanların yerlerini harap ediyorlardı. Havder hakimi Şîr Bey tarafından hakipaya haber gönderildi. Sırtı yüksek olan nevvab hazretleri vakayı haber alınca iki hafta içinde büyük bir ordu toplayıp ve kendisi muzaffer askerin kumandasını eline alıp derhal İran ordusuna karşı yürüdü. İranlılar Tebriz'den Merağa, Hoy ve Urmiye vesair yerlere ve etrafa cem' olup iki üç misli askerle hududa geldiler. Hakkâri yakınında olan Biradost mahalinde karşılaştılar. İranlıların çokluğunu görünce cesaretsizlikten tuşbandan bir kısmı geriye döndü. Burada mukatele ve muharebe başladı. Genç emir bu zaman on sekiz yaşında idi. Bir siyah atın eyerini şereflendirip daima askerin önünde Rafızîlerin kıtalında nusret kılıcını sallıyordu. O veli ni'emin şecaatini oldu gibi anlatmaya başlasam kütüphanede yer kalmaz. Bu hulasa kısaca bildireceğim ve bu kadarla keseceğim. Hakkâri pehlivanları emiru'l-umeraları ile birlikte gece gündüz kızılbaşlarla döğüştüleri geriye kalan Hakkâri yiğitleri geri dönenlerle beraber üçüncü günü huzuruna yetiştiler.

50.Sayfa

¹³ Mezar taşındaki kitabe: *hazihî revdetul emiril kebiril merhumu 'ş-şehidu'l-mağfuru bit-ta'uni, Husrev paşa b. Şerefhan beg el-Abbasiyyi, gafarallahu leha, 1074 Medrese kitabesi tarihi, 1063'tür.*

¹⁴ Sultan İbrahim Han b. Ahmet-i evvel 18.padişah olup 1049'da cülus, 1058'de şehit edilmiştir. Girit fatihidir.

Dördüncü gün Kızılbaşlar bozguna uğrayıp kaçtılar. Somaye emiri Ali Beg Kızılbaşların reisi yetmiş Kızılbaş beyi ile nevvab-ı âlînin huzuruna getirdi. Hakkâri yiğitleri Enzel ve Emir Soma Kalesi'ni ve diğer fesat ocaklarını yağma ettiler. Bu muzafferiyyet etrafa yayılınca her taraftan iltica edenler ve adalete koşanlar çoğaldı. Feridun sıfatlı Nevvab-ı âlînin askeri on iki bini geçti. Bu muharebede maktul Ali Bey'in oğlu Tatar ki aff-ı âliye mazhar olmuştu öyle kahramanlık gösterdi ki babasının hıyanetini unutturdu. Velini'am merhamet ve kerem buyurup kendisini babasının yerine nasb eyledi. Birkaçİranyanın eline geçen yerlerini Enzel, Somaya, Bıradost, Merkewer, Terkewar, Deşt ve havalileri ki Hakkâri mulhakatıdırlar hep geri alındı. Bundan başka Kızılbaşların arkasında gidildi. Urmiye, Salamas ve Hoy, Tabe ve Taso ele geçti. Hadden aşırı mal ve ganimetler alındı. Şah tarafından elçiler ve sefir, görülmemiş hediyeler ve elbiseler ile Taso'da huzura geldiler. Eğer bunlar gelmeselerdi,

51.Sayfa

Kürt dilaverleri Nevvab-ı Hümayunun gayret ve şecaati ile Tebriz'e kadar gideceklerdi. Şahın memurları işi sulh ile halletmeyi istirham ettiler. Ömer Faruk şiretli olan nevvab-ı âlî Hakkâri emirleri ve büyükleri ile müşavere ve reyleri ile memurların istirhamını kabul eyledi. Ve Hakkâri ile İran hududunun riayeti için şahtan ferman istedi. Saldız hududundan Urmiye bahrine kadar ve Urmiye'den Urmiye sahrasının nihayetine kadar ve buradan Marzipund tepesine kadar ve Kudukhan'dan denize kadar ve buradan Salamas Kesik taşına ve eski hudut ki Sina ve Hoy ve Kutur ilerisindeki Mahmudiyan hududuna kadar kat ettiler. Ve mağdur olan ahalinin zarar ve ziyasını tazmin ettiler. Ve nevvab-ı âlînin arzu ve emirleri ile huzurlarında yazılmasına karar verdiler. Ferman-ı uzamanın hattatı üstat mükerrrem Mirza Ali Yazıcı ki emsali olmayan hattat idi hattatı ve kitabet ilminde nazırı yok idi, yazdı. Mezkur sulhname şahın huzuruna gönderilip tasdik olundu ve geri getirdiler. Büyük bir

52.Sayfa

cemaat ile Taso'da durdular. Sonra ganimetler ile beraber paytahta teşrif eyledi. Yolda Enzel mahalline Hevder emirine İhsan edip gani eyledi. Somay emiri ve Çehrik'i de ilave ettiler. Ve mufarakat edip mevkib-i hümayun Bıradost havalisine gelince Deşt-i Mergever emirlerine arkadaşları ile birlikte icazet verip Dol nahiyelerini de Mergever emirine ilave eyledi ve lüzumlu nasihatlerde bulundu. Ve Bıradost emirini bırakıp Gevar nevahisine nuzul buyurdu. Bu ferah sahrada üç gün kalıp Şemizdınan emiri e Diri aşiret ağası ve Dostki'ye ruhsat ve icazet verdi. Ve ikinci gün taht-ı aliye vasil oldu. Aşiretler ve emirler çok ganimet alarak ve sevinc ile yerlerine dağıldılar. Müküs emiri ve Vestan emiri ve Hizan ağası ve Hakkâri beyi ve diğer evzan mevkilerde bulunanlar bir hafta nevvab-ı âlînin misafiri kaldılar ve her gün mübarek nasihatlerle şereflendiler. Sekizinci günü elbiseler ve çok hediyeler ile yerlerine gittiler. Bu seferki umumi nimet ve İhsanlardan yalnız üstat Mükerrrem

53.Sayfa

Bey'in altına malik olmuştu diğerlerini buna kıyas ediniz. Bu İran vakasından sonra bütün emirler itaat ettiler büyük hediyelerle birer birer huzura geliyorlardı. Mahmudiyan arazisi birkaç defa Hakkâri hudutları içine girdi. Emir in sedefinden bir inci bütan getirerek muhabbetlerini kuvvetlendirdi. Herke olan İhsanı çok iyilik sahibi olan velini'em, muazzam muti' etti. Kimse karşı durmayı aklından geçirmiyordu. Ahali kemal-ı emniyet ve istirahatla işleriyle meşgul oluyor asker istirahat ve eğlence ile vakit geçiriyordu. Çadırılı olan göçebe aşiretler yaz mevsiminde Gevar ve Şemdinan dağlarına, kışın Bahdinan vilayetine gidip kalırlardı. Bazı ahmaklar Gevar ve Şemdinan ahalisinden bazılarının haklarına tecavüz ettiler. Velini'em hakipayına imdada koşup iki gün içinde bu soysuzların kökünü oralardan çıkardı. Ve mallarını ahaliye dağıttı. Ve yerlerini ahaliye seyfiye yaptı. O kötü kavim Bahdinan pašasına sığındılar.

54.Sayfa

Onların azdırmasıyla Hakkâri ahâlisinden gidip gelenlere taarruz etmeye başladılar. Paşa bunların Hakkâri'ye gitmelerini emretti. Bunların Hakkâri'ye hareketlerini nevvab-ı âlî haber alınca Tiyarya ve Tixubyan ve Çelyan ile bir miktar asker gönderdi. Asker onları mağlup etti. Bahdınan arazisinin bir miktarı Hakkâri'ye ilave edildi. İmadiye tariki ile aşağı itti. Onlar kaleye sığındılar ve eman istediler. Kaleye kadar zapt ettiler. Çok dîl alıp hakipay-ı âliye arz ettiler ve emir-i âliye intizar ederek rahat ve sevinçle İmadiye Kalesi önüne çadırlarını kurdular. Ferman-ı âlî mucibince riday-ı mübareği Melik mübareği üzerine koydular. Yedi sene kaldırmaya cüret edemedi. Ol nevvab-ı âlînin gayret ve adaleti ile emniyet ve asayiş yedi sene hüküm sürdü. Sekizinci sene nesepleri bir olduğu için aralarına musalaha yerleşti. Bir mıtrıb talebi için riday-ı mübareği kaldırdılar. Eski hudutları üzerinde ferman-ı âlî altında icrayı hükm ettiler.

55.Sayfa

Ya rabbi sen onun ecrini büyük kıl, ve devlet ve emaretini daim eyle! Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ve al ve ashabi hürmetine ya rabbi. Bu zavallı kölenin eğer bin dili olsa ve o kadar sene yaşasam onun güzel ahlakından ve emsalsiz olan fazl ve kerem ve ihsanlarından onda birini bildiremem. Bu köle yazıcızadeler sülalesindenim. Bir gün toprakta oyun oynuyordum. Nazar-ı kiramı bu köleye düştü. Görmediği bir yetim çocuk olduğum halde batınındaki keramet kuvvetiyle tanıyarak baş yazıcı üstat mükerrem Molla Ali'ye teslim eyledi. Ve gece gündüz bunun huzurunda kaldım. Ferman-ı âlîsi ile nihayetsiz lütuf ve ihsanlarına ilave olarak benzeri olmayan incisi ve mahdum alilerinin en güzeli Abdullah Han Bey'in huzuruyla şereflendim. Bu emsalsiz cevherlerin sayesinde terakki etmemi Cenabı hakkın barigahı la yezalinden istirham eylerim. Daha çocuk yaşında iken adalet ve merhamet nurunu etrafa saçıyor ve mübarek dili

56.Sayfa

memnu' olan kelimadan ve hoş gitmeyen sözlerden kesilmiş idi. Bu emsalsiz yetim Cenabı hakkın lütufu ve ihsanı ile böyle ali lutf ve ihsanlar sahibine yetişmekle şereflendim. Hak tealanın bu nimet ve rahmetinin şükrünü bütün ömrümce ifa edemem. Ve üstad-ı âlî bu fakire hadden ziyade hürmet ediyor bu nimet sahiplerinin ahvalini bildiren bu hulasayı o kerem sahibi hazretin arzusuyla ve üstadın emriyle defter-i cihandan istihrac ve cem' eyledim. Onun mübarek canına feda olayım. Vaki olan kusurumun affını affını hazretinden ümit ederim. Vesselam, velhamdulillahi rabbil alemin.Bu evrakın haşiyesinde Abdullah Han Bey lisanıyla yazılmıştı. Ne yazık ki çocuk yaşında iken fatin ve sadık Mirza Muhammet beyi kaybettim. Hayatını okumakta zorluk çekmedim. On yedi yaşında vefat etti rahmetullahi aleyh. Muhammedi hamd ile zikir eyleyen kimse Hak tealanın fazl ve rahmetinde olsun.

57.Sayfa

Ve bihî bismillahirrahmanirrahim Neste'in

El hamdu lillahi rabbil alemin. Vesselatu ve's selamu ala habibihi Muhammedin ve ala alihi ve sebbihi ecme'in. Bundan sonra malum ola ki zamanın kahrına çarpmış bu fakir ecdad-ı kiramın hallerini öğrenmek istedim. Her yerden sordum ve araştırdım. Hiçbir yerden ele geçiremedim. Bir gün "Leywin" ahâlisinden bir fakih tesadüf etti. Yanında birkaç dağınık dağınık sahife vardı. Bakınca kalbime sevinç doldu. Bu sevinci tarif edemem. Baştan ta İbrahim Han Bey zamanına kadar yazılı idi. Ve halleri kısaca bildirilmişti. Tarihler ile şecere ile karşılaştırdım, karşılaştıranlar hep

58.Sayfa

doğru bulundu ve hepsinin bir suretini alıp yazdım. Fakat bunlardan sonra gelenlerin hallerine vakıf olamadım ki ilave edeyim. Büyüklerden işittiklerimi bu birkaç yaprağa yazacağım.

Ahval-ı cihanın eğri ve bozuk çehresi bu hanedan-ı âlimizi avam sırasına düşürdü. Ve günden güne perişanlık artmaktadır. İnşallahu rahman bu perişanlık kemale döner. Ve astanelerini kesenler zeval bulur. Ahvallarından biraz haberdar olmak için bu birkaç kelimeyi yadigar olarak yazmayı lüzumlu gördüm. Malum ola ki doğru olarak merhum mağfur hazreti İbrahim Han Bey'in çok evladı vardı. Bunlardan Abdullah Han Bey ve Behram Bey ve Numan Bey ve Osman Bey ve Cafer Bey ve Süleyman Bey ve Muhammed Bey ve Salih Bey devam ettiler. Ve bazılarının zürriyeti kaldı. Hayatında bazılarını bazı yerlere yerleştirdi ve her birinin hisselerini ayırdı. Beyram Bey'e Çehri Dirik taraflarını verdi. Bunun zürriyeti birkaç kişidir. Elbak'a gulamlarının

59.Sayfa

Köleliğini yapmakla yaşamaktadırlar. Ve Cafer Bey Vestan'a gitti. Zürriyeti oradadır. Zamanın haline göre iyi hayat geçiriyorlar ve Süleyman ve Muhammed Bey Have Sor taraflarında idiler. Zürriyetleri oradadır. Bazıları iyi bazıları fena vaziyettedirler. Sahib-i en'am "irci'i" emrine icabet edince evlatlarının en güzeli ve en alimi Abdullah Han Bey tahta geçiş ittifakla biat olundu. Her türlü hayratta dedelerini geçti. İlimde, hünerde, fazlda, keremde misli yok idi. 1333 sene-i hicriyyesinde bu meşhur kerimlerin zürriyetinden mevcut olanları bildireyim. Cafer, Behram, Süleyman ve Muhammed Beylerin zürriyetleri bildirilmiştir. Salih Bey'in zürriyeti iki kişi idi. Elbak'ta Aşkitan karyesinde ziraatla geçiniyorlar ve altı oğlu vardır. Himmetullah Bey, ve Zekeriya Bey, ve Melik Muhammed ve mir İmaduddin ve Mahmut Paşa ve Ali Şir Bey ve bunların çok evladı var. Ali Şir Bey'in evladından ancak mezkur karyede iki kişi kalmıştır.

60.Sayfa

Osman Bey'in Abdussamet Bey ve Ali Bey isminde iki oğlu vardı. Hüday-ı Müteal üç tane daha nasip eyledi ki Ali Bey, Murat Bey, Ahmet Bey idiler. Ali bey ve Murat Bey ihtiyar olup çocukları olmadan vefat ettiler. Ahmet Bey'in Muhammed Bey ve Abdullah Bey ve Mustafa Bey isminde üç oğlu oldu. Halen Çölemerik'te sakindirler. Halleri fena değildir. Diğerleri çocuk bırakmadan vefat ettiler. Nevvab-ı âli biraderi Salih Bey'i Elbak emiri yapmıştı. inkıraz edinceye kadar bunlarda kaldı. Bostan-ı âlîlerinden Hak Teala Kerim Han Bey ve Ali Bey ve Mustafa Han Bey ve Timur Bey ve Emir Şeref Bey yetiştirdi. Emir Ali'nin mahlası "Arif" idi. Hakikatte Arif Billah idi. Ruh-u paki ridvana eriştikte Kerim Han Bey yerine geçti. Dört sene emarete kaldı. Hakkârililerin fesatlarından tıynetleri meşgul olup bazı karışıklıklar meydana geldi. Bunlar üzerine emareten ayrıлып nevbetten istifa etti. Zamanın evliyasından idi. Çok kerametleri görülmüştü. Çocuk bırakmadan vefat etti. Bunun istifasından

61.Sayfa

sonra kardeşi Mustafa Han Bey makam-ı emareti şereflendirdi. Bütün zahiri ve batını ilimlerden nasibini almıştı. Bütün güzel hasletlerde kemalde idi. Akıl ve siyaseti müfsitleri ve muhalifleri itaat ve inkıyada getirdi. Dahili ve harici, zahiri ve batını ilimlerde kemal sahibi idi. Kimse cevap veremiyordu ve alimlerle dervişlerle muhabbet ediyordu. Hak Teala kendisine üç evlat verdi: Abdullah Bey ve Muhammed Nasri Han Bey, ve Ubeydullah Bey. Abdullah Bey'in mahlası "mestî" olup veliaht ve mudîr oldu. İlim ve siyasette kemalde idi. Pederinin hayatında vefat edip Nurullah Beg isminde bir oğlu kaldı ki Muhammed Nasri Han Bey yanında idi. Nevvab-ı âlînin biraderlerinin zürriyetini Kerim Han Beg ve Ali Beg çocuk bırakmadan vefat etti. Timur Bey'in dört oğlu oldu. Şerif Bey ve Abdurrahman Bey'den birinin bir oğlu birinin bir torunu vardır. Bunlar Elbak'ta Erci karyesinde bazı rezil kimselere hizmetçilikle sefalet içinde yaşıyorlar. Timur Bey'in üçüncü oğlu Yusuf Bey

62.Sayfa

üç oğul bıraktı. Allah Teala ona bağışlasın. Ve Necip Bey ve Muhammed Reşit Bey dört evlat bıraktı. Telli Bey ve Mustafa Bey ve Hurşit Bey ve Nuri Bey. Bunlardan Nuri Bey genç yaşında vefat etti. Ve Telli Bey ve Mustafa Beylerin birer oğlu oldu. Ve Hurşit Bey, hayatta iken üç oğlu vardı. Ve Reşit Bey'in İhsan Bey namında bir oğlu vardı. Bunların hepsi Elbak'ta

Ömerabad ve Anis karyelerinde sakindirler. Timur Bey mahdumlarından Necip Bey hayatta, Kadir Bey ve Osman Bey isminde iki oğlu vardı. Ve Gevar'da Kadıyan karyesinde. Emir Şeref Bey'in İshak Bey isminde bir oğlu vardır ki bunun da Tayfur Bey, Hacı Muhammed Bey ve Hurşit Bey ve Mustafa Bey ve Muhammed Derviş Bey isimlerinde oğulları vardır. Bunlardan Mustafa Bey ve Derviş Bey hayatta olup biraderzadeleriyle beraber Elbak'ta İrisan karyesinde mukimdirler. Nevvab-ı âli Mustafa Han hüsn-ü tedbir ve hüsn-ü siyasetinden kırk beş sene emarete kaldı. Akrep ahlaklı ve fesatçı

63.Sayfa

tıynetli olan Hakkârililer fesat tohumu ektiler. Müşarun-ileyh ile mübarek oğlu Muhammed Nasrî Han Bey arasında hile soktular. Ve nevvab-ı âli halk ile oğlunu emir yapmaya karar verdiler. Aralarına münazaa soktular. Nevvab-ı âliyi tahtan indirdiler ve takip ettiler. Hervate karyesinde emaneti oğluna vermeye mecbur ettiler. Beraberce Çölemerik'e döndüler. Bir sene emaret makamı Nasri Han Bey üzerinde kaldı. Fakat babasına hizmette kusur etmedi. Ve babalık hakkını helal ettirdi. Ve babası hayatta iken vefat edip Süleyman Bey ve Ragıp Bey isminde iki oğlu kaldı. Mustafa Han Bey tekrar emaret makamına oturdu ve birkaç sene devam etti. Mahlası "Pertev" idi. Ruh-u paki cennet-i alaya uçtukta torunları küçük olduklarından biraderzadesi İshak Bey b. Emir Şerif Bey'e biat olundu. Üç ay emarete kaldı. Tedbiri ve hizmeti az olduğundan hal' edildi. Oğulları Mustafa Han Bey Abdullah Bey idi. Ve torunları Nurullah Bey, Süleyman Bey ve Ragıp Bey idi. En büyükleri Nurullah Bey

64.Sayfa

makam-ı emarete geçti. Hakkârililerin ortaya koyduğu fesatlar Emir ile Süleyman Bey arasına nifak soktu. Biraderi Ragıp vefat etti. Süleyman Bey herkesin kararı ile müdebber-i veliaht idi. Bir müddet zahir olunca Hakkârililer iki fırka oldu. Bir taraf Nurullah Bey'e diğer taraf Süleyman Bey'e biat ettiler. Nurullah Bey asilzadeleri ihraç edip süfla tabakaya meyl ve muhabbet etti. Bu hareketi emaretinin inkırazına ve esasın yıkılmasına sebep oldu. Belki bütün Kürdistan'ın harabatına sebep oldu. Şöyle ki; Süleyman Bey'in inadından mayası bozukların tedbiri ile Tiyar ve Diz ahalisini yağma ve harap etmeye karar verdi. Ve Botan sultanı, emir Bedirhan Bey'e müracaatla yardım istedi. Büyük bir ordu ile gelip ve her ikisi birleşip Tiyar ve Diz şehirlerini harap ettiler. Ve birçok Hıristiyan'ı katlettiler. Sağ kalan Hıristiyanlar konsolosları vasıtasıyla ve Mar Şimon ile İngiltere ve diğer ehl-i salib devletlerine müracaat ettiler. Bunlar da devlet-i Osmaniye-i İslamiyeyi sıkıştırdılar. Müşir Osman Paşa

65.Sayfa

kumandasına büyük bir ordu Bohtan'a gelip selif mülukun torunu Cenap Bedirhan Bey asker toplayıp karşı koydu. Azim mukatele vaki olup Nurullah Bey, ammizadesi, Bedirhan Bey, İzzeddin Şîr Bey birlikte Müşir Osman Paşa'nın nezdine gittiler. Birçok muhareben sonra Bedirhan Bey teslim oldu. Hürmet ve ikramla ehl ve iyaliyle İstanbul'a gönderildi.¹⁵ Ba'de İzzetin Bey de isyan etti. Bununla da muharebe ederek sonra İstanbul'a gönderdiler. Buralar yeni kamilen Osmanlı memleketlerine ilave edildi. Nurullah Bey daima akrabalarına zıt hareket ederdi. Müşir Osman Paşanın talebi ile Erzurum'a gitti. Orada vaatler ve ihsanlar alarak avdet etti. Van'a gelince Müks arslanlarından Han Mahmud ve Han Abdal'ı yakalayıp Rumilere teslim etti. Bir tabur asakir-i şahane beraber gelmişti. Taburun kumandanı Binbaşı Kurt İsmail Bey

66.Sayfa

idi. Taburu Başkale'de bırakıp kendisi Çölemerik'e geldi. Evvelce bütün akrabalarını ta'ziz ettiğinden hepsi Süleyman Bey'e tabi oldular. Ve kendisine her hususta yemin verdiler. Süleyman Bey akrabalarını severdi. Ve Nurullah Bey'in zulmünden İran'a gitmişti. Birçok vaatlerle geri getirildi. Nurullah Bey vadinde durmadı. Daima iki türlü sözler söylerdi ve

¹⁵ Osman Paşa Halep valisi iken 1262'de Anadolu Müşiri olmuştu. Bedirhan Bey İstanbul'a gelince paşalığa terfi etmişti.

hemşiresi Halime Hatun' u Elbak emiri tayin etmişti. Askerleri dinlemedi. Kurt İsmail Bey'in yazısı üzerine Erzurum'a çağrıldı. Alçaklar gitmeye bırakmadılar. İtaatsizliğinden dolayı büyük bir askeri kuvvet üzerine gönderildi. Akrabaları her ne kadar tedbire başladılar ise de dinlemedi. Daima ehil olmayan kimselerle görüşürdü. Asker Rezan karyesine geldi. Eminlerinden birisi kendisine haber verdi. Çölemerikten kaçtı. Gevar yolundan Berdesor sahrasına gitti. Üç yüz yetmişte Çölemerik Kalesi'ni karanlık yaptılar. Süleyman Bey sair akrabasıyla asakir-i şahaneyi karşıladı. Arkasından asker gönderildi. Diğer taraftan Kuşan deste geldi. Yanında elli gulam vardı.

67.Sayfa

mayasını izhar edip bir gece eşya ve nevaleden her ne varsa çalarak geri geldiler. Yalnız bir gulam ile kaldı. Mecburen Şemdinan'a geldi. Kuvve-i batıniyyeden istimdad eyledi. Kutbul-Hak Hz. Seyyid Taha¹⁶ (kaddesallahu Teala esrarehul azîz)'e iltica eyledi. Mürşid-i kamil nasihati ile teslim olmaya rıza verdi. Bu esnada Gevar askerle dolmuştu. Cevap gönderdi, Şemdinan'a gittiler. Müşarun-ileyh bir hınzır üstüne koyarak getirdiler. Ve Başkale'ye Müşir'in yanına götürdüler. Orada muhakeme edildi. Süleyman Bey'in emareti de hep beyan edilince onu da beraber götürdüler. Evleri ve bütün eşyaları yağma edildi. Ehl ve iyalleriyle İstanbul'a gönderildiler. Süleyman Bey Erzurum'da zehirlenerek vefat etti ve evini Van'dan çıkarttılar. Bu hanedandan bir tanesini vazifede bırakmadılar. Her biri bir köyde yerleşti. Hükümet kölelerinin köleleri eline geçti. Abdullah Van'a teyzelerinin evine gitti ve oradan Başkale'ye geçti. Ve orada vefat etti. Ve Muhammed Şerif Bey isminde

68.Sayfa

bir oğlu kaldı. Mal ve mülkü ve arazisi elden gitti. Şerif Bey de bundan birkaç sene evvel Başkale'de vefat etti. Ve dört yetim oğlu kaldı. Ki şimdi alçaklara hizmet etmekle yaşıyorlar, Adil zabıtabdır. Nurullah Bey İstanbul'da vefat ederek İbrahim Han ve Abdullah Bey isminde iki oğlu kaldı. İbrhaim Han vefat edip oğlu kalmadı. İbrahim Bey akılsızlardan idi. Hakkârî'ye gelip pederinden kalan malları soysuzlara dağıttı. Ve tekrar İstanbul'a avdet etti. Sonra ihtiyar halinde on lira maaşla Vestan'a geldi. Orada vefat etti. Mustafa Bey ismindeki oğlu orada tahsildardır. Ve babasının aksine olarak çok insanıyet perverdir. Süleyman Bey'in evini Van'dan çıkardıklarında altı tane küçük çocukları vardı ki Musa Bey, Timur Bey Aşkitan karyesine dayıları Seyfullah Bey'e ve Eset Bey anneleriyle İrisan karyesinde cedleri İshak Bey yanında malsız ve iradesiz kaldılar. Babadan kalan malları yapma edildi. Ve emin bilerek

69.Sayfa

eşya teslim ettikleri kimseler de o eşyayı zapt ve inkar ettiler. Yalnız Resulü Ekrem (s.a.v) efendimizin emanetleri elde kaldı. Bu da İshak Bey'e teslim etmişlerdi. Bunlar büyüdüklerinde teslim etmek üzere almıştı. Mübarek emanetler İshak Bey'de kaldı. Her biri diğerine mücaveret ve sahavet etmeleri lazımdır. Bu emanetlerden Resulullah (s.a.v)'in nale-i mübarekleri taksim esnasında Hacı Muhammed Tayyar Bey hisseside kaldı. Buyurduğu zaman Başkale'de buna mahsus bir ev yaptı. Getirip buraya bırakacaklardı. Seyyid Muhammed'in oğlu şeyh Abdulhamit'i, İshak Bey'in hemşiresi Başkale'ye getirmişti. Mezkur şeyh Abdulhamit İshak Bey'in oğullarına daima haber verip "dikkat ediniz, Hacı Tayyar Bey'in yarın öbür gün gelip sizden zor ile mirasları bulunan emanetleri alır" diyordu. İshak Bey'in oğlu Muhammed Bey nale-i şerifi çalarak gece yarısı İrisan köyünden çıkıp Diyarbakır'a gitti. Sabah olunca Hacı Muhammed Tayyar Bey'e haber verildi. Van'a kadar takip etti. Haber alamadı. Geri döndü. Muhammed Bey Diyarbakır'a gelince Vali Reşit Paşa

70.Sayfa

nale-i şerif ahvalini bildiğinden bunu haber etti ve hürmet gösterdi. Ve İstanbul'a yazdı. İstanbul'a gönderilmesi için ferman buyuruldu. 1285 senesinde i'zaz ve ikram ile daru'l-halifeye götürdüler. Sultan Abdulaziz'e teslim etti. Hacı Muhammed Tayyar Bey'in ettiği bir

¹⁶ Seyyid Taha (k.s.) 1266'da azm-ı cennet oldu.

dua sebebiyle elinde kalmadı o kadar. Onu Hicaz'a gönderdi ve onun için ve biraderleri için maaş verdiler. Ve bu nale-i şerifeden çok mucizeler gördüler. Bu mübarek sol ayaklarının nalesi idi. Diğerleri Yavuz Sultan Selim Han zamanında Mısır'da halife olan Mutevekkil Alallah Musa tarafından hilafet ve diğer emanetlerle beraber teslim edilmişti. Emanat ve muteberrikat-ı mevcudedden Tac-ı hazreti nebevi amm-ı mükerrerem Timur Bey nezdindedir. Ve sancak-ı şerifi Bayezid muharebesinde 1293'te Şeyh Seyyid Abdullah hazretlerine bahşetti. Ve imam Ali (r.a)'ın sancağı Hacı Reşit Bey'in köle ve oğullarındadır. Diğerleri Cenap İshak Bey'in evladındadır. Zapt etmeyemez korkusundan izhar edemiyor bunun evvel anneleri

71.Sayfa

Kutbu'r-Rabbani Molla Abdurrahman Arvasi'nin mahdumu Seyyid Muhammed'in oğlu Şeyh Nurettin ile izdivaç eyledi. Rasulanis karyesine götürdüler. Ve dört oğlu da oraya geldiler. Şehzadeler bunların kıymetini bildirdiler. Hacı Reşit Bey'e amcazadelerinden Vestan'daki Molla Abdulcebbar'ın kızını aldılar. Ve hepsinin büyüğü olan Şeyh Muhyettin kendi kızını Hacı Tayyar Bey'e verdi. Ve biraderinin kızını İsmail Bey'e verdi. Biraderi şeyh Ahmet idi. Hacı Reşit Bey zevcesinin hemşirezadesi Şeyh Taha'yı Vestan'da Esat Bey'e getirdi. Bunlardan Musa Bey çocuğu olmadan vefat etti. Bunlar diğer akrabalarından çok oldular. Birçok zahmet ve masraflardan sonra babalarından kalan bütün memleketler ve karyelerden ancak ellerinde Gevar arazisinde Çirke karyesi ve Çölemerik kazasında Sornis ve Herdelanis isminde iki karye kaldı. Ve Hacı Tayyar Bey ve Timur Bey meliklerinden hisselerine düşen kısımlarda Elbak kazasında bir miktar araziye malik idiler.

72.Sayfa

Hepsinin zürriyeti bugün Baçurke karyesinde mevcuttur. Hepsinin büyüğü olan Timur Bey şimdi hayattadır. Hükümet memuriyetinde çok bulunmuştur. Ve Hacı Reşit Bey kaimmakam idi. Adilcevaz kazasında haccul Haremeyn eyledi. Hakkâri mutasarrıflığına tayin edildi. Hacdan avdetinde Yenbu' nahyesinde vefat etti. İki oğlu kaldı ki Muhammed İhsan ve Muhammed Safi'dirler. İhsan'ın anası Molla Abdulcebbar'ın kızıdır. Muhammed Safi'nin anası Botan emirlerindendir. Ziraat ve tiracete idare edip geçiniyor. Ve Timur Bey'in bir oğlu kalmıştı. İsmi Abdullah idi. Hastalığa yakalandı. Allah Teala selamet versin, Hacı Muhammed Tayyar bey *salah* ismi ile meşhur olmuştu. Genç yaşında malı bin iki yüz doksan (1290) senesinde tesadüf eden hicri 1291'de vefat etti. İki oğlu var idi ki Abdullah Bey hayatında sekiz yaşında idi. Bu satırları yazan felekzade-i naçiz babasının vefatından sonra üç ay beş gün sonra dünyaya gelmiş idim.

73.Sayfa

Kendisinin vasiyeti üzerine ismini alıp Muhammed Tayyar oldum. İsmail Bey'in Abdulhalik isminde bir oğlu kalmıştı. Kendisi 1313 sene-i maliyesinde Gulan ayında vefat etti. Esat Bey'in üç oğlu kaldı; Ragıp Bey, Sait Bey ve Resul Bey. Kendisi 1293'te vefat etti. Hepsi sağ olup ziraatla taayyüş ediyorlar. Allah Teala cümlesine selamet versin. Ve hasenelerini kolaylaştırıp rızıklarını geniş eylesin. Şerefhan Bey'in oğlu Emir Hüsrev Paşa zürriyetinden malumatım olamadı. Hüsrev Paşayı biraderi mükerrerem İzzetin Şîr Bey hac zamanında Elbak Emiri tayin eylemişti. Zürriyetinden şu kadar arz edebilirim ki ve ümit ederim ki her tarafta al-i Abbas mevcuttur ve tahkik ederek bunları tescil edeceğim. Emir Hüsrev Paşa hazretlerinin torunları babaların vefatından sonra Çehrik emiri idiler. Bizim zamanımıza yetişenleri Emin Bey'in evlatları idiler. Yahya Han İlhanî cenapları hemşiresini İran Şah'ı İran'da Muhammed Şah Kaçar'a vermişti.

74.Sayfa

Zamanında ikivardı, evladı olmadı. Amcazadesi Emin Beg Elbak derinde ve Gevaş'ta ikamet ederdi. Evladından iki zatı görmüş idim. İzzeddin Şîr Bey ve Seyithan Bey ve Mir Kasım Vestan'da idi. Emin Bey'in biraderlerinin büyüğü olan Fettah Bey de Gevaş'ta idi. Mir KasımPaşa Bey namında âmâ ve hafızu'l-kur'an bir oğlu vardır. Vestan'da Kuran-ı azımüş-şanı okuyarak hayatını geçiriyor ve İzzetin Şîr Bey'in de bir oğlu vardı ki ismi

Azzi Han Bey idi. Ve Haşinan karyesinde sakin idi. Ve Seyithan Bey'in üç oğlu vardır ki Hasan Bey ve Emin Bey ve Sadık Bey'dirler. Ve Elbak derinde sakindirler. Hasan Bey hoş tabiatlı iyi hal geçirmektedir. Emin Bey'in bir oğlu vardır ki ismi Muhammed Bey'dir. Hidayet Bey ve Nuri Bey'in Timur Bey cenabından kızını almıştır. Baçurke karyesinde sakindir. Ve Hakkı Bey isminde oğlu vardır. Hali güzel olup cesur bir gençtir. Ve Nuri Bey İspitan Karyesinde

75.Sayfa

Başkale'de tevellüt etmiştir. Kutb-u zaman Şeyh Kasım Bağdadî sülalesine mensup olup Arvasî namıyla marufturlar. Eben an ceddin nesli-i kiramı cedd-i ekberleri imam Ali radiyallahu anh'den intişar eden tarika-i Kadiriyye ve Çeştiye istinade ve istifade etmişler. Ve bu tariklerde kutb-u mutebere telif buyurmuşlardır. Kendileri 1295 senesini Seyyid Fehim'in huzur-u pür nurlarıyla müşerref olup 1300 haziranında hilafet-i matlaka ile serifraz oldular. Talipleri Nakşibendiyye, Kadiriyye, Kübreviyye, Sühreverdiye Çeştiye ve çeşitli tarikat tariklerinde teslik ve terbiye buyururlardı. 1332 seneyi hicriyesinde Ermenilerin yaptığı katliamda mayısın 12. Gecesi Başkale'den muhacerete başlayıp 1335 nisan ayında İstanbul'a vasil oldular. Eyüp Sultan'da Kaşveri dergahında ve muhtelif cevami'de ve medrese-i tahsisin müderrisliğinde zahiri ve batni irşadatta bulunup 1362 sene-i hicriyesinde hükümet-i cumhuriyet-i Ankara şehrineve orada garben vefat edip şehir şehri-i Ankara'ya 24 km mesafedeki Bağlum'da defn-i hakdir

76.Sayfa

İş bu risalenin müellifi 72'inci sahifenin nihayetinden anlaşılacağı vecihle Muhammet Tayyar Bey olup lisan-ı Farsî üzere kalem almış ve mahdumu Muhammed Bey tebyiz etmiştir. Bu tarihten ma'eda 400 sahifelik bir tarihi daha olduğunu ve bunu aynısı köylü Hifzullah Bey'in oğlu Hurşit Bey'de gördüğünü müma ileyhin katlinden sonra da Kerem Ağa da bulunduğunu, Cüzeyri b. Hasan Bin Molla Muhammed Pizanî mezkur Farsî risaleyazmıştır. keزالik haşiyesinde Cuzeyri/ceziri tarafından Hacı Reşit Bey'in hala Başkale'de oturduğunu 11 Temmuz 1947 ve 1365 sene-i hicriyesinde derkenar etmiştir.

Mütercim-i fakir

Hüseyin Hilmi b. Said İstanbulî

5 Rebiu'l-Ahir 1374

1 Kanunievvel 1954 Çarşamba

Hafazakellahu.....

Her hüsne malik olan Hüseyin Hilmi Bey tercüme tamdır. Ahmet Sali.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı,Adı : Akın İhsan
Uyruğu : T.C.
DoğumTarihiveYeri : 30.04.1982 - Çukurca
Telefon : 0 505 307 6884
Faks :

E-mail : ihak30@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora
Yükseklisans
Lisans	Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi	19.06.2004

İşDeneyimi

Yıl	Yer	Görev
2005-2019	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

Yabancı Dil

Arapça, İngilizce

Yayımlar

.....

Hobiler

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

31.07/2019

Tez Başlığı / Konusu: HAKKÂRİ BEYLİĞİ (1130-1849)

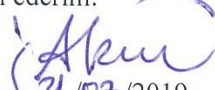
Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 86 sayfalık kısmına ilişkin, 23/05/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından "TURNİTİN" intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 19 (ondokuz) dur.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

31.07/2019
İhsan AKIN

Adı Soyadı : İhsan AKIN
Öğrenci No : 9921510004
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Statüsü : Y. Lisans Doktora

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mehmet Salih ARI
31.07/2019

ENSTİTÜ ONAYI

UYGUNDUR

02.08/2019
Doç. Dr. Bekir KOCLAR
Enstitü Müdürü

